

F 72
1873

5494

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

1873

გაერთიანებული
ბიბლიოთეკა

5494

კრებული

სალიტერატურო ქურონალი

გამოცემის

ჩუა წლიდამ

1873

მეოთხე წიგნი

192

თფილისი

მელიქიშვილის და ამხ. სტამბა

1873

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 25 Сентября 1873 г.

1873

საქართველოს

საქართველოს

საქართველოს

მეოთხე წიგნის შინაარსი

სხვათა შორის (ნაგრძნობი და განაგონი)

ნ. სკანდელისა.

I.—გამოსალმება	1
II.—ბათუმი	12
III.—სოხუმი	51
IV.—ტრფობა და ექვიანობა (პაწაწა მოთხრობა)	52
V.—თვალუწვდენელი რუსეთის თვალუწვ- დენელ მინდვრებზე	105
VI.—პეტერბურგის შთაბეჭდილება	134
VII.—სამზღვარს გარეთ	160
VIII.—ციურხი	162
IX.—საფრანგეთსა და გერმანიას შუა	163
X.—პარიჟი	182
XI.—პარიჟში გასეირნება	193
XII.—საუბარი ლუი ბლანთან	201
XIII.—„რადიკალის“ რედაქციაში	228

სხვათა უოჩის

(ნაგრძნობი და განაგონი)

1872—1873

—

I

გ ა მ ო ს ა ლ მ ე ბ ა *)

ხომალდი „იუნონა,“ მარტი 1872.

გემი ხენეშით და ვაი-ვაგლახით შეცურდა ზღვაში, როგორც იქნა ასცილდა იმ დაბნეულ ალაგს, საცა რიონისა და ზღვის ტალღები წიადაგ ერთმანეთთან ბრძოლაში არიან, და გაგვაქანა ბათუმისკენ. ფოთი თან და თან უფრო და უფრო თვალიდამ გვეკარგებოდა, და მასთან ჩვენი სამშობლოც. მძიმე კომლისფერი ნისლი ტყვიასავით დააწვა არე-მარეს და დაჰფინა მინდვრები და გორები, მთა და

*) ეს შესავალი „დროებაში“ იყო დაბეჭდილი 1872 № 11).

ბარი. სუფთათ და ნათლათ სჩანდა მარტო
ორი ქედი—აჭარის და კავკასიის მთებისა. მა-
გრამ ისინიც უფრო განსგამდგარ და გაჯავ-
რებულ მცქერლებს ჩამოგავდენ.

ფოთი დაიმალა, თავის შნოიანათ გალე-
სილ, შეფერილ ქუჩებით და დამპალი შიგნე-
ულობით. მაგრამ ჩემ თვალს წინ მაინც დიდ-
ხანს იდგა მისი სურათი, რომელიც მე ჩვენი
ქვეყნის ნამდვილ და ჭეშმარიტ სურათათ მი-
მაჩნია. ლამაზია ის, აყვავებული, ნარნარ ვარ-
დივით გადაშლილი, მაგრამ გარეგანი სილა-
მაზის მეტი არაფერი ღვივის და აცხოველებს
ამ საყვარელ ქმნილებას. იმას აკლია ძლიე-
რი შემაერთებელი სული, აკლია ძალის მომ-
ცემი ერთობის სიცხოველე, ატყვია მომხიბ-
ვლელი გარს-განდგომის, გაცალცალკაეების
ბეჭედი. რაა შნო, სილამაზე, ლაზათი, თუნდ
ახალგაზდობაც; თუ გულში მრთელი და
მარჯვე სული არ გიდგია, თუ სხეულში
გამჯდარი გაქვს სასიკვდილო ჭირი, თუ ძვა-
ლი და ძარღვი, ტენი და სხეული, აზ-

რი და ხელი ნიადაგ სისუსტით გიკანკა-
ლებს? რაგინდ ლამაზი იყოს მომაკვდავი, ის
მაინც მომაკვდავია და მისი დანახვა მაინც
საზარელი და საზიზლოა. კაცის გული ისეთ
რიგათ არის გაჩენილი, რომ შიგ, ჩვენდა უ-
ნებურათ, ნიადაგ სიცოცხლის სიყვარული
ღვივის. და რადგანც სიცოცხლეს სიცოცხლეს-
თანვე დატანებული აქვს სიკვდილის ზიზ-
ლი, რაღაც გაუგებარი გრძნობა ნიადაგ გვა-
შორებს და გვაფიწყებს ყოველს მომაკვდავს,
ავათმყოფს და უძლურს. ასე მაგალითად, ცო-
ცხალს ვერ მიაკარებ მკვდართან და ტან
მრთელს მძოვრს ვერ შეაყვარებ.

მაგრამ არის მეორე უცნაური და უარე-
სი გრძნობა, რომელიც თითქო წინააღმდე-
გია წელან აწერილისა. თუმცა ყოველ ცხო-
ველ კაცს მომაკვდავი ეზიზლება, თუმც უძ-
ლურის დანახვა მისთვის საზარელია, იმის
გული მაინც ფართქალობს და გრძნობით ივ-
სება, თუ ეს მომაკვდავი, ავათმყოფი ან სუ-
სტი ოდესმე მისთვის ძვირფასი არსება ყო-

ფილა. მაშინ მოგონება—ძველი გრძნობის წა-
რჩენი—მწვაფი ძალით აღელვებს მის გულს,
რომელშიაც თითქო სასიკვდილოთ იბრძვის
ორი გრძნობა: სიკვდილის ზიზღი და ძველი
აღტაცების მოგონება.

ძნელი და გულის მომკვლელია ეს ბრძო-
ლა, როგორც მძიმეა საყვარელ არსების სი-
კვდილზე დასწრება.— „ღმერთო, ჰფიქრობს
ამ უბედურ მდგომარეობაში ჩაფარდნილი კა-
ცი, ამ განსაცდელს რათ მომასწარ, რომ მე-
ზიზღება ის რაც მიყვარს, და თან უარესი
ძალით მიყვარს ის რაც მეზიზღება!“

ამ ფიქრების დროს მე მიფიქრებოდი იმ
ადგილს, სადაც ჩემი ანგარიშით ფოთი უნდა
ყოფილიყო. იქედამ კანდელის *) მეტი არა
მოჩამდა რა და ჩემ დაუდგრომელ ტვინს თი-
თქო მოეჩვენა, რომ ფოთი სრულიად გამ-
ქრალიყო დედა-მიწის პირიდგან. ნუ თუ ამა-
შიაც ის ჩვენი სამშობლოც სურათს წ.რმო-

*) ასე უძახის ჩვენი ხალხი მაიაკს.

გვიდგენს? ნუ თუ იმისათვის „ვერ აყვავდა, ისე დაჰკნა ნისლიან დღის განთიადზე?“ ნუ თუ მისი ცხოველი ძალა მარტო პირველი დაარსების სიძნელეში დაილია?

„ვერ აყვავდა, ისე დაჰკნა ნისლიან დღის განთიადზე!“

ფუი იმისთანა ცხოვრებას, რომელიც ასე უდროოთ, დასაწყისშივე, უსხლტება კაცს ხელიდამ. განა ცხოვრება იმისთვის მოგვეცემია, რომ ავითანოთ ყოველი მასი ტვირთი, სანამ ის საძნელოა, და როცა დგება დრო ცხოვრების სიტკბოების მოჰკრეფისა, ტკბილი იმედი უნდა მივატოვოთ და აუყვავებლათ დამჰკნარი ცხოვრება ცხრა ადღ მიწაში ჩაემარხოთ?

ვის არ დასწვია გული თექვსმეტი წლის ქალის დამარხვაზე, ვინ ყოფილა ისეთი ქვისგულიანი, რომ ცრემლი არ ჩაეყლაპოს თექვსმეტი წლის ჭაბუკის სიკვდილზე! რა მისცა იმას ქვეყანამ? რა სარგებლობა და ხეირი ჰქონდა მის ჭაბუკ ძალას და გრძნობას?—არაფერი. უსარგებლოთ, უაზროთ, უმიზნოთ მო-

ისპო მისი ახალგაზდობა, სწორეთ იმ დროს, როცა უნდა გაშლილიყო მისთვის ცხოვრების და მოქმედების ასპარეზი. უსარგებლოთ და უხეიროთ ჩაიარა თექვსმეტი წლის მზადებამ ამ ასპარეზზე გამოსასვლელათ, და გაჰქრა ძალა, ახალგაზდობა, სიცოცხლე.

ნუ თუ ჩვენი ქვეყანაც „ვერ აყვავდა, ისე დაჰქნა, ნისლიან დღის განთიადზე?“

„მშვიდობით, გამარჯვებით!“ იმეორებდა ჩემი ტუჩები. ვის უგზავნიდი მე სალამს? არ ვიცი. მგონია კი, რომ ამ სიტყვებს არაფერი მნიშვნელობა არ ჰქონიათ,—ისინი მხოლოდ ჩვეულებრივი ტუჩისა და ენის ნძრევის შედეგი იყვნენ. „მშვიდობით“ აბა ვის ან რას ეთქმის? ცხოვრება ნიადაგი ბრძოლა და მოძრაობაა, და ბრძოლაში მყოფ კაცს მშვიდობა როგორ უნდა უსურვო? მისთვის სასურველია ძალა, მხნეობა, გამბედაობა, დაუღალველობა და გამარჯვება. მშვიდობას მარტო სიკვდილი, ვსე იგი დამარცხება მისცემს. და „გამარჯვების“ სურვილი ჩემს პირში თავის-

მოტყუება იქნებოდა. გამარჯვება შესაძლებელია იქ, სადაც ნამდვილი ძალა და ბრძოლაა. მაგრამ სადაც არც ბრძოლა და ძალა სჩანს, არც ცხოვრების მოძრაობა, იქ რა გამარჯვებაა წარმოსადგენი? იქ კაცმა უნდა ისურვოს მხოლოდ ერთი: „ღმერთმა ოდესმე მაინც ძალა მოგანიჭოსო, და უდროოთ, უნამყოფოთ, უსარგებლოთ საფლავში არ ჩაგდეთ!“

აღელვებულს, თვალ უწვდენელს ზღვაში მიჰქრის და მიგოგავს პაწაწა სანდალი, რომელსაც ქარი ხან მარჯვნივ აწვენს ზღვაზე, ხან მარცხნივ, ხან ცხვირით ასმევს მლაშე წყალს, ხან ბოლოთი. წარმოიდგინოს კაცმა, რომ ამ სანდალზე, ამ უშველებელ და უფსკრულ ზღვაში იმყოფება ყველაფერი, რაც კი კაცისთვის ძვირფასი და საყვარელია. მის გარეშემო არც ერთი ტალღა, არც ერთი წვეთი ზღვისა და არც ერთი ნიაფი ქარისა არ დარდობს იმ ძვირფას და საყვარელ არსებაზე. ყველაფერი, თითქო განგებ, მისი წინააღმდე-

გი და მტერია. და შენ შორილამ დასცქერ
 ზღვის ვაი-ვაგლახს, შეფოთვას, ფურთქნას, ისე
 რომ შენს საუნჯეს ხელს და შევლას ვერ
 მიაწოდებ, როცა იმას შევლა და ხელის გა-
 წყობა დასჭირდება.

„ახ ვით ძნელ არს მეგობრისთვის მეგობარსა როს მარ-
 ხვიდის,

„ანუ სჭვრეტდეს საშიშ ადგილს შემწეობას ვერ აძლევდეს!“

ამ გვარი გრძნობით ივსება კაცის გული,
 როცა ის თავის სამშობლოს სტოვებს და
 მასთან ყველაფერს, რაც კი მისთვის საყვარელი
 და ძვირფასია. ღვინემ სიკვდილის დროს
 ერთი ლექსი დაწერა, რომელშიაც თავის სა-
 ყვარელ არსებას ეუბნება — ნეტავი ველურ ტყე-
 ში ან ბნელ ზღვის სიღრმეში დამეტოვებინეო.
 მართალია, იქ სცხოვრობს მგელი, თევზ-ვე-
 შაპა და საშიში მხეცები, რომელნიც დაუ-
 ზოგველათ ჰგლეჯენ კაცის სხეულსო. მაგ-
 რამ ათასჯერ უფრო საშიშარი და საწინებ-
 ლია ის ვაცების გროვა, რომელიც ჩვენს

საზოგადოებაში გეხვევა და რომელიც დაუ-
 ზოგველათ გკლავს, გჩაგრავს და სულს გახ-
 დენსო...

მოიყვანეთ ვინც გინდათ აქ, ჩემს ალაგას,
 დააყენეთ ამ ხომალდზე და გადაახედეთ ჩვე-
 ნი ქვეყნისკენ, დააფიქრეთ მის ბედზე, გააცა-
 ნით მისი მდგომარეობა. და თუ მისი გული
 დაწურული ღრუბლივით არ დაპატარავდეს
 თუ იმას სისხლი არ მოეკრიოს და ნალველი
 ყელში არ ამოუყვიდეს, მაშინ შემაბით ყელზე
 ამ ხომალდის ქვაბი და ჩამიშვით ამ ზღვის
 უფსკრულში....

მოდი და გაიგე კაცის ბუნება, მისი გულის
 თვისება! ხომ კარგათ ვიცი, რომ იმათ, ვის-
 თვის შემიწირავს ჩემი გრძნობა და ძალა, ვი-
 საც ეკუთვნის ჩემი ახალგაზდობა და სიცო-
 ცხლე, დარდი არა აეთ არც ჩემი გრძნობის,
 არც ჩემი ფიქრისა. რას ურიგებს იმათ ჩემი
 დარდი და ზაფრა, რაში გამოადგება ჩემი ტან-
 ჯვა და შრომა? მათთვის უფრო ძვირფასი და
 სანდომია მტერის აღერსი და კმაყოფილება.

მის გართვისთვის, მის გამხიარულებისთვის
სცემს მათი ვული და ღელავს მათი გრძნობა...

მაგრამ, რაგინდ ბინძური კაცის ხელში ჩა-
ვარდეს უენი საყვარელი არსება, რაგინდ გაი-
პილწოს ის მის ალერსში და მოხვეენაში,
გული მაინც არ გითმენს და შებრალებით,
დახსნის სურვალით მაინც იესები. — „ადვილი
იყო ჩვენი ბედნიერებაო, ჰფიქრობ, მძიმეთ
დავარდნილია ჩემი სატრფო, ვერ აღადგენს
ეხლა იმას ცისქვეშეთის შეერთებული ძალაო.“
მაგრამ გული მაინც გეწვის-გედაგვის, თვალი
მაინც გინამდება, ხელი გეჭაფება და მუხლ-
მოწყვეტილი გარბი, თვალზე ხელს იფარებ
და ყველაფრის დავიწყებას ცდილობ!..

...გემი მიმაფრენს, მაშორებს ჩემს საყვარელ
ქვეყანას. თვალიდამ დამეკარგა ყველა-
ფერი, რაც კი იმას მახსენებდა. სჩანს მარტო
ნისლი, ნისლი და ნისლი. მთის მყინვარებიც
დამალა ზოგი შემოღამებამ, ზოგი ნისლმა.
შევედით ოსმალეთში. გაჰქრა უკანასკნელი
წერტილი ფოთის კანდელისა. შორიდამ ის-

მის, რომ ზღვა თითქო უნებურათ, ზანტათ
 ტალღას სცემს მოშიშვლებული მიწის ნაპი-
 რებს, მაგრამ უცებ უკანვე ბრუნდება. გაჩუ-
 მებული და გაშტერებულია მთელი არე-მარე.
 ოღონდ ხომალდის ბორბლები კამკამა ზღვას
 აშფოთებენ და აქაფებენ. „გასწი ხომალდო!“
 ვიტყვი მეც ბარათაშვილსავეით და ზედ ბაი-
 რონის სიტყვებს დაუმატებ:

„Вези меня куда ни будь,

„Лишь не кь землѣ родной!“

II

ბ ა თ უ მ ი

საკვირველი სურათი მებატება თავში ყოველთვის, როცა მე ბათუმის ბოლოში შევეყავარ „რუსული კამპანიის“ ხომალდს. ასე მგონია, უცხო კაცს ჩემთვის ხელი მოუვლია და მიუყვანივარ ჩემი წინაპარების გაოხრებულ სამკვიდრებელში. ყოველი ნაბიჯი, თითოეული თვალის გადავლბა, მთელი არე მარე თითქო მეუბნება— „დახე, აქ რა სიმდიდრე და ძალა ყოფილა, შეხედე, რა გონიერათ დაუმზადებიათ და უხმარიათ ეს საუნჯე, და როგორ დაცემულა ეხლა ძველი ძლიერება, როგორ აოხრებულა უპატრონობით ეს მშვენიერი სამკვიდრებელი. არ გრცხვენიაო!“ და მე მართლაც მრცხვენია. თითქო მე დამეფანტოს და დამეკარგოს სხვის ნაჭირნახულევი, თითქო მე დამეზინოს ძვირფასი საუნჯე, თითქო უცხო ქვეყნელის დამკვირვებელი თვალის მერიდებოდეს, როგორც გამამხილებელი და გამამტყუნებელი სინიდისისა...

ან კი როგორ ასცილდება კაცს ეს შთა-
ბეჭდილება, როცა ის ამ ბოლოზში შევა და
გაფილი გზას გაიხსენებს, არე-მარეს თვალს
გადაავლებს? ამ თვალ უწვდენელ და უშვე-
ლებელ შავ-ზღვას, მარჯვნივ და მარცხნივ,
გაშლილი ადგილის, მიუდგომელი კლდეების
და გასილული ჭაობების მეტი არა არტყია რა-
არსადაა ერთი ისეთი ნავსაყუდარი ადგილი,
სადაც თავის შეფარება და ტაროსის მოცდა
შეეძლოს ხომალდს ან სანდალს, სადაც შესა-
ძლო იყოს ხეირიანი პორტისა ან ბოლოზის
გამართვა. სტამბოლის და სებასტოპოლის გა-
რდა შავ ზღვას ბათუმისთანა ძვირფასი თვა-
ლი არ ჰქონია და არა აქვს, და ეს ძვირფასი
თვალი, რომელიც ჩვენი იყო, რომელს გარ-
შემო დღესაც ჩვენი ქართველი ხალხი
სცხოვრობს,— დაკარგული და მივარდნილია.
და დღეს ჩვენ იმას გაკვრით გვაჩვენებენ ხო-
ლმე, თითქო საგანგებოთ ჩვენი შექვება და
ცხვირში ამოკვრა უნდოდეს ვისმე...
ამას წინათ „კავკაზში“ დაბეჭდილი იყო

იმ შემთხვევის მოთხრობა, თუ როგორ და
 რა მიზეზით შერჩა თათრებს ბათუმი. ადრია-
 ნოპოლის (1829) შერიგების დროს ოსმალეთი
 რუსეთს დათანხმებია თურმე დაგითმობ ყველა
 იმ ადგილებს ლაზისტანისას, სადაც ქართვე-
 ლები სცხოვრობენ, ჭოროხის (ეხლან-
 დელი ჩორუხ-სუ) მდინარემდით. შერიგების
 წერილში და მის რუსულ თარგმანში ეს მდი-
 ნარე Чорокх'ათ დაუწერიათ. და როცა ჩვენ-
 ში ის „შეზავებული კომისია“ მოსულა, რომ-
 მელსაც ახალი სამზღვარი ადგილზე უნდა და-
 ენიშნა, თათრებს ჭოროხის მაგიერ ჩოლო-
 ქის (Чолокх) მდინარეზე მიუთითებიათ, გუ-
 რიაში. შეცდომა მარტო ერთ რუსულ ასოზე
 ყოფილა დამოკიდებული, და ამ მიზეზით თა-
 თრებს მთელი ის მხარე შერჩენიათ, რომე-
 ლიც ჩოლოქსა და ჭოროხს შუა მდებარე-
 ობს და რომელზედაც ჩვენი აქარლები სცხო-
 ვრობენ. ამ მხარეს ეკუთვნის ბათუმიც, თა-
 ვისი მშვენიერი ბოლოზით.

ეს მხარე დღეს ოსმალეთის სახელმწიფოს

ლაზისტანის სანჯაკს შეადგენს, რომელიც ტრაპიზონის საფაშოს ნაწილათ ითვლება, თუმცა ლაზისტანის მუტესაფირი (მმართველი), რომელსაც ფაშის ხარისხი აქვს, ტრაპიზონის ვალის (მთავარმმართველს) როდი ექვემდებარება. ლაზი სანჯაკი სამმართველოთ დღეს თერთმეტ ნაწილათ ან მაზრათაა გაყოფილი, რომელთაც სახელათ ყაზა ჰქვიათ და მმართველათ მ უ დ ი რ ე ბ ი უყენიათ. აი ამ მაზრების სახელები და მცხოვრებლების რიცხვი:

მაზრები:	მცხოვრები:
ა) ბათუმის	6851
ბ) ჭოროხის (ჩორუხ-სუ)	4130
გ) ზემო-აჭარის (უღია)	5810
დ) ქვემო-აჭარის (სუფლია)	9670
ე) მაჭახელის	4485
ვ) ლივანის	18170
ზ) გუნის	5275
ს) ხოვის	4290
თ) არხვის	6630

ი) ხემშინის 6500

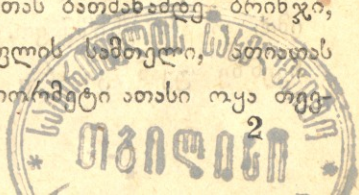
ია) ათინის 8177

სულ . . 79988

ამ რიცხვიდამ 72026 სული ქართველები არი-
 ან, 5765 — გადასახლებული ჩერქეზები და და-
 ნარჩენი — ზოგი ბერძენი, ზოგი სომეხი ან უც-
 ხო-ქვეყნის კაცი. ხალხის უმეტესი ნაწილი
 მიწის მუშაობას ადგია. თითქმის ყოველგან
 მოდის სიმიდი (ამ მხარის უმთავრესი ნაპყო-
 ფი). ზოგან ხალხი თევზაობს ან ფიცარს
 სთლის და შეშას სჭრის. აჭარაში და მაჭახე-
 ლაში ბევრი თოფ-იარაღს და თოფის წამალს
 აკეთებს. აქა-იქ მოჰყავთ აბრეშუმის, ძლიერ
 დაბალი ღირსებისა. ჰკეთდება შალი, სხვილი
 ტილო, ხამი, აგური და კრამიტი, კირი და
 სხვ. მაგრამ ძლიერ იშვიათათ და ძლიერ ცუ-
 დიც. მთელ ლაზისტანში რვაასი (800) დიდი
 და პატარა სოფელია, ათას ოთხასი (1413)
 წყლის წიქვილი, ათას რვაასზე მეტი (1806)
 დუქანი, ოთხას ორმოცდაშვიდი (447) მეჩი-

თი. ხუთიოდე ტყავსაკეთებელი ქარქანაა გამართული, ხუთი სახერხავი, ორი ბუნებითი აბანო, რამდენიმე სკა და მეტი თითქმის არაფერი.

აღებ-მიცემობა აქ ძლიერ სუსტი და დაედარდნილია. ხალხის სიღარიბეს გამო აქ შემოაქვთ უცხო-ქვეყნიდამ მარტო უბრალო ჩითხუთი, თოკები, მაუდეულობა, და ჰყიდიან ურულათ, წვრილ-წვრილ ღუქნებში და ბაზრებში. უმეტესი ნაწილი შემოტანილი საქონლისა ინგლისიდან და საფრანგეთიდან მოდის სტამბოლის საშუალებით. ვაჭრობენ განსაკუთრებით თათრები და სომხები, მაგრამ იქა და იქ აჭარელი ვაჭარი შეხედება კაცს, თათრის და სომხის ღუქნებს შუა ამოკვეტებული. — გატანით ამ მხრიდამ გააქვთ თითქმის მარტო სიმიდი, ისიც როცა კარგი მოსავალი იქნება. წელიწადში გაიზიდება ოთხი-ხუთი ათასი ბათმანი სიმიდი, ორიათას ბათმანამდე ბრინჯი, სამიათასი ოყა თაფლის სამთელი, ათიათას ოყამდე თაფლი და თორმეტი ათასი ოყა თევ-

ზის ქონი. მოუმატოთ ამას ცოტაოდენი ფიც-
 რეულობის და შეშის გაზიდვა და ჩვენ გვე-
 ცოდინება რა მდგომარეობაშია ლაზისტნის
 აღებ-მიცემობა.

ჭოროხს გამოღმა, გურიის სამზღვრამდი, ხალ-
 ხი ქართულ ენას ხმარობს გურული კილოს
 ცოტაოდნათ გადაჭარბებით. ჭოროხს გაღმა
 კი, ტრაპიზონისკენ, ლაზურ (მეგრულის
 მსგავს) ენას ხმარობენ. წერაში კი მიუღიით
 არაბული ასოების ხმარება და სარწმუნოება-
 თაც ისლამს აღიარებენ.

გასაკვირველია რა ნაირ შემცდარ აზრს იდ-
 გენს ხოლმე კაცი თავის მახლობელ მეზობ-
 ლებზე და რა გვარათ თვალს ხუჭავს ის, თით-
 ქო საგანგებოთ არ უნდოდეს მეზობლისას
 კეთილი რასიმე დანახვა. ჩვენ წარმოგვიდგნია,
 მაგალითად, რომ თათრები ხეპრი და გაუნა-
 თლებული ხალხია, განათლებაში და სწავლა-
 ში ჩვენზე დიდძალათ უკან ჩამორჩენილი, და
 იმას კი არ ენიშნაეთ, რომ ამ მხრით ისინი
 ჩვენზე უკან კი არა, ბევრათ უფრო მალდა

დგანან. ასე რომ არ იყოს აქარლები ჩვენ-
ბურ წერას და ასოებს როდი დაკარგავდენ და
მათი მიწერ-მოწერა უწინდელივით ქართულ
ანაბანით იქნებოდა, და არა არაბულით, რო-
გორც ეხლაა. იცით რას მოუხდენია ეს ცვლი-
ლება?—აი რას.

ლაზისტანში თითოეულ მაზრაში აი რამ-
დენი სოფელი და რამდენი სასწავლებელია.

მაზრები:

სასწავლებელი:

სოფელი. აგარა. უმაღლესი-სახაღხო.

ა) ბათუმი . . .	48	14	3	28
ბ) ჭოროხი . . .	16	6	10	16
გ) ზემო აჭარა .	27	85	30	28
დ) ქვემო აჭარა.	38	11	—	32
ე) მაჭახელი . .	26	—	—	32
ვ) ლივანი . . .	114	9	3	116
ზ) გუნია	50	43	8	48
ც) ხოფა	22	28	?	?
თ) არხევი . . .	60	12	3	18
ი) ხემშინი . . .	43	67	2	39

ია) ათინა	67	20	1	21
სულ .	511	295	60	378

ესე იგი ორ სოფელს ერთი სასწავლებელზე მეტი მოდის. უმაღლეს სასწავლებელს აქ, როგორც დანარჩენ ოსმალეთში, მედრესე ჰქვია და სახალხოს — მექთებე. თუმცა ამ მაზრებში სასწავლებლებს რამდენი შაგირდი და მასწავლებელი ჰყავს ნამდვილათ ვერ შევიტყე, მაგრამ თუ თათრულ ოფიციალურ ცნობებს დაეჯერება რამე (ნახე l'Europe politique et sociale, par M. Block), თათრულ სასწავლებლებში ჩვენებურებზე ბევრათ უფრო მეტი შაგირდი სწავლულობს...

ლაზისტანის სანჯაკი იხდის ეხლა წელიწადში ბაჟათ თუ პირდაპირ გარდასახადათ, ორ მილიონ პიასტრამდე (ორასათას მანეთზე ნაკლებს). ოსმალეთი ხარჯავს ამ სანჯაკის მმართვეაში 1,200,000 პიასტრს, მაშასადამე შეიდასი თუ რეაასი ათასი პიასტრი ხვანთქრის სახელმწიფო ხაზინას რჩება წელიწადში...

ბოლოში შესვლის დროს ჩვენმა ხომალდ-
 მა ორ ახლათ ნაშენებ ციხეს შუა გაიარა.
 მარჯვნივ და მარცხნივ ჩვენ ეხედავდით მი-
 წის კედლებს, კუთხეებს, ორმოებს და ეხლან-
 დელი მოთხოვნებისამებრ გაშენებული ცი-
 ხის სხვა ნაწილებს. ბათუმში რომ გავედით
 მე ამ ციხეების კარგა გულ და გულდათვლიე-
 რება განვიზრახე და ერთ მათგანისკენ წველი
 ციხის კედელი ჩემზე გვარიანათ შორს იყო,
 როცა ერთმა თათრის სალდათმა თვალი მო-
 მავლო და ზდილობიანათ მიჩრია—დაშლილია
 ციხის დათვლიერება და უკან დაბრუნდიო.
 მე მაინც ჩემი არ მოვიშალე, ვიფიქრე იქნე-
 ბა ამათ ეს სინდისის დასამშვიდებლათ მით-
 ხრა და ნამდვილათ კი არ დამიშალოს, მეთქი.
 მაგრამ, არც დაჯინება გამომადგა: ყარაულმა
 მრისხანეთ თოფს მიათითა, თითქო უნდა ეთ-
 ქვა, ხომ ხედავ, ამას გესვრიო. რაღა თქმა
 უნდა, რომ მეც მაშინვე თოფს დავაკვირდი,
 თითქო ხუმრობა გაშვებით მინდოდა გამო-
 შეკვლია, მართლა რომ მესროლოს რამდენ

ნაბიჯზე შეუძლია მომარტყას და რამდენი
 თითის დადებზე გაპიელის ტყვია ტანშითქო.
 თოფის დაკვირვებამ ცოტათი არ იყოს ეჭქე-
 ში შემიყენა; თოფი ჩინებული ხელობის იყო,
 ახალი სისტემით გაკეთებული, კუნძით რომ
 გაიტენება ამისი, მშვენიერათ ლაქ წასმული
 და მჩტეთ, ლაზათიანათ გაწყობილი. ეს სწო-
 ლეთ არ მეჭაზნიკა. მივაჩერდი ყარაულს
 ტანსაცმელზე, ფოლაქებით მინდოდა შემეტყო
 გვარდიის სალდათი ხომ არ არის მეთქი,—გა-
 მოჩდა, რომ უბრალო ქვეითი ჯარის ყო-
 ფილა. ჰჰჰჰ! თათრის ჯარს თურმე ახალი ია-
 რალი ჰქონია დარიგებული, არა თუ მარტო
 გვარდიას, უბრალო ჯარსაც! ამ შენიშვნამ ის
 განზრახეაც გამაფიწყა, რომლითაც მე თოფს
 დავაკვირდი, როცა ყარაული მოკელას მპირ-
 დებოდა, მაგრამ სალდათმა ხელახლავ გამახ-
 სენა.—უკან დაბრუნდიო, და მეც ამ რჩევას
 მივზდიე.
 ვინ იცის, იქნება სურვილის შეუსრულე-
 ბლობის ჯაერმა ერთი ისეთი ახირებული თვა-

ლით დამანახა მაშინ ეს ციხე, რომ მე გიჟ-
 სავით მხიარულათ გადავიკასკასე და ციხეს
 ბავშვსავით ენა გამოუყავი. მაშინ მე უკბათ
 ეს კოთხვა მომივიდა თავში: რისთვის აშენე-
 ბენ ქვეყანაზე ციხეებს და რა გამოსადგვია
 ისინი? და ამ კოთხვაზე ჩემმა სურათის-მოყვა-
 რე გამოხატულებამ მაშინვე თვალს წინ ცი-
 ხე კეკლუცი ქალის კორსეტათ წარმომიდგი-
 ნა. კორსეტი, კეკლუცა ქალის ნაზ ტანზე,
 სწორეთ სასიამოვნო რამ არის: ის ტანზე ხე-
 ლის შემოხვევას უადვილებს კაცს, და მისი
 ზონრების ხანგრძლივი ხსნისთანა სიამოვნება
 ცოტა გაუჩენია ღმერთს საბრალო კაცობრიო-
 ბისთვის. რადგან ჯერ ქვეყანაზე ისეთი კორ-
 სეტი არ გამოუგონიათ, რომ მისი შეხსნა
 შეუძლებელი იყოს, და არც ისეთი ციხე აუ-
 შენებიათ, რომ მისი აღება არაფრით არ მო-
 ხერხდებოდეს, აქედამ მე ის დასკვნა გამომ-
 ყავს, რომ როგორც კორსეტი ისე ციხეებიც
 მარტო იმისთვისაა გაჩენილი, რომ მათი ამ-
 ლების სიამოვნებას მარტილი მოყრილი ჰქონ-

დეს. ციხის შემოკვრა, კორსეტის ხსნა კაცის გულის ჭასახალისებლათ, მისი გამარჯვების გასადიდებლათ, მისი სიამოვნების დასაგვირგვინებლათ და დამარცხების შესანდობლათ მოუგონიათ, მარტო მისთვის, რომ უფრო ღრმათ ჩაიჭრას კაცის ტვინში გამაუჯვების წუთის დატკობა ან წინააღმდეგობის მოგონება...

მაგრამ ნუ თუ კაცისთვის მარტო გარეგანი მხარე უნდა იყოს შესანიშნავი, მარტო საქმის წაყვანის გარემოება და შემთხვევები, და არა თვითონ საქმის ნამყოფი, მისი შინაგანი ძალის ხელში ჩაგდება? საქმე, მგონია, იმაში უნდა მდგომარეობდეს, რომ ჯარმა, მაგალითად, რომელიმე მხარე დაიპყრას და მტერი დააუძლოროს. მაგრამ ჯარმა მთელი მხარეც რომ დაიკავოს, თუ კი რომელიმე ვითომ „მაგარი“ ციხე არ დაიპყრო, გამარჯვება იმას გამარჯვებათ როდი ჩაეთვლება. უცნაურია კაცის ბუნება, უცნაური!

რამდენჯერ მომხდარა, რომ კაცს მიუდგო-

მელი ციხის აღებათ ჩაუთვლია ისეთი ქალაქის დამორჩილება, რომელსაც წინააღმდეგობა აზრშია არ ჰქონია! ეს იმასა ჰგავს, კაცი ღია სახლში შესასვლელათ დაფელით კარებს რომ ამტვრევდეს. სწორეთ ამასვე ჰგავს ეხლანდელი ციხეების საქმე: ისინი წინააღმდეგობენ მარტო იმოდნათ, რამდენიც საჭიროა „სამხედრო სახელის“ დასაცველათ, არა თქვან, ვითომ, ადვილათ დამორჩილდაო. ასე, ხშირათ, ქალი ყოყმანობს, ნაზობს, თავს იფერებს, რომ შემდეგ ამ საკვირველი სიტყვების თქმა შეეძლოს: „ხომ დიდხანს გაგიძაღდიო..“ არა, მასაქეთ, რაც მეცის — ამ „ქალწული ციხის“ — დაცემას თუ გაცემას მოვესწარი, ციხეების არა მსწამს რა. და მოლტკეს ადგილას რომ ვიყო, მეცისა და სტრასბურგის დამორჩილებაზე უფრო სადიდებელ და საამაყო საქმეთ მე ნანსის ქალაქის დაპყრობას ჩავთვლიდი, რომელიც მარტო ოთხათ ოთხმა ცხენოსანმა ულანმა დაიკავა. ამ გამარჯვებაზე კაცს ქე მაინც არც დრო დაუკარგავს,

არც სიხლი დაუღვრია, არც ფული დაუხარჯავს, და მხარე მაინც დამორჩილდა, გამარჯვების ნამყოფი, ნამდვილი სარგებლობა, მაინც ხელიდამ არ წასულა...

ეს აზრები გუნდ-გუნდათ მერეოდენ თავში, როცა მე ბათუმისკენ მოვდიოდი. ამასობაში კიდევ დაბინდდა. მზემ თავის ჩასვლით ცა და მთის წვერები გაასისხლიანა, გორების ტყესა და ველს ლაჟვარდი ლეჩაქი გადაათარა და ზღვის სარკეს ვარდის ფრათ გადაჰკრა. აქა იქ ოქროვანი ბრწყინვით განათებული ღურბელი სურათს ნაზ ფერს აძლევდა. ბოლოში ზღვა შეურყევლათ მოსვენებული იყო, და მის მშვენიერ სივრცეზე კიუტები აქა იქ დათამაშობდენ, დახტოდენ, დაჰფრინავდენ, ხან ჩაყურყუმალებით, ხან ცურვით, ხან წყლის სისწორეზე ფრენით. ჩინებული სანახავია ეს უკანასკნელი ფრენა, როცა კიუტი ფრთებით ჰაერსაც ეხება და წყალსაც, ერთი ფრთის გაკვრით ზღვის ტალღას ეტრფის და ათამაშებს, და მეორეთი—ჰაერს. ნეტავი იმას,

რომ ზღვის წყალი მის ფრთებს არ წუმპავს და ჰაერი არ ღალატობს და არ არჩობს...

ბათუმის ბაზარს რომ მივახლოვდი, ჯერ კიდევ არ დაღამებულიყო. ხალხი ბაზარში ცოტა ნაკლებათ იპოებოდა, მაგრამ ვაჭრები კი ღოდ ამბავში იყვნენ: ზოგი დუქანს ჰკეტდა, ზოგი მოგებას ითვლიდა, ზოგი მეზობელს ებრძოდა, ზოგი მუშტარზე ლაზღანდარობდა. ქართული ენა, მისი გურული სულწასული სისწრაფით და დარდიმანდი დაუდგრომელობით, საკვირველათ განსხვავდებოდა თათრების წელმოყვეტილი, დაღალული, ილაჯ-გაწყვეტილი და სულ-ამომხდარი მუსაიფისაგან. ენა ხალხის ხასიათის სარკეა. მაგრამ როგორ მოხდა, რომ ეს ცოცხალი, დარდიმანდი, მოუსვენარი, თავგამომეტებული ხალხი დაუმორჩილებია ამ დაქანცულს ლეშის-მსგავს მომაკვდავს? ეს კითხვა თავიდან არ სცილდება კაცს. ენასაც თავი რომ დავანებოთ და მარტო გარეგან შეხედულობას, სახეს, აგებულობას

ტანადობას დავაკვირდეთ, ვნახავთ რომ აქარ-
 ლებს ცოცხალი, ძალითა და სიმრთელით საე-
 სე, ტალივით მაგარი, ლომური გვამი აქვთ,
 გონიერი და ალით სავსე თვალებით, მშვე-
 ნიერი შუბლით, მარჯვეთ მოთლილი ყბით,
 ფართომხარ-ბეჭით, წერწეტა წელით, გაპარული
 მუცლით და მარჯვე წივებით:—ერთი სიტყვით
 კაცი გრძნობს, რომ ეს ბრძოლაში გამოქნი-
 ლი და გამარჯვებისთვის გამოჭრილი ხალხია.
 და ამ ლომ-კაცებს თავი დაუხრიათ ვის წინ?
 შეხედეთ: თათრებს, დააკვირდით მათ მოხრილ
 წელს, მათ დაწვრილებულ ხელ-ფეხს, გამო-
 ფუშულ მუცელს, ჩაცვენილ თვალებს, წა-
 წვრილებულ ყბებს და ნიკაპს, ვიწრო შუბლს,
 ლურჯათ შეფერულ პირის კანს, მოძრავ ნე-
 სტოებს, უმოძრაო ტყვიისფერ თვალის ჩინს,
 გაყვითლებულ თვალის კილს,— და გაიგებთ,
 რომ ეს დაღალული, უძლური, მომაკვდავი
 ხალხია. მაშინ უფრო გულმომაკვდავთ უდგე-
 ბა კაცს გონებაში უწინდელი კითხვა: როგორ
 და რით გაიმარჯვა ამ სამარეში ცალფეხჩადგ-

მულმა ხალხმა იმ მარჯვე და ცხოველ, გონიერ და გამბედავ ხალხზედო?

ერთი მოხუცებული აჭარელი კვერნის ტყავს ითვლიდა თავის ღუქანში და თავის შაგირდს თუ შვილს ღუქანს ახვეტინებდა, დასაკეტათ ამზადებინებდა. მე იმას შევევაჭრე, და, სანამ ის კვერნას მაშინჯვინებდა, აჭარაზე და ქართულ ენაზე ლაპარაკი ჩამოუგდევ. ქვეყანაზე ყმაწვილისა და მოხუცისთანა ენა-ტარტალა ქმნილება ღმერთს არა გაუჩენია რა. მოხუც-მაც ბევრი არ მახვერწა, ლაპარაკი გამიმართა და მითხრა იმ რწმუნებით და უეჭველობით, რომელიც მოხუცის ნაამბობს და ნათქვამს ნიადავ აბეჭდია:

— რაის იქს კაცი, თვარა ამ აბდალადი თათრებს თავს რაფა გავალღეტინებდით. აქ არიან დიდ-გულადი ი დედაგაქუსულები, თვარა აჭარაში, მთაში, რაფა მოგვეკარება: კაი გულის პატრონი უნდა, რომ იქ მოიჭრას.

— მაშ ხარჯს როგორ ჰკრეფენ მეთქი, ვკითხვე.

— რაეა და ბეგები ჰყავთ, თავადები, იგი
 ბოქს და თათარს აძლევს.

— სადაურები არიან ეგ თავადები?

— სადაური და ჩვენი კაცია, აჭარეთელი.

— ემოჩილებიან კი ისინი თათრებს?

— აგი რა საკითხავია, შე კაცო? სული თა-
 თრით უღვია და რაეა არ ემოჩილება... გადგო-
 მაც კი იცის ბეგმა, მარა თათარი ჩხუბს უქს,
 ჯარს შეუსევს, მის თავს ფასათ გაცემს და
 ფასი თუ კაი იქნა ჩამოიტანს აბდალადი ეინმე
 მის თავს ფაშასთან.

— სულ აგრე იყო უწინაც?

— აჰ, უწინ სულ სხვა იყო. უწინ ბეგი მართლა
 თავადი იყო, მთავრობდა, ჯარი ჰყავდა, იბძო-
 და და ხალხიც უჯერებდა. მარა ერთმანეთს
 გადაეკიდა ბეგები, ჯერ ერთმა მოიხმო თათა-
 რი მეზობლის წასარჩობათ, მერე მეორემ,
 იჩხუბეს ერთმანეთში, ხალხი ამოწყვეტეს, და-
 ლიეს ფული და იარაღი და ამასობაში თათა-
 რი ქე გამაგრდა და ბატონი გახდა. თეარა ისე
 ვერ შემოიჭრებოდა, აჰ, ვერ შემოვიდოდა, ეერა

ეგ ნაცნობი ამბავია მეთქი, ვიფიქრე, კვერ-
 ნას და მის პატრონს თავი დავანებე და ბო-
 ლოზისკენ გამოვემწიე. ავცალდი თუ არა ბაზ-
 რის ვიწრო შარას, სადაც ტალახი ზამთარ-
 ზაფხულ ჰაერს ამყრალებს და გამელელ-გამომ-
 ვლელს ზაფრით და სუნით გულს უკლავს,
 მე დავიბენი „ბათუმის ქლაქში.“ ბათუმის
 ქლაქი ასიოდე უბედურ სახლს და ქოხს ჰქვია.
 ზოგი იმათგანი დაბწნილი და შეტკეჩილი ფა-
 ცხაა, ზოგი ფაცრულია. ორიოდე შენობა
 ქვითკირისაც მოიძებნება. მაგრამ ფაცხა, ფი-
 ცრული და ქვითკირი მგონი უფრო იმიტო-
 მათა გაშენებული, რომ ქარი, სიცივე და სიცი-
 ხე შეუშვან, ვინემ კაცს თავი შეათარგინონ.
 ცოდვა არ არის, ამისთანა ბუნებისაგან მდი-
 დრათ დაჯილდოებულ ბოლოზში, რომელიც
 აღებ-მიცემით აყვავებული და გაბიბინებული
 უნდა იყოს, ასე ღარიბათ და ღატაკათ სცხოვ-
 რობდეს ხალხი, ასე გაჭირვებულ და დამშეულ
 მდგომარეობაში იყოს მცხოვრები?

რაა ვითომ ამის მიზეზი?

ჯერ ერთი ის, რომ ოსმალეთში ახირებული სახელმწიფო წესი და გაწყობილებაა. იქ ყველაფერი ბრუნავს და დაფუძნებულია მართო ხვანთქრის „კეთილ ნებ ზე.“ მისი ბრძანება კანონია. სახელმწიფო შემოსავლის და ხარჯის შეწერა და შეკრებაც მის ნებაზეა, აგრეთვე როგორც შემოსული ფულის უანგარიშოთ და უპასუხისგებლოთ ხარჯვა და სახელმწიფოს სახელით შიგნით და გარეთ ვალდების აღება. კანონის მაგიერობას იქ „ყორანი“ შერება, რომლის დაძველებული და დახლართული სიტყვების და აზრის აღმსნელი ხვანთქრისგან დაიშნული სამღვდლოებაა. რასაც ყორანი არ ამბობს, რაც იმას არ აუხსნია ან არ დაუწესებია, იმას ვითომ მეორე საღვთო წიგნი ხანის და აწესებს, — „მულთეჟა,“ შემდგარი იმ სიტყვების და აზრების წიგნში ჩაწერით, რომელნიც ვითომ მაჰმადს და მის მემკვიდრეებს გამოუთქვამთ. ამ ორ წიგნში აი, თითქმის ყოველთვის, როგორი კანონებია: „სულ-კაცობას ნუ იზამ, ბოროტს

ნუ განიზრახავ, სხვას ნუ აენებ, სხვის ცოლ-
 სა და საქონელს ნუ შეეხები“ და სხვ. რო-
 ცა ეს წიგნები დაუწერიათ, იმ დროს ალბათ
 კაცობრიობას ბევრი საზრუნველი და ასახსნე-
 ლი საგანი და შემთხვევა არ ჰქონია. მაშინ
 კაცს მარტო ის ჰქონდა საზრუნველათ, რომ
 მის ყანაში ხეადაგი არ ჩასულიყო, მის ბო-
 სელში ქურდი არ შეპარულიყო და მის ცოლს
 სხვა არ შეხებოდა. და მაშინდელი ოსმალო-
 ების საღვთო წერილიც მარტო აი ამ საზ-
 რუნველო საგნებზე სჯის და კანონებს სდებს.
 შემდეგ კი მისელა-მოსელა, აღებ-მიცემა, ათას-
 ნაირი დამოკიდებულება და ანგარიში შემო-
 ეიდა ქვეყანაში, და ამ ახალ, უცნობ მოვ-
 ლენებზე ხმას არ იღებს ოსმალოების „ყო-
 რანი“ და „მულთექა.“ ამის გამო „ყორნის“
 სიტყვებს უღმემები აი როგორ ხსნიან. ორ
 ვაჭარს ერთმანეთში ანგარიში და დავა აქეთ
 გემის დატვირთვაზე, ეთქვათ, ან საქონლის
 დასველებაზე. არც გემის დატვირთვის, არც
 მის დროს საქონლის დასველების ხსენება

არაა არც ყორანში, არც მულთეჯაში. მაგრამ მსაჯული განაჩენს მაინც ყორანზე აფუძნებს და ამბობს: „ყორანი ბრძანებს ცუდ-კაცობას ნუ იზამო. საქონლის დასველება ღვთის ნება და სურვილია, რადგანც ყორანის სიტყვებით უღმერთოთ ქვეყანაზე არა მოხდება რა. მაშასადამე ამ დასველების გულისთვის ზარალის თხოვნა ცუდ კაცობაა, რომელსაც ჰკიცხავს ყორანი. ამისთვის ვაწესებთ—უარი ეთქვას მომჩივარს და გადახდეს იმას...“ და სხვ.—ამ გაჭირვების და არეულობის მოსპობა მოინდომა ხვანთქარმა სულეიმან მეორემ (1520—1566). იმან შეკრიბა რაც იმას თვითონ და იმის წინაპარებს „ჰატი-შერიფები“ (უკაზები) გამოეცათ და დაარქვა სახელით „კანონ-ნამეჰ“, რომელიც მის შემდეგ ოსმალეთის იმპერიის კანონების კრებას შეადგენს. მაგრამ ეს ჰატი-შერიფებიც ისეთნაირათ დახლართული და ერთი მეორის წინააღმდეგი და გამოუდგვარია, რომ მათ ხმარებაში კა-

ნონს კაცი, მექოთნის არ იყოს, საითაც უნდა იქით აქნევენებს ყურს.

ამ უკანონობას ის ენება მოსდევს, რომ ოსმალეთში ვერც შრომა ხარობს, ვერც გონიერება: შეიძენს კაცი რასმე თუ არა, იმას მაშინვე ხან მთაერობის პირები, ხან მეზობლები აუტყდებიან, შეესევიან და გლეჯას უწყებენ, და სასამართლო ხეირიანათ ვერ იფარავს დაჩაგრულ მხარეს და პირს. აღებ-მიცემა, მწარმოებელი შრომა, სასარგებლო საქმის გამოწყება და წაყვანა ამით იმოძნათ ბრკოლდება, რომ თითქმის არაფერ ოსმალეთში ამავებს ხელს არ ჰკიდებს. — „რომ არ იცის კაცმა მისი რაა და სხვისი რაო,“ ამბობენ ოსმალის ქვეშევრდომები, „როგორ ჩაღუპოს კაცმა ან ფული და ან შრომა ისეთ საქმეში, რომელსაც ხვალ თუ არა ზეგ შეგიჩერებენ, აგიფუშვენ, დაგინგრევენ, დაგიღუბვენ და მერმე წადი და უყარე კაკალიო. შრომაც დაკარგული იქნება და ფულიცო.“ თავისას ვერ დაიფარავს კაცი, ვაცემულს ვერ აიღებს, პირო-

ბას ვერ შეასრულებინებს, მოსამსახურე პირების ხარბობას ვერ ასცილდება და ვერც გაუძლებს,—როგორ უნდა გაიხაროს რამემ ამ გეარ მდგომარეობაში?

ან უკანონობას ვინ დაეძებს, ეხლანდელი მმართვეა და სახელმწიფო საქმეების წაყვანა ისე რომ იყოს გამართული, რომ ქვეყანას სულის მობრუნება შეეძლოს. მაგრამ აი როგორ იმართვის ოსმალეთი. ხვანთქარს, როგორც წინეთ ვთქვი, უმაღლესი და განუსაზღვრავი, უბასუხისმგებლო უფლება აქვს ხელში. შენწეთ, სამოქალაქო საქმეებისთვის იმას „ს ა რ დ ა ზ ა მ ი“ (დიდი ვეზირი) ჰყავს, მისი „დ ი ვ ა ნ ი თ“ (მინისტრებით), მმართველებით და ადმინისტრაციით. სასულიერო და ზოგჯერ სამოსამართლო საქმეების მმართვეა „შ ე ი ხ - უ ლ - ი ს ლ ა მ ს“ და „უღემებს“ აბარია. ყველას ამათ თვითონ ხვანთქარი ირჩევს და აწესებს.—ამათ გარდა მაზრების მმართვეა აი როგორ არის გაწყობილი: ოსმალეთი ოცდაექვს „ვილაიეთათ“ არის გაყოფილი, რომელ-

თაც „ეალი“ (მთავარ-მმართველი) მმარ-
 თავს. ვილაიეთი „სანჯაკებთაა“ და-
 რიგებული, რომელთაც „მუტესარიფები“
 ან „კაიმაკამები“ (გუბერნატორები) უყე-
 ნიათ თავში და რომელნიც თავიანთი მხრით
 „ყაზებათ“ დაყოფილი არიან. როგორც ვალი,
 ისე მუტესარიფი, ისე ყაზის მმართველი „მუ-
 დირები“ ინიშნებიან და იცვლებიან ისე,
 რომ ხალხს და საზოგადოებას არც მათ და-
 ნიშენაზე აქვს გავლენა, არც მათ გამოცე-
 ლაზე. ისინი მმართვენ ჩაბარებულ მაზრას
 სწორეთ ისე, როგორც ხვანთქარი—მთელს
 ოსმალეთს. გამკითხველი, დამრიგებელი, ამ-
 ლაგმელი იმათ არაფინ ჰყავთ. ხალხს არც კა-
 ნონის შემდგენელი დეპუტატების ამორჩევას
 ნება აქვს, არც შემოსავალ-გასავლის ზედა-
 მხედველებისა, არც ადგილობრივ საქმეებზე
 მზრუნველობისა. იმას მმართვენ, როგორც
 წყემსი ჯოგს: არც ხმა, არც გავლენა, არც
 მნიშვნელობა ხალხს არა აქვს რა სახელმწი-
 ფოში, და იმას მართო იმისთვის იხსენებენ,

რომ ხარჯი მოთხოვონ და ჯარში გამოიწვიონ.

ამას ის ცუდი შედეგი მოხდევს ხალხის მდგომარეობისთვის, რომ მმართველები და მათი ხელქვეითები ისე ჰფანტენ სახელმწიფო შემოსავალს, როგორც იმათ სულსა და გულს სურს. ხალხში შეკრებილი ფული ამის გამო ხალხის საჭიროებების დასაკმაყოფილებლათ კი არა, მთავრობის სასარგებლოთ მიდის. გზებისა და საჭირო შენობების გამართვას არა-ედნ ჰფიქრობს, შკოლები მარტო სასულიერო წოდებას აქვს გამართული, ქალაქებში და სოფლებში წესიერება და უშიშრობა არსად არის, მთელი მხარეები უწყლოთ, მოურწყველი რჩებიან ხოლმე, სხვებში თვალუწვდენელი ჭაობები ხალხს ხოცვენ და ჟღერენ, მაზრები მივარდნილი და მიტოვებულია, ერთი უბრალო გადამდები ავთამყოფობა, უეჭიმობის და უწამლობის გამო ათასობით ხოცავს ხალხს. არსად არც საავთმყოფოა, არც სამაგალითო სამკურნალო ან საქარხნო დაწესებულება, ყოველგან უზრუნველობა და ქურდობაა, ისე

რომ აქ ქვეყანას პატრონი და ყურის მგდებელი არაეინ ასჩენია.

ამ უპატრონო ქვეყანას სწავლა და განათლება რომ მაინც მინიჭებოდა, იქნება ხალხს ან საზოგადოებას თავისთავათ, მთავრობის დაუხმარებლათ ვგდო ყური თავის ბედისთვის. მაგრამ სწავლა აქ სწორეთ სამწუხარო მდგომარეობაშია. მართალია, აქ ბევრი სახალხო და უმაღლესი სასწავლებლებია, მაგრამ ამ სასწავლებლებს ძლიერ მცირედი მნიშვნელობა აქვთ. სახალხო სასწავლებლებში, მაგალითად, მართო წერა-კითხვას ასწავლიან. და რადგანც საკითხავ წიგნებათ აქ მართო ყორანი და ორიოდე მისი ახსნისთვის დაწერილი თხზულებაა, წერა-კითხვის სწავლა ნამეტნათ ვერც ჭკუაში ჩაადგებს ოსმალეთის ახალგაზდობას, ვერც დიდ რასმე შემატებს სწავლაში და გამოცდილებაში. — მედრესებში (ჩვენებურათ გიმნაზიებში) ასწავლიან არაბულ და პერსულ წერა-კითხვას, სხვა და სხვა გვარი თათრული ხელნაწერის გარჩევას, ლოგიკას, რიტორი-

კას, საღეთო წერილს, და ცოტ ცოტა ისტორიას, გეოგრაფიას „ფილოსოფიას.“ ამ საგნების ჩამოთვლაც საკმაოთ აჩვენებს კაცს, რომ ამ სასწავლებლებში იმისთანა სწავლას აძლევენ ყმაწვილს, რომელიც მის ტვინს ღალავს და ასუსტებს, და იმ სწავლას კი კაცი არ აკარებს, რომელიც ყმაწვილს ფეხზე აყენებს, ცხოვრებისა და შრომისთვის ამზადებს, სასარგებლო საქმის გზას უხსნის და ხასიათს და გონებას უმაღლებს და უძლიერებს. არც ხელოვნობის, არც ხელოვნობის, არც ბუნებითი საგნების, არც პოლიტიკური მეცნიერების ხსენებაც არაა ამ სასწავლებლებში, და იქ ყმაწვილი თუ თავის ბუნებით ნიჭს და ტვინის ძალას არ ჰკარგავს, ხეპრული ვითომ-განათლებით გაბერვის მეტს ვერას იძენს.

სადაც შკოლა და უმაღლესი სასწავლებელი საზოგადოებას ხეირიან გზაზე ვერ აყენებს, იქ განათლების გავრცელებისთვის ერთიდასაშუალებაა. დარჩენილი: წერა-ბეჭდვა, მწერლობა, ჟურნალ-გაზეთებით საზოგადოების

გონების გახსნა. მაგრამ ოსმალეთში, როგორც ყოველ უხეიროთ გაწყობილ და ცუდათ-განაგებ სახელმწიფოში, წერა-ბეჭდვა არც კი არსებობს. იქ გაზეთები და ჟურნალები ვერც ოსმალეთის სახელმწიფო საქმეების მმართვეას შეეხებიან, ვერც ადგილობრივი მთავრობის საქციელს და განკარგულებას, ვერც კანონების ნაკლულევანებას, ვერც საზოგადოებრივი წესის უხეირობას, ვერც დიდ-კაცების უპირატესობას. ერთი სიტყვით ისინი მუნჯათ უნდა იყვნენ ყველაფერზე, რაც კი ნამდვილათ ხალხისა და საზოგადოების ცხოვრებას შეადგენს, რასაც გავლენა აქვს ხალხის ბედზე და მდგომარეობაზე, და რაზედ დამოკიდებულია საზოგადოებრივი წარმატება. ამაებზე გაზეთები და ჟურნალები ხმას ვერ ამოიღებენ, და მათ მართო ტაროსზე ლაპარაკის, მთავრობის ქების, უბრალო მოთხრობების და უმნიშვნელო წერილების ბეჭდვა შეუძლიათ. ისე რომ უხეიროთ განაგები, მთავრობისგან გაცარცილი, უპატრონო მითოვებული და

ყრუთ აღზრდილი ოსმალეთის საზოგადოება
 და ხალხი ამ მხრითაც თვალ-ახვეული და
 ბრმა რჩება, თავისი სახელმწიფო გაწყობილე-
 ბის გამოისობით.

აი რისთვის, იმი-თანა განსაკუთრებით მდი-
 დარ ქვეყანაში, როგორც ანატოლია, რო-
 მლის მსგავსი, ბუნებითი სიმდიდრის სიუხვით,
 დედა-მიწაზე იშვიათათ მოიძებნება, სცხოვ-
 რობს მცენარესავეთ, ჰკვდება ნელ-ნელა და
 შეუნიშნავათ, გალატაკებული და გატყავებუ-
 ლი ხალხი, რომელიც თითქმის შიმშილით
 კვდება და სიღარიბეში იღვევა, როცა მის ქვე-
 ყანას ათი და ასი იმოდენა ხალხისთვის შე-
 ეძლო ბედნიერი კეთილდღეობის მოცემა, ამ
 უბედურ და ღეთისგან მივიწყებულ ქვეყანას
 პატრონი, ყურისმგდებელი და მზრუნველი
 რომ საითმე გჩენოდა. . .

როგორც იქნა გადაერჩნ ბათუმის ვიწრო,
 დაკლაკნილ, ტალახით სავსე ქუჩებს და ბო-
 ლოზისკენ გავსწიე. გზაზე შადრევანი შემხვდა,

საცა ბათუმელი ქალები წყლის წასაღებათ მოსულიყვნენ. საწყლები თათრებს წყლის მზიდველებათ გადაუკცევიათ. ვინც ქალში ყველაზე უფრო მშვენიერს, ფაქიზს, ნათელს, სულის ჩამდგმელ არსებას აფასებს, იმას, უქველია, გული მოუკვდებოდა ამ სამი ვითომ-ქალის დანახვით. მათი დატალახიანებული, დამწვარი და გაფშიკებული ტიტველი წივები, მათი ბინძური შემოფრეწილი კაბა, წინა და უკან კარგა მალღა აწეული, მათი მოშიშვლებული გული, ჟანგის ფერა კანით, მათი მწუხარებით და უაზრო ცხოვრებით დამახინჯებული, ჩამოშვებული პირისსახე — კაცს ტანში ზიზღის ჟრუანტალს უძრავდა. ვაი იმის ბრალი, ვისაც ეს მაიმუნის-მსგავსი ორფეხები ცხოვრების მოზიარე ამხანაგათ რგებიათო, უნებურათ იფიქრებს კაცი, მაგრამ მაშინვე იმასაც იხსენებს, რომ მათი ამხანაგებზე და ქმრებზე უფრო მეტი შებრალების ღირსი თვითონ ეს „მაინუნის მ! გავსი ორფეხები“ არიან. საბრალო კაცობრიობა! როცა კაცი მონა-

ობის გაჭირვებაშია, როცა იმას უსამართლო-
 ბის და მძლავრობის უღელი ადგია, როცა
 ის ნიადაგ თავის თავზე უფროსის და მჩაგვ-
 რელის მუშტს ან მათრახს გრძნობს, ის—
 სისულელი და დაბრმავება ამაზე მეტი იქნე-
 ბა?—ის მაშინ წელის გამართვას, თავის გა-
 თავისუფლებას, მჩაგვრელის მოცილებას კი
 არა, იმას სცდილობს, რომ ვინმე ისეთი ჩაი-
 გდოს ხელში, რომელზედაც თვითონ მძლავ-
 რობის და უსამართლობის ხმარება, მუშტი-
 სა და მათრახის ცემა, მჩაგვრელობის უღე-
 ლის შედგმა შეეძლოს!— „მე მცემენ, მეც შენ
 გცემო. მე მსტანჯვენ, მეც შენ დაგსტანჯო,“
 ფიქრობს გაჭირვებული კაცი და ამით სევდას
 იყრის. და როცა იმას ამ გაჭირვებაში თავის
 თავზე უფრო სუსტი არსება უვარდება ხელ-
 ში, ის იმაზე იყრის თავის ჯინს, იმაზე სცლის
 თავის სიმწუხარეს, — და ბედნიერებას, დაეწყე-
 ბას იმაში ჰპოულობს, რომ სხვაც იმ დამდა-
 ბლებაში გაატაროს, როგორშიაც თვითონ
 გამოიარა. — ეს უბედური თვისება რომ არ

ჰქონოდა კაცის გულს, ხუთ დღეს ვერ გაძლებდა ქვეყანაზე ძალადობა, მჩაგვრელობა და უსამართლოება.

აი ამ გრძნობით აიხსნება ის მდგომარეობა, რომელშიაც—ბათუმს და სხვაგანაც — „მაიმუნის მსგავსი ორფეხები“ იმყოფებიან. საუბედუროთ ამ ერთისგან მეორის ჩაგვრას და შეწუხებას, გრძელი ჯაჭვისა არ იყოს, არც თავი და არც ბოლო აქვს. ყოველი კაცი ვისმესგან იჩაგრება და ვისმე სხვას სჩაგრავეს. ეს სწორეთ იმასა ჰგავს, ჩვენში რომ იტყვიან: „მოდო ენახოთ ფრანგი, რამ შექამა ფრანგი? ხმაღმა სკამა ფრანგი; ხმაღმა—ფრანგი, ფრანგმა—კატა, კატამ—თაგვი, თაგვა—მიწა, მიწამ—ქანგი, ქანგმა—თოფი, თოფმა—დათვი, დათვმა—მგელი, მგელმა—თხა, თხამ ეენახი შექამა!

ბოლოზის ნაპირამდი მივაწიე ისიც იყო, და ხმაღმა განწარებული კივილი გააბა,—მივდივარო. მე არ ვჩქარობდი, რადგანც ვიცოდი, რომ ხომაღლის წასვლამდი ბარე ორი

ტურა კიდევ იკივლებდა. ბოლოშთან ათიოდე
 აჭარელი იჯდა, ჩვენებურათ ირგელივ, და
 შუაში ერთი მათგანი რაღაცას ხმა მალლა
 კითხულობდა. მოგზაურს, მერე ჩემისთანა
 უსაქმოს და მოცქერალას, ეს, რასაკვირველია,
 ზეციდგან მოვლენილ მანანათ მეჩვენებოდა.
 მიუახლოვდი მაშინვე იმ გროვას და დავინახე,
 რომ შუამჯდომარე რაღაც თათრულ გაზეთს
 უკითხავდა თავის მსმენლებს. გაზეთი პაწაწა
 ტანის იყო, ყვითანა ქალღმრთელის და ეჭვილი.
 ეს ტრაპიზონელი იუმორული (ხუმარა) გაზე-
 თი ყოფილიყო, რომელშიაც სხვა და სხვა
 ხუმრობა, სასაცილო ამბები, ლექსები და მა-
 სხრობა ეწერა.

— მაგას რას კითხულობთ მეთქი, ვკითხე
 ერთ იმითგანს.

— გაზეთია, ახალი.

— ახალ ანბავს რას სწერენ შიგ?

— აგი წახვდი და, ახალი რაი უნდა იყოს
 იმისანაი? ყველაყაი სწერია.

— თათრულ გაზეთს რომ ჰკითხულობთ,

ქართულს რატომ არ ჰკიდებთ ხელს? რომ გქონდეთ წაიკითხათ?

—რაის სჩივი? ქართული გაზეთი რომ არ უნახავს კაცს არ იცი?

—რომ განახლ?

—დასტურს სჩივი?

—აბღალაია ვინცხა, ე, მომესმო შორიდამ ჩურჩული, და მართალიც ვთქვა ცოტათი არი-
ყოს კიდევ შემაფუცხურა.

—დასტურს ვჩივი მეთქი, დარწმუნებით უპა-
სუხე.

—დასტურიც რომ იყოს, ქართული კითხ-
ვა რომ კაკალმა კაცმა არ იცის აქაით?

—რატომ არ იცით, მერე? ლაპარაკი თუ
ქართული იცით, წერა-კითხვა თათრული რათ
ისწავლეთ? განა ქართული უფრო ძნელი
საწავლებელი იყო?

— იგი გეასწავლეს და იგი ვისწავლეთ, შე
კაცო. აგი რა საკითხავია?

— ეხლა რომ წერა-კითხვა დაგიფიწყნიათ,
ენაც და ლაპარაკიც რომ დაჰკარგოთ, რო-

გორც რჯული დაგიკარგავთ, მაშინ რა კაცები იქნებით?

აჭარელი დაფიქრდა. ჯერ მიამა, მეგონა ჩემმა შეურყეველმა არგუმენტმა თავში წყერები დაუბნია მეთქი. მაგრამ როცა მის დამცინავ თვალებს შევხედე, ჩემზე მოჩერებულს, მალე მივხვდი, რომ ის დაფიქრდა სულ სხვა საგანზე—ლირს იმისთანა „აბდალასთან“ ლაპარაკი, რომელსაც ჰგონია ხალხს ლაპარაკი და ენა დაეკარგებაო. მართლაც, ცოტა ხანს შემდეგ, იმან მიპასუხა:

— ლაპარაკის დაკარგვა ჩემმა მტერმა თქვა. ლაპარაკს სწავლა როი სჭირია.

— არ სჭირია სანამ ერთად სახლობთ, სანამ მართლ თქვენ, აჭარლები, დასახლებული ხართ ერთ მაზრაში. მაგრამ ეგ ჩერქეზები რომ ჩამოგისახლეს და დაგიყენეს აქა იქ, სოფლებს და ცალკე სახლებს შუა? იმათთან ხომ ქართულს ვერ ილაპარაკებთ, და მაშინ ენაც დაგეკარგებათ.

— აი წახვდი და, ი დედა-გაქუსულებს ჩემ

ლაპარაკთან რა უნდა. მე ჩემთვის და იგი თა-
 ვისთვის იყოს, თვარა მოკლულ ბატივით და-
 ვალებინებ პირს, და იგი იქნება, ე! აგი ჩემი
 მაჭახალა ფიშტო ტყუილათ კი არ მირჭვია
 ბელყაიშში...

— ვიცი რომ მარჯვე ბიჭი ხარ და მაჭახა-
 ლა ფიშტოც ბელყაიშში გირჭვია, მაგრამ ენას
 ასე ხელ-და-ხელ კი არა კაცი მოგტაცებს,
 ნელ-ნელა და თან და თან გამოგაპარებენ, და
 გარჩები შიშვლათ გაცურებული...

— მეტი არაა ჩემი მტერი იგი მაგას ვერ
 მოესწროს. აბღალაი ნუ კი გგონია შენ აჭარ-
 ლები.

— მაგას კი არ გეუბნები, დავიწყე მე, იმას
 ვამბობ ენას გაუფრთხილდით მეტქი, ენა მაგ
 თქვენ მაჭახალა ფიშტოზე უფრო გამოსადე-
 გია, რადგანც ის შეგაერთებს და ძალას მოგ-
 ცემს იმ გაჭირვების თაფიდამ ასაცილებლათ,
 რომელიც თათრებიდგან გადგიათ...

ალბათ ბევრს რასმე ვიტყვოდი ამ საგანზე,
 იქნება უფრო გაუგებრათ ან გასაგებათ (ენ

იცის), მაგრამ ამ დროს ხომალდმა ისეთი მრისხანა ფსტვენით შემოგვძახა, რომ ცხადი იყო—დაგვიანება ხელს არ მოგვცემდა. მეც ავდექი და—აქარლები სიტყვა რომ ვიხმარო— „შევშვი, ზე კაკალ წასელაზე მივიჭერ და მოვრჩი, ნურც გინახავს კაი კურდღელი, ე!“

იმავე საღამოს „იუნონამ“ ხელ-ახლავ ფოთის წინ გაგვატარა და სოხუმისკენ წაგვაქროლა. ჩვენ ყველანი, ვინც ზედ ვიჯექით, ჩვენ ოთახებს მივეშურეთ: ხუმრობა კი არ იყო, მთელი ერთი კვირა უნდა დავრჩენილიყავით ამ ხომალდზე, და თითოეული ჩვენგანი სცდილობდა კარგი საწოლი ალაგი, სინათლის ახლო, ფართო, ჰაეროვან ოთახში, გამოედებნა: ამასობაში კიდევ დალამდა და ახლათ მოძებნილი და გაწყობილი საწოლი ჩვენ მაშინვე ბეჯითიანად და გულდაგულათ ვშინჯეთ,—ზედ კარვათ დაგვეძინება თუ არა თქო.

III

ს ო ხ უ შ ი

სხომის, სხომის

.

.

—

ფოთში რომ დაებრუნდი, იქ შემდეგი „მოთ-
ხრობა“ დამებადა, რომელიც ცალკე თავის
შინაარსს შეადგენს.

—

IV

ტ რ ფ ო ბ ა და ე ქ ვ ი ა ნ ო ბ ა

(პაწაწინა მოთხრობა)

—

კ ა რ ი პ ი რ ე ე ლ ი

რომელშიაც ყოველი ქალი როდი შეიშვება

მე ძალიან მიყვარს ლერწამსავეით ტან-წერ-
წეტა და მაღალი ქალები. თხელი პირის-სახე,
ნაზი აგებულება, ნარნარი მიხვრა-მოხვრა, ღია
თმა და ცისფერი თვალებიც ძლიერ მომწონს.
თუმც მე აგრეთვე მომსხო, ფუნთრუშა ქალებ-
ბის ეშხშიდაც ვარ, და ბულა პირის სახე, მა-
გარი აგებულება, დარდიმანდული მიხვრა-მოხ-
ვრა, შავი თმა და მუქი თვალებიც ძლიერ
მიყვარს, და — საზოგადოთ — ცოცხალ და
შნოიან ქალში არაფერს ვიწუნებ არც მის
დაფასების დროს „ამაოთ მორწმუნოებას“ ეყ-
მონები, მაგრამ როცა ფოთში დაბრუნების
შემდეგ, სასტუმროს კარებში, მაღალ-მაღალი
პირმცინარა ქალი შემხვდა, გულზე გადმოშვე-

ბული გრძელი ღიათმის ნაწნავეებით და პირ-
ბადეს ქვეშ მზაკვრათ მომლიმარე ცისფერი
თვალებით, და როცა იმან ორივე ხელები
მომაწოდა, მიცნო და ცალი წარბის მალლა
აწვეით, ცალი ტუჩის თამაშით მხიარული და
ნაცნობი ხმით მითხრა:

— Какими чудами!..ო,

ღმერთს გეფიცებით, მაშინ შავი თმაც და-
მავეწყდა და ჩარგვალებული ქალებიც. კელპ-
მთაყვანისმცემელისაგან მე ერთი თვალის გა-
ხამხამებაში, ერთი თვალის დახამხამების ძალით,
ერთი ღმერთი ვიცან... თუ საუკუნოთ არა,
რამდენიმე წუთის ვადით მაინც, და ამავე წუთ-
ში მე დაბრუნების ბრაზიც დამავეწყდა და
დაგვიანების წუხილიც.

ამ ქალს მე თვალისში ვიცნობდი. ჩვენს
გაჭირვებულ მდგომარეობაში, როცა ტვინი
ეწვის კაცს და გული თითქო უმიზნოთ, ათა-
სი და ათიათასი წვრილფეხი, თვალ მოუკვრე-
ლი უსიამოვნების გამო, ნელნელა სივდება
და ავათმყოფათ ტეხა-ჩხვლეტას იწყებს, რო-

ცა კაცს შინ ყოფნის დროს გული არ უსვენებს და სული მაცდურათ ყურში ჩაჭკივის გაისეირნეო, და გარეთ კი — შინ წასვლის წყურვილი უტყდება, ამისთანა მწარე, მოშხამულ დროებაში ჩემთვის მისი სიცილი, მასთან ტიტინი ან ხმის ამოუღებლათ ჯდომა გულს მიმშვიდებდა, სიმწარეს მავიწყებდა და იმედთან მარიგებდა.

მაგრამ უფრო სჯობია საქმე მართლა თავილამ დავიწყო.

ერთხელ მე და ართი ჩემი ნაცნობი ყმაწვილი კაცი, ხარათევი, ერთათ სადილს ესჭამდით. ახალ ნასადილევს კაცი — პირუტყვის არ იყოს — მხიარულდება, ხალისიანათაა. ჩვენც ვხუმრობდით და უდარდელათ ვოხუნჯობდით, როცა თავში ერთბაშათ აზრმა გამკრა, და დაუფიქრებლათ, მაშინვე, მომადგა თუ არა ენაზე, ჩემს ნაცნობს მივეუბრუდი დ უთხარი.

— ამ ქეიფზე ნეტავი ერთი უნოიანი ქალი მანახა. სწორეთ მასხრულათ გაუარშაყდებოდი მეთქი.

— ნეტა შენი არშიყოფა მაჩვენაო, ბევრს არ ვიცინებო, მომიგო იმან პასუხათ.

— ვსწუხვარ, რომ ამ შენი ნატერის ასრულება არ შემძლია.

— რატომ არა, წავიდეთ. მე გაგაცნობ ერთ ჩინებულ, ლაზათიანს და ხეირიანს ქალს. სამივე ბევრს ვიცინებთ, გარწმუნებ. ოჰ, რა კარგი აზრია!

— ვის?

— ნინინის ქალს.

— თუ ღმერთი გწამს? აი იმას, გუშინწინ ვენერის როლი რო ჰქონდა.

— სწორეთ იმას.

— წამო წავიდეთ!

— წავიდეთ.

ჩვენ მართლაც მაშინვე წავედით. შევედით თუ არა ახალგაზდა ქალის სადგომში და გამაცნო თუ არა ის ჩემმა ნაცნობმა, მე მაშინვე თავიდამ ბოლომდი გაუშეორე ქალს ჩვენი ლაპარაკი და განზრახვა.

— თავაზიანი თუ არა, გულ-გაშლილი მა-

ინც ყოფილხართო, მხიარულათ მითხრა ჩვენ-
 მა მასპინძელმა.

— რა ექნა, მე ამნაირი მიტომ ვარ, რომ
 თქვენ, ქალები, თავაზიანი კი ძალიანა ხართ,
 მაგრამ გულ-გაშლილი—სულაც არა.

— მაშ თქვენ, გულ-გშლილობა გყვარე-
 ბია.

— ეგ გულზე ჰკიდია. ზოგ გულზე მე კი-
 სრამდი შეკრული სქელი კაბის დანახვა მი-
 ყვარს...

— ზოგი კი გაღვლილი გირჩევია?

— დი-ი-იას!

— ახირებული გემოვნება გქონიათ...

გაფრთხილეთ ცოტა ხანს. ქალს თითქო ენის
 წვერზე იმისი კითხვა ადგა, თუ ჩემ გულს
 პირველ თუ მეორე რიგში სთვლითო? და მე,
 ამ კითხვისთვის დასამზადებლათ, ერთგულათ
 ეცდილობდი მისი გული თუ არა, გულის
 ფიცარი მაინც გამესინჯა, თავისი „დამატებე-
 ბით“.

— ხშირათ მოგდისთ თავში ამისთანა ახი-

რებული აზრი — მოდი ვისმე მასხრულათ გაუ-
არშიყდებო, თუ მარტო მე მქონია თქვენზე
ამისთანა სამწუხარო გავლენა? მკითხა ჩემმა
მემუსაიფემ, როცა ერთი უცები თვალის გა-
დავლებით თავის გულისფიცარს ინსპექცია
უყო და დარწმუნდა, რომ მის „დამატებებს“
ფოლაქები არ აკლდა.

— ხშირათ, ძლიერ ხშირათ. უწინ — სიყმა-
წვილეში — მე გულდამჯდარათ და „სერიოზ-
ნათ“ ვეტრფოდი, და საქმე ყოველთვის მას-
ხრულათ თავდებოდა. თუ ღმერთს ჩემთვის
მოხუცებულება ბედზე დაუწერია, მაშინ მას-
ხრულათ დაწყებული არშიყობა სერიოზული
ჩათოკვით დაბოლოვდება. ეხლა კი, ორ
ასაკსშუა, ვცდილობ მასხრულათ დავიწყო და
მასხრულათ თუ არა, მეტის მეტის მხიარუ-
ლათ გავათავო.

— ცუდი აზრის ყოფილხართ ქალებზე...

— უკეთესის, ვინემ თვითონ ისინი თავიანთ
თავზე არიან.

— არა, მე თქვენ გარწმუნებთ, თქვენ

ძლიერ სცდებით, ასე მწარეთ რომ ამდაბლებთ სიყვარულს, გრძნობას და სერიოზულ არ-
 შიყობას. და ქალები იქით იყონ, მე თვითონ
 გული მომდის, რომ მარტო სამასხრო არ-
 შიყობის ღირსი გაგიხდივართ.

— გულს ნუ მოიყვანთ და ჩემს არშიყო-
 ბას როგორ სახელსაც ინებებთ იმას დაფარ-
 ქმევ, რასაკვირველია იმ პირობით, რომ სახე-
 ლის მეტი იმას არა შეეცვალოს რა. მაშ,
 დავიწყეთ თუნდ იმით რომ გკითხავთ, რო-
 გორი არშიყობა გირჩევენიათ? შეიძლება, მა-
 გალითად, რომ სერიოზნოთ გეტრფოთ? შეი-
 ძლება...

— ჰჰმ... ჩაცინვით მოიგერა იმან ჩემი კით-
 ხვა.

— „ჰჰმ-ჰო“, თუ „ჰჰმ-არა?“

— სცადეთ.

— ხეირიან ცდას დრო უნდა და მე ზევ
 ქუთაისს მივდივარ. მოდი და სულწასულს ან
 მიმავალ კაცს ცდის მოსვენებული ხელოვნება
 მოთხოვე.

— ქუთაისს, ამბობენ, ბევრი ლამაზი ქალი-
აა.. მართალია?

— მართალია, მაგრამ ხომ გაგიგონიათ, ში-
ნაურს ბერს შენდობა არა აქვსო?

— არ მოგწონსთ, თუ? მართალია, ამბო-
ბენ, რომ ისინი, როგორც საზოგადოთ ქარ-
თველი ქალები, უფრო ბუნებითი სილამაზით
არიან შესანიშნავი, ვინც ცოდნით და მიხვ-
რა-მოხვრითო. მართალია, ვითომ, რომ იმათ
ჩაცმა არ იციან კარგათ?

— ჩაცმას, როგორც არის, ახერხებენ..
იმავე საღამოს მე თეატრში წავედი, სადაც
ნინინის ქალი რაღაც უხვირო როლს თამა-
შობდა. როლი ღვთის მადლით მალე გათავ-
და...

როგორც ხედავს მკითხველი, ამ შემთხვე-
ვისთვის არც ხართვეს, არც ნინინის ქალს,
არც მე არაფერი მნიშვნელობა — ხუმრობის
და დროს-გატარების მეტი — არ მიგვიცია.
მაგრამ...

კ ა რ ი მ ე ო რ ე

აქ „მასხარული არშიუობა“ და იმის შედეგი.

— какими судьбами' თ რომ შითხრა ნი-
ნინის ქალმა ფოთის სასტუმროს კარებში, მე
სწორეთ აღტაცებაში მოვედი, და იმ წამსში-
ვე გავიხსენე ჩვენი თფილისელი „მასხარული
არშიუობა“

— მე ხომ აქაური ვართქო, უპასუხე, თქვენ უნდა მითხრათ, აქ რამ მოგიყვანა.

— მე მოსკოვს მივდივარ ხვალვე: ჩვენები სულ ყველა დაითხოვეს და მე და ხარათევი ერთათ წამოვედით. მე თქვენ ცხლარუსეთში მეგონეთ.

— მაშ ხვალ მიღიხართ? ვკითხე მე პასუხის მაგიერ.

— ხვალ.

— გინდათ წამოგყვით მოსკოვამდი?

— დიახაც, თუ თქვენს ლექციებსაც თან წამოიღებთ?

— მაშ-არა და!...

— По рукамъ?

— Даже по ногамъ!

— იაკში-იოლ!

ხარათევი იმ დღეს დაღალული მეჩვენა.—

— რა დაემართა მეტქი, ვკითხე ნინინის ქალს

— აი დარდიო, მიპასუხა იმან ფრანცუზუ-

ლათ, და თავისებურათ სკამზე ნებიერთ გა-
 დახრით, გულ-და-გულ, მადიანათ გადიკასკასა.

მეორე დღეს ბათუმს მოვედით და მესამეს
 სოხუმში ვნახეთ და მისი ბალი დავათვალიე-
 რეთ. გემზე რომ დაებრუნდით შევნიშნეთ—
 ჩვენს ფეხსაცმელზე,—რომ იმ დღეს თურმე
 სოხუმში აედარი და ტალახი ყოფილიყო. მა-
 გრამ სალამოს კი აედრის მაგიერ მშვენიერი
 ტაროსი დაგვიდგა, ის ტაროსი, როცა ზამთრის
 შუშხით წელმოწყვეტილი ჰაერი პირველათ
 თფება გაზაფხულის დადგომაზე. ღამე წყნა-
 რი და ტკბილი იყო. მთვარე ღრუბლებს ედა-
 ვებოდა და ვერც ერევოდა, არც ემონებოდა.
 ღამის სინათლე ძრიერ თავდაკავებული იყო,
 ისეთი, როგორც მარტის თფილ სალამოს
 შეეფერება შავ ზღვაზე:—მთის სიმაღლით და
 ზღვის ნისლით ლეჩაქ გადაფარებული და და-
 სქელებული.

გემი აღრე აიხსნა და იმ სალამოს ჩვენ აფხაზე-
 თის მთების ძირში მივცურავდით, შეურხველათ,
 უდარდელათ, უზრუნველათ, თითქო ჩვენს ქვეშ

ერთი ვერსის სიღრმე ზღვა კი არა, საცეკვა-
 რი სასახლის გაღვსილი და გაფერილი იატაკი
 ყოფილიყო. ჩემი ვენერა, როგორც იმას ხუ-
 მრობით ვუძახოდი, „ორჭეის“ თამაშობის შემ-
 დეგ, მალთა ხომალდის ბანზე ამოვიდა და
 იქ დაჯდა, იმ ადგილის სიახლოვეს, საიდანაც
 მე ბორბლის ტრიალს და ზღვის ქაფს დავჩე-
 რებოდი.

— რას შვრებიო, მკითხა.

— ზღვაში ვიფურთხები, დროს გასატარე-
 ბლათ, შეთქი.

— განა ისე მოწყენილი ხარ?

— ვარ კი არა, ვიყავი...

ამ დროს ხართვეი მოგვადგა და გვერდში
 ამოგვიჯდა. ის არც იმ საღამოს იყო მხიარულ
 გუნებაზე, მაგრამ ოხუნჯობა მაინც დაიწყო.

— ქურნალისტი თუ მათემატიკოსი აქნე-
 ბოდა, ამდენს ხანს არ მგონებიაო, უთხრა
 იმან მშვენიერ ვენერას: რა ასტრონომიულ
 ანგარიშებს ითვლია? ის თქვენ თითიბზეო, ასე
 თითო-თითოთ რომ ხსნის და ხუჭავს იმათო.

— მე ვთხოვე ჩამოეთვალა — რამდენი სულელია ჩვენს ნაცნობებში, და იმას ანგარიშობდა ჩემ თითებზეო.

— ბევრი გამოვიდა?

— ხუთიოდე სულელი და ერთი ვირი, — ვირზე შეეჩერდით, როცა თქვენ მობრძანდითო.

მე ეს მეტის მეტათ მეწყინა, ამიტომ რომ ხარათევი ისეთი კეთილი კაცი იყო, რომლის წყენა და ლანძღვა აშკარა უსამართლობათ მიმაჩნდა.

— ზღვამ ხომ არ გაწყინა, ვკითხე ჩემს მეზობელს, ასე უდროოთ ნაღველი რომ მოგრეგია მეთქი?

ხარათეს ხმა არ ამოუღია. ცოტა ხანს იჯდა, მერმე წამოდგა, გაჩერდა, გაჩერდა და ბოლოს თავის ოთახისკენ წავიდა. მაგრამ ეს სიტყვები კი თქვა, ჩუში, მაგრამ გულ-მოძაკედინებელი ხმით:

— БОГЪ ВАМЪ СУДЬЯ.

ოთხშაფათს ქერჩს მივედით. ჩემი ვენერა ქერჩის ნახვას აპირებდა და მე მთხოვდა და-

მატარეო. რასაკვირველია, მე ეს თხოვნა სიამოვნებით აუსრულე. მაგრამ როცა ჩვენ გავემგზავრეთ და პატარა ხომალდზე გადავდიოდით ნაპირზე გასასვლელათ, ხარათევი დაგვეწია.

— მეც მინდა წამოსვლაო, უთხრა იმან ვენარას, მომიცადეთ, მეც ქულს ავიღებ და წამოვალო.

— შერე ჩემ ფინიასთან ვინ დარჩებაო? ცივათ ჰკითხა ვენერამ.

ხარათევი ხმა ამოუღებლათ დარჩა. მე სრულიად არა მესმოდა რა, არც ის, თუ ვენერა ხარათევს ასე ცუდათ რათ ეპყრობოდა, არც ის—თუ ხარათევი ვენერას ასე ყურმოჭრილათ რათ დაჰყევებოდა. ვკითხე ამაზე ვენერას, მაგრამ იმან თავისი ცისფერა თვალებით შემომხედა, თავისი მარცხენა წარბი ცოტათი ასწია, მარჯვენა ტუჩის ყური ერთოდნათ დასწია და ვარდისფერა ტუჩებს ისეთი ღიმილი დააბეჭდა, რომ მე ჩემი კითხვაც დამავიწყდა და ხარათევის საოცარი ყოფაქცევაც.

— რა გაკითხებსო, მითხრა ვენერამ, ვერ გადაგაჩვიე ნიადაგ „რისთვის“, „რაზე“, „როგორ“, „რისგანების“ ძახილს? „მასხრულ არ-შიყობას“ განა ეს შეეფერება?

ის ცოტა ხნით დაფიქრდა და შერმე, ჩქარი ხმით, აჩქარებული ლაპარაკით მითხრა:

— შენ არც „მასხრული არ-შიყობა“ გცოდნია, არც ხუმარული. შენ ყველაფერს ჰკარგავ, ამიტომ რომ ყველაფერს უკვირდები. უღარდელათ, უზრუნველათ, წინდაუხედველათ უნდა მიეცე წუთს, სიამოვნებას, ბედს, — და ნარჩენი თავისით მოვა. კაცის სიცოცხლეში იშვიათია აღტაცება, ყველაფრის დაფიქება, სიამოვნებით დათრობა. დღითი-დღიური ცხოვრება უიმისოთაც გვეკლას თავისი ანგარიშით, საჭიროებით, უფერულობით, მობეზრებით და გაჭირვებით. მე მეგონა, შენ ზანდისხან მაინც შეგეძლო ამ მომბეზრებელი მდგომარეობის დაფიქება, მე შენ გამოგებულმრე, როგორც სიზმარში იცინის ხოლმე კაცი. და როცა ამ ღიმილის დროს მოსამსახუ-

რის ბოდიალი მოგესმება, შენ არ გცოდნია ამ ბოდიალის წაყრუება, ხელახლავ ოცნების დაჭერა და მხიარული სიზმრის გაგრძელება. შენ თუ ამაებს ვერ იფიწყებ და ვერ წაუყრუებ, მე მაინც ნუ მიშლი წაყრუებას, მე მაინც ძალათ ნუ მალვიძებ.

— მე მინდოდა გამეგო... დავიწყე მე ყურმოწეული და გაწკეპლილი ბოვშივით, მაგრამ რომ ვერ მოვაბი ბოლო ჩემ სიტყვას!

— ნუ გინდა გაგება, გამოკვლევა. ნუ ხარ სულწასული. როცა გავიღვიძებთ, გაგება მაშინაც გეყოფა, მაშინაც გეყოფა საწყენათ.

— მაშ?

— მაშ ვიცინოთ.

— ვიცინოთ.

სიცილით ჩვენ, გაქვსთ სიცოცხლე, იმ დღეს ვიცინეთ. დავიარეთ მთელი ქალაქი, მთელი მისი არე-მარე, ჩინებული სამხარი ესკამეთ ქალაქს გარეთ ზღვის პირათ, სადაც დიდი გაჭირვებით ერთი სელედკა და შავი პური ეიშოვეთ და ლუკულის სიამოვნებით გავასა-

ღეთ. დავიარეთ სახლები, ეკლესიები, სასტუმროები, ვიხუმრეთ, ვირბინეთ, ვიცეკვეთ, — ერთი სიტყვით ვიქცეოდით, თითქო შვიდი წელიწადი მონასტერში ყოფილიყავით და ერთბაშათ თავისუფლება გვეშოვნა.

ამ წუთის სოფელში ყველაფერს თავისი ბოლო აქვს. იმ დღესაც ბოლო მოეღო, და ჩვენ ხომალდს დაუბრუნდით... მართალია, ძლიერ გვიან, მაგრამ მაინც დაუბრუნდით...

როცა მე ტანისამოსი გავიხადე და დაძინებას ვაპირებდი, ჩემი კაიუტის კარი გაიღო და ოთახში ხარათევი შემოვიდა. სიტყვა უთქმელათ დაჯდა ის სკამზე, ჩემ ლოგინს წინ, და მთელი მეოთხედი საათი ისე იჯდა, თითქო ცოცხალი არ ყოფილიყო. მისი პირისსახე, დაშლილს რომ იტყვიან, სწორეთ ის იყო. არც ერთი წვეთი სისხლისა არ მოჩდა მის სხეულში. მართო შუბლზე შადრევანსავეთ გამომჩქეფი ოფლი ამტკიცებდა, რომ ჩემს წინ კედარი არ დაესვათ. დაღალულობა, ძი-

ლი, უდროობა სულ ერთიანათ დამაეიწყა ამ უბედური კაცის დანახვამ.

— რა ამბავია, რა დაგემართა მეთქი, ვკითხე ბოლოს, როცა მის ხმის ამოღებას ვერ მოვესწარი.

— გესმის... მე... შენ... ხომ იცი, ძალიან მიყვარხარ... ვიცი... შენ არაღის შეწუხება არ გინდა... შენ... თუ უღარდებლობით აწყენივბ კაცს... თორემ განგებ თავის დღეშიაც არა... არა... ეხლა... მე... უბედური ვარ...

ამას ის ისე ამბობდა, ნაკუწ-ნაკუწათ, თითქო ყელში რამე გაბორძიკებოდა და სიტყვებს აღარ უშვებდა.

— რა იყო, თუ ღმერთი გწამს მითხარი მაღლე, მეთქი.

— შენ ხალისობ... ხუმრობ... შენთვის ეს თამაშია... შენ ვერა არ გიყვარს... რათ ლუპავ... შენი წუთიერი მხიარულებისთვის... ჩემს საუკუნო ბედნიერებას... ჩემს პირველ და უკანასკნელს, ჩემს ბეჯითს სიყვარულს?...

— როგორ? რაო? რა გახუმრებს მეთქი, წა-

მოვიძახე ისეთი სისწრაფით, რომ ხარეთვეის თვალებში ცრემლის კურცხლებიც ძლივს დავინახე.

— მე ის მიყვარს როგორც ჩემს დღეში ქალი არ მიყვარებია. სამი თვეა, რაც ჩვენ ერთმანეთისთვის ცოლ-ქმრობის სიტყვა მიგვიცია... მაგრამ დღეს შენ მიშლი, შენ მღუპავ, შენ მკლავ...

— სიტყვა მიგიციათ? რათ არ მითხარი მე ეს ამბავი თუილისში, რათ გამაცანი, რათ მომეცი ნება? მერე, როცა შეხედე, რომ ხუმრობა მარლიანდებოდა, რათ არ მითხარი— ჩემი ნეტარება და მომავალი ამ ქალშია, ნუ მიეკარებიო? ეხლა მეუბნები?

— მე არ მეგონა... რა ვიცოდი... თუ ქალი იმოდნათ უგულღვიძლო იქნებოდა, რომ თავის სიტყვას და აღთქმას ერთ კვირაზე მეტს არ დაიმახსოვრებდა? რა ვიცოდი, თუ შენ იმის სიკეკლოუცეს აჰყევბოდი? რა ვიცოდი თუ ის შენ ხუმრობას არ იწყენდა, აიტანდა, უპასუხებდა, როცა კარგათ დარწმუნებული იყო

ჩემს ერთგულ, ნამდვილ და სანიადაგო სიყვარულზე?... მიშველე, გადამარჩინე ამ ჭირს, ამ ცეცხლს, ამ უბედურებას! რა ვქნა? რომ იცოდე, რა ნაირათ მეპყრობა ის მე ეხლა! უწინ პატივს მცემდა, ჩემთან თიქრს და სიხარულს ჰყოფდა, ლაპარაკობდა,—დღეს მე აგდებული ვარ, დღეს ჩემი დანახვა იმას ამოქნარებს, დღეს ის ჩემით მობეზრებულია, ჩემი იმას აღარა სწამს რა, როგორ მემპყრობა, იცი? ნეტა მაგინებდეს, ნეტა მეუბნებოდეს რასმე მაინც. არა. რა გინდ მზიარულათ იყოს, მივეკარები თუ არა, უცფათ გაცივდება—მე ავ სიცივეს ვგრძნობ,—ჩუმდება, ხალისს ჰკარგავს და მაშინვე ან ზეით ამოსვლას ჰთიქრობს, თუ ქვეითა ვართ, ან ქვეით ჩასვლას,—თუ ზეით ვზივართ. მკვდარსავეით გაჩუმდება, და ვერაფრით ამოაღებინებს კაცი ხმას. მეც ვზივარ მის პირდაპირ, კვდრათ, შეწუხებული, დამწვარ-დადაგული, და შეეჩერებივართ ერთმანეთს რალაც შებრალებით და თან ბრაზითაც... რომ იცოდე რა და რა აზრი მომდის

ხოლმე მაშინ თავში!... ხან მის ფეხ ქვეშ და-
 ვარდნა მინდა, მინდა მოტეეება ეთხოვო და ის
 შეწუხება დაეაიწყო, გამოვიყოლო, რომელიც
 ჩემს ექვიანობას და საყვედურს მისთვის მი-
 უყენებია. ხან გული მეცვლება და მინდა ვი-
 ტირო, ვიტყვო, ვიტყვო. ხან მინდა დავანა-
 ხო მისი ყოფაქცევის სიგლახაკე, მისი გაუტან-
 ლობა, მისი ლალატი, მინდა ტალახში გავ-
 თქირო და გულზე ფეხით შევადგე, გავთე-
 ლო, მოკვლა. ხან აზრში მომდის მისი გამ-
 ხიარულება, გართობა, მინდა დაგიძახო, მინ-
 და ვთხოვო — მოგვარე ერთხელ კიდევ მაგის
 თვალებს. ცეცხლის სხივი და მაგის ტუჩს —
 მისი ნარნარი ღიმილი თქო... ღმერთო! რა
 ნაირათ მიყვარს! ღმერთო, რათ ღირს ჩემთვის
 მისი სიყვარული! მთელ სიცოცხლეს შევწი-
 რავდი ერთ მის სურვილს. და ის ამაზე უფ-
 რო შენს უღარდებლობას, შენს წუთიერ არ-
 შიყობას აფასებს! შენ არ იყავი, თავი დამეც
 რომ უთხარი — ერთი ქალის შეყვარება და სხვე-
 ბის დაეიწყება მუხანათობათ მიმაჩნია ქალე-

ბის წინააღმდეგო? შენ არ იყავი, გუშინწინ რომ ეუბნებოდით—მთაც მიყვარს ტყიანი, და ზღვაც—წყლიანიო? მითხარი, რა ვქნა, რა ვქნა? მიშველე, ნუ მომკლავ!

— სიკვდილი ადვილი საქმეა და შველა ძნელი. ამას წინეთ ერთი შენი სიტყვა ყველაფერს უშველიდა. ეხლა კი გვიანაა. ჯერ ერთი ეს, რომ თუმცა შენ ის გიყვარს, მაგრამ ამასაც ნუ დაივიწყებ, რომ მე ის ძალიან მომწონს.

— ეს ერთია მერე?

— არა, მარამ მოწონებული საგნის მიტოვებაც ძნელია. მაგრამ ეს არაფერი. რა ვქნათ ეხლა? დღეს, ასე უცეფ საქმის გადაწყვეტა, შველა და სხვ. შეუძლებელია. შენ დღეს აღშფოთებული ხარ, მე—დაღალული. წადი, დაიძინე. დამშვიდდი და ხვალ მოვილაპარაკოთ. ჩვენ მდგომარეობაში შენ სამი გზა დაგრჩენია, სამივეს გიჩვენებ. იფიქრე მაშინ, მოიაზრე ერთსა და ერთს დაადექ, და მე სიტყვას გაძღვე, რომ ჩემის მხრით ისე მოვიქცევი,

როგორც შენ გენდომება. გარწმუნებ, რომ სამივე გზით შეგეძლება შენი დაკარგული მშვიდობიანობის დაბრუნება. მაშ ექვი ნუ გექნება, წადი, დაიძინე და ხვალ, თუ დამშვიდდი, მოვილაპარაკოთ. ეხლა კი—შვიდობით.

კ ა რ ი მ ე ს ა მ ე

აქ საუბარი ორის მეგობრისა ქალის გულზე და უფრო სხეულზე, და ამბავი ვენერას გაცეცხლებისა, რომელსაც მოსდევს მუსაიფი ვენერასთან დასხვაც ბევრი.

მეორე დილას ჯერ კიდევ თვალები არ გამომემხილა, მოსამსახურემ ჩემ კარს მოადგა და მითხრა, „ქალბატონი“ გთხოვს ადექი, საქმე მაქვსო. რალა თქმა უნდა, მაშინვე წამოვხტი და ჩაცმა დავიწყე: მხიარულათ მიდგა მე თვალს წინ ჩემი ვენერის ახალგაზდა სახე, გაშლილი თმით, მცინარა თვალებით, დამტკბარი და დამაიმედოვნებელი ღიმილით, კალმის სისხო წელით და მშვენიერი ტანადობით. რამ გამახსენა მე, მაშინ, ჩვენი პირ-

ეელი კოცნა, როცა უთხარი — შენი ტანად-
 ბა იმითა მოსაწონი და საქები, რომ არც
 ცერებზე შედგომა დამჭირდება, არც მუხლის
 მოკეცა, კოცნის ნება რომ მქონდეს მეთქი,
 პირდაპირ, სწორი-სწორ, აი ასე შემეძლე-
 ბოდა შენი კოცნა მეთქი... ერთ წუთას ჯგუფ-
 ჯგუფათ, დამიდგა თვალს წინ ბევრი ამისთანა
 სურათი და მოგონება, გულმა ფეთქა და-
 მიწყო, მე ვერ გავიგე როგორ მოხდა, რომ
 ის ამდენი ხანია არ მინახავს, თითქო მთელ
 საუკუნეს გაველო ჩენი წუხანდელი გამო-
 თხოვების შემდეგ. მივარდი მაშინვე პირსაბან
 ჭერჭელს, და პირველი ცივი წყლის პირზე
 შესხმისთანავე უეცრათ და ერთბაშათ გამახ-
 სენდა ხარათევის მოსვლა, მისი ტირილი, მი-
 სი სიტყვები. რა იყო, ეითომ, ნუ თუ საგანგებოთ მარ-
 ტო იმისთვის დამეხატა ჯერ ის საამო სურ-
 რათები, რომ უფრო მძიმეთ შესძლებოდა შე-
 მდეგ ჩემი გულის დაწვა მოგონებას, გამო-

თხოვების წუთს და დაეწყების საჭიროებას? ღმერთმა იცის.

— ის კა მე თვითონ ვიცი, რომ იმ დღეს ჩემი ვენერა დარწმუნებული იყო, რომ მე მძიმეთ ავით გავხდი და თავისტკივილს ლამის ურჩებოდი...

— ცოტა ხანს შემდეგ ხარათევიც მოვიდა, მხარული, უდარდელი სახით, თუმცა ძლიერ კარგათ ეტყობოდა, რომ ეს სიმხიარულე მართლ ძილით მოსვენების შედეგი იყო. მომიჯდა გვერდით, მუხლზე მეგობრულათ ხელი დამკრა და მითხრა — აბა მოჰყევიო. ამ ქცევამ ცოტათი არ იყო ცუდ ქეიფზე დამაყენა.

— რა ჰქენ, გადაჰკარ ამ განთიად დილაზე მეთქი? ვკითხე სიცილით. მოგემატა თუ არა სულის ძალა მეთქი?

— გადაკარიო, მიპასუხა.

„მოდი ამ ვირს ეშხზე ელაპარაკე,“ ვიფიქრე. მაგრამ ამ ფიქრმა მაინც არ დამაბრკოლა: მე მწყენოდა ამ საქმის ამნაირი მობრუნება, და ამისთვის მინდოდა ჯინი ამომეყარა

სულელურათ-უბედურ შეყვარებულზე. ამის-
 გამო მე იმას დაუწყე შემდეგი ქადაგების წა-
 კითხვა, სწორეთ იმ ტონით და კილოთი, რო-
 გორითაც რვა წლის ბავშვს ემუსაიფება ხოლ-
 მე კაცი.

— ეს უნდა იკოდე, ჩემო ხარათევო, რომ
 შეყვარებულ კაცსზე უფრო სულელი და მოწ-
 ყენილი ჰქმნილება ჯერ ღმერთს არ გაუჩე-
 ნია. ვისაც გულში სიყვარულის ცეცხლი უნ-
 თია, ის მაშინ თითქმის ნიადაგ ყველასთან
 გულ-ჩახვეული, ნიადაგ დაფიქრებული და და-
 დაგულია. მის ტვინს მაშინ ძლიერ დიდი ძა-
 ლა აქვს გაგებისა, მიხედომის და მოაზრებისა,
 მისი ხასიათი მაშინ მარჯვეთ გამოკალულია,
 ის მზაა ჩინებული, გმირული მოქმედება შეა-
 სრულოს, ეს ყველა მართალია, მაგრამ მხია-
 რულება იმას აღარ აქვს, ოხუნჯობა მის ტვინს
 გაქცევია და ის უწინდელ, ცოცხალ კაცათ
 მართო მაშინ იქცევა, როცა თავისი სატრფოს
 სამაგიერო სიყვარულზე რწმუნდება, როცა
 მასთან არის, როცა მის პირიდგან მიყვარ-

ხარო* ესმის. დანარჩენ დროს ის მარტო თავის გულთან, თავის გრძნობასთან სცხოვრობს. მისი გული საკმაოდ სავსეა, იმას გარეგანი ქვეყნის ხალისი აღარ სჭირია ან ვეღარ ეკარება.—ეს ძლიერ კარგი რამ არის, როცა სატრფოც ამნაირ მდგომარეობაშია, როცა ისიც მაგნაირათვე გრძნობს. მაგრამ წარმოვიდგინოთ, რომ სატრფო ჯერ შენის ეშხით არ ავსილა, რომ ის შენსავეთ ჯერ არ აღტაცებულა, და ვიფიქროთ, როგორი გავლენა უნდა ჰქონდეს იმაზე შენს მომაკვდავ და მომაკვდინებელ პირის სახეს, მოწყენას, უმხიარულობას და სხვ?

ადამიანს კიდევ სხვა უბედურებაც სჭირს: ჩვენ ჩვენი ბუნების უმჯობეს ძალას, ჩვენს პირველ სიმხიარულეს და აღტაცებას, ჩვენს გიჟურ ცეტობას და ტკობას სიყმაწვილეში ვფანტავთ, ხშირათ ისეთ საგნებზე, რომელნიც მაგათ არც კი ღირან. და როცა ჩვენ შევეყრებით იმ ქალს, რომელიც ჩვენი ცხოვრების მოზიარეთ უნდა გახდეს, როცა ჩვენ

გავიცნობთ იმის გულსა და გონებას, ჩვენ
 საჭიროთ ეპოქაობთ „თავი კარგათ დავი-
 კაოთ“ იმასთან, „სერიოზნათ“ დავანახოთ თა-
 ვი, გონებაში არ ჩაუწყვეთოთ ცელქობის, თავ-
 დაუკავლობის განზრახვა და ცნობა... იმის მა-
 გიერ, რომ ჩვენს შემდეგს შეუღლებს ჩვენი თავი
 სწორეთ ისეთათ გავაცნოთ, როგორცა ვართ,
 ჩვენ ვცდილობთ პირისახე მოვიღუშოთ, დავ-
 ბრძნევდეთ და მომავალი ჩვენი ცხოვრება
 იმას კაცურ ცხოვრებათ კი არა, რაღაც მძიმე
 მსახურებათ, რაღაც უქმურ მოვალეობათ დაუ-
 ხატოთ. ჩვენ იქნება ნამდვილათ დაბრძენებუ-
 ლი ვიყოთ, მაგრამ ის ჯერ ახალგაზდაა, ის
 ცხოვრების ტრფობითაა სავსე, იმას ხტუნვა
 და ცელქობა უნდა, ის ცხოვრებას მხიარული
 თვალით შეცქერის; ის სიამოვნებას ელის,
 იმას აღტაცება სწყურია, და ჩვენ, ამაების მა-
 გიერ, მოღუშულ, ღურბლიან, ბნელ მომა-
 ვალს ვაჩვენებთ და უმზადებთ... როგორც ნა-
 მეტანი თვალის ახვევა და ცხოვრების გაადვი-
 ლება, გავარდისფრება არ ვარგა, ისე არც მი-

სი დაბნელებაა გამოხადეგი. ადამიანი ადამიანი და ადამიანი უნდა იყოს. მხიარულათ უნდა შეეგებოს კაცი თავის ცხოვრების კეთილ მხარეებს, მარჯვეთ და დაუჩაგვრელათ უნდა აიტანოს მისი სიმძიმე, და ეგევე გრძნობა, ეგევე შეხედულობა თავის მეგობარს უნდა გაუზიაროს.

ჩვენ ამას როდი ვშვრებიან. ამის მაგიერ, ჩვენი „სერიოზნობით,“ ჩვენი დაღალულობით და ცხოვრების მძიმე მხარეების დახმარებით, ახალგაზდა ქალს გული ეჩაგრება, სწყდება, უკვდება. ის ნიადაგ დაუკმაყოფილებულია, იმას მუდამ რაღაც სურს, ის რაღაცას ეძებს და ელის. შეხედება იმას მაშინ ჩემისთანა გულაჩქარებული, უდარდელი — ხანდისხან მხიარული, უფრო ხშირათ მწვაევი და გამფხიზლებელი კაცი, რომელიც სხვებისავეთ არ სცხოვრობს, სხვებს არ ჰგავს, სხვებსავეთ არ ჰფიქრობს, და ამ ახალი სურათით, ამ უნახავი საგანით, ამ მოვლენით „რომელიც თავისით ფიქრობს და სცხოვრობს, სხვებს არ ჰგავს და

დაკვირვების, გაცნობის ხალისს ჰბადავს.“ ქალი თქვენ გივიწყებს, თქვენი ცხოვრების ერთკილოიან მიმდინარეობას იძულებს, ნაჩვენევ-გრძნობას აღარ აფასებს და ახალ, ხალისიანს, გამალვიძებელ, გამამხიარულებელ შთაბეჭდილებებს ეწაფება და სვამს... ვისი ბრალია, რომ თქვენ მისი გონების გაწაფვა და შექცევა არ იცით, ვისი ბრალია, რომ თქვენი ხასიათი და მოქმედება მის გულს თქვენკენ არ მიიზიდავს და მოუშორებლათ არ აერთებს, ვინაა დანაშაული, რომ თქვენ დღითი-დღიურ ცხოვრებას არც ერთი წვეთი აღტაცების, სიამოვნების, გონიერების და მოქმედების არ ატყეია? რა გასაკვირველია, რომ ქალი, რომელსაც თქვენ უსაქმოდ, უმოქმედოდ სტოვებთ, რომლის გულს ვერ გებულობს თქვენს უხვირო ცხოვრება და მიძინებულო გონება, თქვენთვის გულ-ცივი და შეუბრალებელია? ის ცხოველი საგანია, სულდგმულია, ის უსაქმოდ, გულგრილად, ბინძურად ვერ სცხოვრობს და როცა რასმე ისეთს შეხედება, რაც თქვენ

არა გგვას, რაც იმას ახალისებს, ართობს ან ათრობს,— შეიღობით მაშინ თქვენი ერთგულება და თქვენი მოსვენებული ბედნიერება!

ხარათევი თვალ გამოშტერებული ყურს მიგდებდა, მაგრამ ცხადათ კი ეტყობოდა, რომ ჩემ „რეზე“ ის სრულიადაც არ ფიქრობდა. იმას ან სხვა დარდები ჰქონდა მაშინ გულში, ანა და ჩუმათ თავისთავს ეუბნებოდა ალბათ: „მე რისთვის მოვსულვარ, და ეს ოხერი რაებს მიქადაგებსო“.

მაგრამ მე იმის დარდი არ მქონდა, მე გული მეწოდა, მინდოდა ვისმეზე ან რასმეზე ამომეყარა ჩემი ჯიბრი და ნალღელი ჩემი ვენერის მიტოვებისა.

— მერმე, მოვეყევი ხელახლავ, როცა თქვენი უხეირობით და უმეცრობით დაჰკარგავთ თქვენი ცოლის ან საყვარლის გულს, თქვენ გული მოგდისთ, ბრაზი გერევათ, ყველაფერს ივიწყებთ, ყველაფერს ნტვრევას უპირობთ, და იქნება კიდევ დაამტვრიოთ, შეძლება თუ გექნათ. ივსებით თქვენ მაშინ ეჭვიანობით და მოჰყვე-

ბით ქალის და თქვენი საკუთარი თავის წვა-
 ლებას და ტანჯვას....

— ეა, განა შენ ეჭვიანობა არა გწამს? განა შენ იმის დამტკიცებას მოინდომებ, რომ ეჭვიანობა ქვეყანაზე არ არსებობს და კაცის სისულელეს მოუგონია? განა შენ უარყოფ ეჭვიანობას?

— ვინ გეუბნება ამებს? ეჭვიანობა არსებობს, ეჭვიანობა სჩვევია კაცის გულს, როგორც არსებობს გველი და მორიელი, როგორც დამბალ მძოვრს მატლი სჩვევია. მაგრამ სისულელე არ იქნება, იმის მაგიერ რომ გაიგო თუ რა თვისება აქვს გველის კბენას და მორიელს, აიყვანო ეს შხამიანი სულდგმულები და საკუთარ უბეში ჩაისვა, მარტო იმ მიზეზით, რომ ესენიც ბუნებას გაუჩენია და ქვეყანაზე არსებობენო, ან მძოვრის მატლები დახიკო და სხეულზე დაისვა, მარტო იმისთვის, რომ ეს მატლები ადამიანის სხეულს სჩვევიაო. ეჭვიანობა არსებობს, როგორც თავმოყვარეობის ავთმყოფი მოვლენა. როგორც

ყოველი ავთმოყოფობა, ის ბუნების კანონებს ემორჩილება და ბუნების კანონების ძალით იბადება და სცხრება. და თქვენ კი დაგიჟინიათ, რომ რადგანც ავთ გავხდი, რადგანც ჩემ თავმოყვარეობას ბრაზი მოერია, უფლება მაქვს ყველანი დავკბინო, არავის მოვერიდო, არავინ დავზოგოო?...

— ეჭვიანობა არ გამოგიცდია, გეტყობა, თორემ კარგათ გეცოდინებოდა, რომ ეჭვიანობას და თავმოყვარეობას შუა დიდი განსხვავებაა, მიპასუხა უბედურმა მოარშიყემ.

— გამომიცდია, მერწმუნე, და სწორეთ იმიტომაც ვამტკიცებ, რომ ეჭვიანობა—ავთმოყოფი თავმოყვარეობაა. შენი ცოლი რომ თქვენს მზარეულს გაუარშიყდეს, შენ ეს სწორეთ ისე გეწყინება, როგორც ცოლის ბაშმაკების ტალახში გასვრა, და მეტათ კი არა. რისთვის? ამიტომ რომ შენ იმოდნათ დარწმუნებული ხარ შენს თავზე და ღირსებაზე, რომ შენს დღეში აზრათაც არ გაივლებ თავში, ვითომ შენმა ცოლმა შენი თავი მზარე-

ულს შეადარა და ის გაჯობინა. მაშასადამე,
 რაკი შენი თავმოყვარეობა შენს თვალში და-
 ცულია, დანარჩენი შენ ნაკლებათ გეხება. შენ
 ამბობ — ეს უმნიშვნელო კაპრიზი იყო, და
 საქმეს თავს ანებებ. სულ სხვანაირათ იქცე-
 ვი, როცა ცოლმა შენ შენი ტოლი გამჯობ-
 ბინა. მაშინ შენ გიჟდები, ბრაზდები და ცო-
 ფიან ძალღივით ჰგლეჯ და ამტვრევ ყველა-
 ფერს, ცოლსა და ნაცნობებს აწუხებ, სტირი,
 იხვეწები, თხოულობ, — თითქო გრძნობა ან
 ტირილით ან ტანჯვით, ხვეწვით ან თხოვ-
 ნით მობრუნდებოდეს. მე იმას ხომ არ ვამ-
 ბობ, გულში არ უნდა შესწუხდე, როცა შე-
 ნი საყვარელი შენზე უფრო მაღლა სხვის
 თავს რაცხს და სხვას აფასებს. გინდა თუ არა,
 ეს გულს დაგიჩაგრავს, გაწყენინებს, შეგაწუ-
 ხებს, დატანჯავს. მაგრამ აქედამ ის დასკვნა
 ნუ გამოგყავს — რადგანაც ჩემი გული შეწუ-
 ხებული და დატანჯულია, მოდი მეც სხვა შე-
 ვაწუხო და დაეტანჯო: ამის უფლებას ნუ
 ითვისებ, ამიტომ რომ ეს უფლება უსარგებ-

ლო და გამოუდევარია. დაკარგულ გულს, როგორც გითხარი, ხვერწნა და შეწუხება ვერ მოაბრუნებს; ტირილით და დევნით, ქალის ლანძღვით და საყვედურობით შენ მის გულს კი არ მოიბრუნებ, უარესათ და სანიადაგოთ დაჰკარგავ. ქალი რომ შენზე გულგრილი იყო, ეჭვიანება იმას შენზე გაბრაზებულათ ხდის, შენი ტირილი იმას შენ თავს აზიზღებს, რადგანც შენს მხეცობას ან შენს სისუსტეს აჩვენებს. თუ მაინცა და მაინც დაკარგული ან გულ-ცივი ქალის დაბრუნება გინდა, დამშვიდდი, გონიერათ გამოიკვლიე რა მიზეზით უყვარდი შენ იმას და რა მიზეზით აღარდა შენზე გული, რა მხრით და რა თვისებებით ან საშუალებებით გაიმარჯვა შენმა მოწინააღმდეგემ, და როცა ეს ყველაფერი გაიგო, ეცადე შენი თავი ხელახლავ შეაყვარო, თითქო უწინ თქვენ ერთმანეთს არც კი იცნობდით... და ამ საგანზე თუ ჩემს აზრს იკითხავ, მე კი მგონია, რომ გატეხილი პურის გამთელება გასაჭირი და თითქმის შეუძლებელი საქმეა...

— როგორ არ გაბრაზდეს კაცი, როცა ამისთანა ლალატს, უმადურებას ხედავს... ხომ იცის იმან, რა ნაირათ თავგამომეტებული ვარ მე იმისთვის! რას არ ვიზამ მისი გულისა და სიამოვნებისთვის. და ის კი ასე მივიწყებს, ასე მღუპავს, მკარგავს... განა ეგ გულის მომკვლელი არ არის, განა ეჭვიანობა ამით არ ძლიერდება?

— ეჰ, შენც დაგეჟინია „ლალატი“ და საყვედური. ჩვენი უბედურებაც იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენ ქალებზე თავიდან ბოლომდე შეპყდარი შეხედულება გვაქვს. ჩვენ როდი გვგონია, რომ ქალს სწორეთ ისეთი სხეული, აგებულება, საჭიროება, გრძნობა და ფიქრი აქვს, როგორიც ჩვენ, კაცებს, გვაქვს. ჩვენ ვერ ვხედავთ, რომ ქალს გულშიაც იმისთანა შთაბეჭდილება, მადა, დეღვა და სურვილი მოიპოვება, როგორიც ჩვენს საკუთარ გულში გვიცვნია. ჩვენ ჯერ ზეცამდი აგვყავს ქალი, გვგონია, რომ იმას არც ერთი ჩვენი წვრილმანი და სხვილ-სხვილი ნაკლულევანე-

ბა არა აქვს, გვეგონია, რომ ის ღირსებით შე-
ქედილი და „უშანკოებით“ აღესილია, ანგე-
ლოზსავეთ, და როცა, შემდეგში, მასში ჩვენს
საკუთარ თვისებებს და ნაკლულევენებას შე-
ვამჩნევთ, როცა მის მოქმედებაში ჩვენი საქ-
ციელის კვალს დაინახავთ—მაშინვე ზეცი-
დამ ჩამოგეყავს და ტალახში ვსვრივთ, სისაძა-
გლეს ვსწამებთ.—ეს ამტკიცებს, რომ ჩვენ
ძლიერ ცუდი აზრი გვექონია ჩვენს საკუთარ
ხასიათზე და მოქმედებაზე, თუ კი ჩვენი მსგავ-
სი ქმნილება ტალახში გასრვის ღირსათ მი-
გვაჩნია.

— კარგი, მაგრამ ეს მითხარი, რა ვქნა,
რა გზას დავადგე?

— მგონია, რომ ჩემი ნათქვამიდან აღვი-
ლათ დაინახავდი ამას...

— სრულიადაც არ დამინახია. შენ დღეს
რადაც ქადაგების იშტაზედა ხარ, და საქმეს,
რჩევას კი არ ლაპარაკობ. თეორია კარგია,
პრაქტიკით გამასინჯე ეხლა მისი ნამდვილი
ღირსება! თეორია ჩემი საქმე არ არის.

— მაშ კარგი. გინდა, მე თავს დაგანებებ და რაც გინდა ის ჰქენი, როგორც გინდა ისე შეურიგდი შენს საცოლოს, როგორც მოახერხო ისე დაიბრუნე მისი გული. და ერთგულობა თუ არა და ეცადე, რომ შენ თვითონ მოსცილდე, თავი დაანებო, დააცალო ქეიფი, და მერმე, როცა შინაური მტკიცე მოსვენება და ბედნიერება დასჭირდება—მაშინ დაუახლოვდე. თუ არა და, კიდევ, შეიცვალე ხასიათი, მიატოვე საყვედურა, ტირილი, მუქრობა, გამოდი მხიარულათ, თითქო სიყვარული შენ არაფრათ მიგაჩნდეს, თითქო შენ მარტო ქეიფს და ტრფობას ეძებდე, თითქო დაუნდობელი რამ იყო, იცინე, იხარხარე, იოხუნჯე, თავი შეაყვარე—და მისი გული იქნება დაგიბრუნდეს. ამ სამი გზის მეტი შენ, მთლათ ერთიანათ თუ თავის დანებება არ გინდა, დღეს არაფერი საშუალება არ დაგრჩენია.

— მერე მაგ სამში რომელი სჯობია, შენის აზრით?

— მესამე. მაგრამ ეგ ხასიათზედაც ჰკილია. შენ იქნება პირველი გირჩევნოდეს?

— მე მესამისთვის შექმნილი არა ვარ. მეორე გზაზე დადგომა რომ შემეძლოს, კარგი იქნებოდა. მაგრამ სად წავიდე, როგორ მოვიცადო, როგორ მომიტმენს გული? ჩემთვის მარტო პირველი საშუალებაა გამოსადეგი...

— მარჯვეთ სჯი, შენ ნუ მომიკვდები. ესე. იგი: მე არ მინდა თავი დავიღალო და მხიარულობით, შექცევით, ნიჭისა და ცოდნის ძალით, დავიბრუნო ჩემი საყვარლის აყრილი გული. არც ის მინდა, რომ შორს წასვლით თავი შევიწუხო და ორიოდე კვირა გულდაწყვეტილათ მარტოობაში გავატარო. ამის გამო, რადგანც მე მაინცა და მაინც მსურს დავიბრუნო ის, რაც ჩემივე სისულელით დავკარგე და რასაც ჩემი გაუგებრობით შემდეგშიაც ხშირათ დავკარგავ, გთხოვ შენ, გარეშე პირს, ამ ჩემ სურვილს თავი დაუდვა, და ჩემი სიამისთვის. ჩემი ზანტობისთვის შენი სიამოვნება დაჰკარგო და შენი აღტაცება

მიატოვო, — თუმცა დარწმუნებულიც არ იყო, რომ ამით ჩემ საქმეს რამე ეშველება. ასეა ხომ? რასაკვირველია, ამაზე მე უარს არ გეტყვი, და როგორც დაგპირდი, ისე შეგისრულებ ჩემ სიტყვას. ვიცი, რომ შეყვარებულები ყოველთვის ემაგრე მარტო თავის თავზე ჰფიქრობთ და არაფის ზოგადად. მაგრამ გაიხსენე, შემდეგ, რომ ამით შენ შორს ვერ წახვალ, და დღეს თუ არა ხვალ მაგ გულს შენ ხელახლად დაჰკარგავ.

— მერმე მე ვიცი როგორ წავიყვან ჩემს საქმეს. არა. მართლა მიატოვებ? თუ ღმერთი გწამს?..

და სანამ ამის პასუხს მივცემდი, ხარათევი გადამეხვია და კოცნა დამიწყო. მის აღტაცებას ბოლო არ ჰქონდა, თუმცა იმ დროს იმას აღტაცებაზე კა არა, სულ სხვა ეკლებზე უნდა ეფიქრნა, ჰკუთ რომ ჰქონოდა თავში.

ცოტა ხანს შემდეგ ჩემმა ვენერამ დამიძახა, ზეით მივდივარ, წავიდეთო. რომ გენახათ, რამ შევნიერი იყო ის იმ დილას. იმისთანა ლა-

მაჯათ, იმისთანა სასურველათ და ძვირფასათ
ის მე არასოდეს არ მომჩვენებია უწინ. მის
თმას სულ ახალი ოქროვანი ბზინვა შეენიშნე,
მის წელს — ახალი ტურთა თლილობა, მის
თვალს ახალი ნაზი გულდანდობა და ალერ-
სი. ასე, ხშირათ, კაცი მარტო მაშინ გრძნობს
რომელიმე საგნის ნამდვილ ფასს, მარტო მა-
შინ აფასებს იმას ღირსეულათ, მარტო მაშინ
ნიშნავს, რომ ეს საგანი მისთვის ძვირფასი
ყოფილა, როცა ის ეკარგება და ხელიდამ
უძვრება...

თუმც მე გული მეწოდა, მაგრამ მაინც
გულდაგული მოთმენით უამბე იმას მთელი
ჩვენი მუსაიფი ხარათევთან, უამბე რა რჩევა
მივეცი, რა გადაწყვეტილებას დაადგა და რა
სიტყვა დაუდე.

— რასაკვირველია, შენ მაგ სიტყვას არ
ასრულებ მაგ დასაბმელი ვირის გულისთვის?

— დიანაც ავასრულებ.

— რისთვის? ვითომ რა გამოვლა მაგით?

— ეს ჩემი საქმე არ არის.

— როგორ, იქნება შენ ან იმას გგონიათ, რომ შენი მიტოვებით იმას რამე გაუზრდის? დიდ თ შემცდარია. მე იმას პატივს ვსცემ, როგორც უწინ, ისე შემდივაც. დარწმუნებული ვიყავი და ვარ, რომ უკეთეს ამხანაგს და უკეთეს ქმარს მე ვერ ვიშოვნო,—ეს მართალია. მაგრამ დიდი სულელი ყოფილა, თუ თქვობს, რომ ამაზე მეტი მი ან მიგრძენია რამე იმაზე, ან როდესმე ვიგრძნობ. დაიჯინა ცოლათ წაშომყვეიო, არ დაიჯერა ჩემი უარისყოფა. როცა ვეუბნებოდი ძლიერ პატივს ვცემ მაგრამ არ მიყვარხარ მეთქი, მთხოვდა მოიცადე და მაშინ დაეგვარგვინდეთ, როცა შემიყვარებო, — ამაზე მე უარს რატ ვიტყვი ან რატ გადავალ? მოვიცადოთ. მაგრამ ეხლა ის იმას თხოულობს, რომ სანამ ის არ შევიყვარო დანარჩენ ქვეყნიერებაზე თვალი არ უნდა გავაჩხილო? კარგი. თუ მაგრეა და, მისი სურვილი რომ ავასრულო, ის რომ მეუბნებოდა—არაფერია, უიყვარულოთაც ჯვარი დავიწეროთო, მაშინ რას აპირებს? მაგეც რომ

ექნა, ჯერის წერა ჩემთვის იმისთანავე მოვალეობა იქნება, როგორც თეატრში თამაში. დირექცია მათამაშებს დანიშნულ დროზე, მაგრამ დანარჩენი დრო სადაც მინდა, როგორც მინდა, ისე შემიძლია გავატარო. განა მაგას ეს უნდა?

— მე არ ვიცი რა უნდა და რა არა. ეს თქვენი და მაგის საქმეა, და როგორც გსურდეთ ისე მორიგდით. მე მითქვამს და კიდევ ვამბობ, რომ არ ვარგა ჩემი საკუთარი სიამოვნებისთვის სხვას „მომავლადი“ საქმე წაუხდინო.

— რომ არათფერი ხდება?

— ის კაცი კი კვდება, და მეტი არათფერი.

— სულელია, თუ კვდება. რამდენი სულელი იტანჯება, ყველას მე უნდა გაუხდენ ნუგეშისმცემლათ? ყველას ხომ ვერ აუვა ეს ჩემი ბუნება...

— ეხლა შენ გაჯავრებას გალაპარაკებს. დამშვიდდები და უფრო კაცობრიულათ, გულკეთილათ მოეპყრობი ხარათეფს.

— ენახოთ, ენახოთ. შენ კი რამ გაგამა-
 ჭანკლა დღეს?

— ხართევი დამპირდა რაც რუსეთში აქ-
 ტრისებია ყველას გაგაცნობო, და იმან.

— არა, მართლა გგონია უნდა შეურიგდე?

— მაგაზე შენს მეტი კაცი რჩევას ვერ
 მოგცემს.

— და შენ საქმე გადასწყვიტე, სანამ ჩემს
 აზრს შეიტყობდი, სანამ გაიგებდი მე რას ვი-
 ზამ და რა გზას დავადგები?

— გადაწყვიტე.

— და გვტოვებ? ოდესიღამევე?

— ოდესიღამევე.

— Дуракъ!

— Merci!

— მ:ქნამდი კი?

რომ დაგენახა მაშინ მისი თვალები, მისი
 თვალმოუკვრელი ღიმილი! ადვილი საქმეა
 ძნელ საგანზე, მძიმე შემთხვევაში, შესანიშნავ
 გარემოების დროს გზირული გადიწყვეტილების
 მიღება. მაგრამ წე რილმან დაბკორლებას წინ,

შეუმჩნეველ გამოცდის, აღვილი წინააღმდეგობის და განსაცდელის დროს სწორე გზაზე დგომა და გამარჯვება — გმირობაზე უფრო ძნელი და მძიმე საქმეა. კარგ მამაცს და მარჯვე ბიჭს იმას ვეტყვი ვინც აი ამ წვრილმანებში ნიადაგ მარჯვეთ იქნება.

— აქედამ სჩამსო, იფიქრებს მკითხველი, რომ ვერც იმ „მაქნამდის“, ვერც იმ თვალებს და ღიმილს გაუმარჯვებიათ ღამწერის გმირობაზეო.

— აქედამ სჩამს, ჩემო მკითხველო, რომ ღამწერის გმირობა ამ უკანასკნელმა ღიმილმა შემუსრა და ფეხქვეშ გაიგო.

კ ა რ ი მ ე ო თ ხ ე

ამოა ამოათა და სხვ. — ზედ დასკენილია იმის ამბავი, თუ ჩემი ვენერა ბევრი ხერხით და გმირობით ორივემ როგორ დავკარგეთ, ვის ჩაუგდეთ ხელში, და ხარათევა როგორი მწუხარებით იტირა და იგლოვა თავისი საცოლო.

ჩვენ სამივემ გადავწყვიტეთ, რომ ოდესი-დამ დაწყებული ჩვენ დაეფიქრებოდით: ვე-

ნერა ფრთა ჩამოშვებულ იუპიტერს წაყვებო-
 და და მე ჩემთვის წავიდოდი.

მაგრამ მე სებასტოპოლიდამევე „ჩამორჩენა“
 დავიწყე. იალტაში კი პირდაპირ ძილის სურ-
 ვილი გავაცხადე. ვენერას იუპიტერი გაჰყვა
 ნაპირზე, ლივადიის სანახავათ—მარტის თვეში!

ფფიქრობდი გაზაფხულის ჰაერი, ყირიმის
 ბუნება, ლივადიის ბაღი, ზღვის ნიო და ლი-
 ლის ალიონი ბევრს დაშორებულ მეგობრებს
 დაახლოვებს და შეარიგებს მეთქი. მართლაც
 საკვირველი გავლენა ჰქონდა ამაებს ჩემი
 ვენერის გულზე. ის დიდი უშველებელი ყვა-
 ვილების გუნდით დაბრუნდა, ორიოდვე ვარდი
 მე მითაეზა და... დანარჩენიდან უკეთესი ყვა-
 ვილი აარჩია და მიართვა... ჩვენი კაპიტნის
 თანაშემწეს!

წარმოიდგინე, მკითხველო, დიდი ჭური, აბ-
 ლათ გამომწვარი, წითელი, რგვალი, ღრმა და
 უმოძრაო. სწორეთ ამისთანა იყო ის თანა-
 შემწე. ხმაც სწორეთ იმისთანა ჰქონდა, რომ
 გორც ჭურს, ხმაც იმოდენა შეეძლო (მეტი

თუ არა), და პირათ და ტანით ჭურს ჰგავდა.
 და ამ ჭურს ერგო ის ყვეილი...

ჩემს სოცოცხლებში ბევრი კაცი მინახავს გა-
 ჭირვებაში და განსაცდელში, და ყოველთვის
 დიდი სიამოვნება იმაში მიპოვია, რომ შემე-
 ნიშნა—კაცის პირის სახეს რა და რა ცვლილება
 ემართებოდა მაშინ. მინახავს კაცი გაცეცხლებუ-
 ლი, გაწითლებული, გაშავებული, გათეთრე-
 ბული; მინახავს გამშრალი, დაშლილი, გაშპა-
 გებული; ასე გასინჯეთ, ისიც მინახავს, რომ
 კაცს სიმწრისგან მთელი სახე გაშრომოდეს
 და მარტო ცხვირას წვერზე მოსვლოდეს ოფ-
 ლი. მაგრამ ხარათევისთანა ცვლილება პირის
 სახისა კი არ მინახავს: იმას ნიკაპი ჩამოწია,
 ცხვირი დაუგრძელდა ყურები გაუწითლდა,
 ყბები გაუთეთრდა და ჩასცვინდა, ტუჩის კანი
 გაულურჯდა, თმა აებუძგა, თვალი მიუ-
 ნამდა, ხარხა გაუშრა, და ამ სიკეთეებს გარდა
 იმან ისე დაიწყო ყელის წვდენა და ზელა,
 თითქო შიგ ძვალი გაკვეთებოდა.

მე გამეცინა, და მას აქეთ რაც იმან ჩემი

სიცილი შენიშნა, ჩვენი ერთმანეთის მეგობრობა დაივიწყა და სისხლის მსმელ მტრათ ჩამთვალა.

ვენერა მე ოდესის იქით აღარ მინახავს. სიტყვა კი მაქვს მისგან მოცემული, რომ თავის პირველ შეილს უჩემოთ არ მონათლავს...

გათავდა მოთხრობა ესე შეწვევითა უფლისათა და ღვაწლითა მონისა ღვთისა ამწყობლისათა:• თუ შეცდომა რამე იხილოთ, ნუ გვწყევთ, არამედ შენდობით მომიხსენებდეთ:•

V

თვალუწვდენელი რუ'ეთის თვალუწვდენელ
მინდვრებზე

И все поля, поля, поля!

Майковъ.

ოდესაში ოთხი საათი დაერჩი, სწორეთ იმ-
დენი, რამდენიც საჭირო იყო ტანისამოსის
გამოსაცვლელათ, ორიოდე ნაცნობის სანა-
ხვათ და რკინის გზის სტანციამდე მისასე-
ლელათ. იმავე საღამოს რკინის გზა მიმაგო-
გიალებდა პეტერბურგისკენ.

რკინის გზის ვაგონში კაცის გულს რაღაც
მოუსვენარი გრძნობა იტაცებს. სწრაფლი
ფრენა, გარეშე საგნების მოუსწრებელი ჩა-
მორჩენა, მაშინისა და ბორბლების რახა-რუ-
ხი ისეთნაირათ აღელვებს კაცს, რომ ერთი
წუთის მოსვენება არ ეღირსება მის ტეინსა
და სხეულს. აზრს რაღაც ოცნება იმონებს.

ერთი წარმოდგენა რომ ჯერ თავში არ მო-
 თავსებულა და კაცს მისი გაგება და დაკვირ-
 ვება ვერ მოუხერხებია, მის ადგილზე მეორე
 წარმოდგენა იბადება, რომელსაც იმავე სის-
 წრაფით მესაძე სცელის, მარტო იმისთვის,
 რომ იმანაც თავის რიგზე მეოთხეს ადგილი
 დაუთმოს. მეორე ოცნებას მოგონება ჩერთ-
 ვის, მოგონებას—ნატვრა, და სამივეს რაღაც
 საკვირველი მომავლის დამწყობი პლანები გა-
 დებლართება. და ეს უცნაური მდგომარეობა
 იმოდნათ აწვალებს ტვინსა და გრძნობას,
 რომ კაცს თავისი თავი მთერალი ჰგონია,—
 ისე ეკარგება იმას ძალა თავის ფიქრზე და
 ტვინის ძაფებზე, ისე დამშეულათ თხოულობს
 მისი ტვინი მოგონებას, ნატვრას, ოცნებას
 და მომავლის პლანს.

ამ ნაირ ოცნებით დათრობას ხშირათ ისე
 შეუწუხებივარ, რომ ორი-სამი დღე და ღამე
 მოსვენება არ მქონია. და ყველა იმ საშუა-
 ლებებიდამ, რომელიც მე მისინჯავს ამ შე-

წუხების თავიდან ასაცილებლათ, ამდენს ხანს გამომდგომია მარტო სამი შემდეგი.

1⁰. — მოგზაურმა უნდა ეცადოს ერთი ან ორი ისეთი მგზავრი მოძებნოს, რომლის შესაიფს მისი გართვა და გახლისება შეეძლოს. ამ საშუალებათ ყველაზე უფრო ხშირათ უნოიანი და ხალისიანი ქალები გამოდგებიან.

2⁰. — თუ ეს პირველი საშუალება მოგზაურს ხელ-და-ხელ ვერ უშოვია, შეიძლება კაცმა რამე ისეთი მართლათ ხალისიანი „ჩამთრევი“ და გამრთველი წიგნი იქონიოს, რომლის კითხვამ იმას ყველაფერი დააფიწყოს.

3⁰. — თუ ამ საშუალების შოვნაც გაუჭირდა კაცს, მაშინ აუცალებლათ საჭიროა რკინის გზაში ჩაჯდომამდე ორიოდე ღამე თეთრათ გაათენოს კაცმა, ისე, რომ ვაგონში შესვლისთანავე იმას ძილი მოერიოს.

ოდესიდან წასვლის დროს მე არც ერთი ამ საშუალებებთაგანი არ დამიმზადებია. ამის გამო დავრჩი ვაგონში ხელ ცარიელი და

ტეინ - აშფოთებული. რასაკვირველია — რო-
 გორც ამ მდგომარეობაში მყოფ კაცს შეეფე-
 რება, — მე ჯერ ერთ ფანჯარას მივარდი, მე-
 რე მეორეს, ჯერ ერთი მხრით ცქერა დავი-
 წყე, მერე მეორით.

მარჯვნივ და მარცხნივ გადაშლილიყო ხე-
 ლის-გულისავეთ ტიტველა და სწორე მინდო-
 რი. არსად არ სჩამდა არც სახლი, არც გო-
 რა, არც ხე, არც ბუჩქი. ბალახ-ბუღახი რაა,
 ისიც იშვიათი სანახავი იყო ამ თვალ-უწე-
 დენელ სივრცეზე. კაცისა და ქალის დანახვას
 ვინ სჩივის, თვალს ვერ მოჰკრავდით ვერც
 ხვადავს, ვერც გარეგან ცხოველს, ვერც
 ჩიტს, — ერთი სიტყვით სიცოცხლის და მოძ-
 რაობის წარმომადგენელი იქ მარტო ჩვენი
 რკინის გზის მაშინა და ვაგონები იყვნენ.
 ცაც რალაც ერთნაირათ გამობუშტული, ერთ-
 ნაირათ შეფერილი, ერთნაირათ მოღრუბლუ-
 ლი იყო, ერთი კიდიდამ მეორემდი. გავიარეთ
 ათი ვერსი, გავიარეთ ოცი, ასი, ორასი, — გარ-
 შემო ჩვენ ერთი და იგივე ბუნება, ერთი

და იგივე სურათი, ერთი და იგივე „ცალიერება“ გვეკრა და გვხვდებოდა. ხელში რომ რკინის გზის ტარების-ფურცელი არ გვეკონოდა და სტანციების სახელები არ გვეცოდნოდა, გვეგონებოდა—ერთს და იმავე ადგილს ვდგევართო.

არაფერი მძულს ისე ქვეყანაზე, როგორც ერთი და იგივე შთაბეჭდილების გამეორება, ერთი და იმავე გრძნობის გაქანურება, თუ ამ შთაბეჭდილებას და ამ გრძნობას რამე ისეთი წვრილმანი ახალ-ახალი მხარეები არ დაჰყვება და დაემატება, რომელნიც ძველ გრძნობას და შთაბეჭდილებას ახალგემოს და მადას მისცემენ.. ადამიანის ტვინს ბუნებისგან ის თვისება აქვს დატანებული, რომ, თუ იმას ახალ-ახალი შთაბეჭდილება, მოძრაობა, მღელვარება, შრომა და წვროთნა დააკლდა, ის იძინებს და ხავსიანდება, უძლურდება, სუსტდება და თან და თან უფრო და უფრო ჰქრება. ტვინს მარტო ნიადაგი შრომა აძლიერებს და საკვებს აძლევს, და ამ ნიადაგი შრომის-

თვის წიადაგვე ახალი შემთხვევების დაწრება, შთაბეჭდილების მიღება, გაოცება, გაფხიზლება, გაკვირვებაა საჭირო. მაგრამ რით უნდა გაგვაფხიზლოს ერთმა და იმავე ნაცნობმა სანახებმა, რა ახალი შთაბეჭდილება უნდა მოახდინოს ტვინზე ათასჯერ ნახებმა და გასინჯულმა საგანმა, რით უნდა გაგვაოცოს და ტვინი გაგვიმხიზლოს იმ სურათმა, რომელსაც ჩვენი თავის მობეზრება მოუხერხებია?

სამზღვარ-კარეთელ მწერლებს და მოაზრებებს აკვირებებს. რუსეთის ერთკილოიანი და უმოძრაო ცხოვრება მთელი ათასი წლის განმავლობაში. მობრძანდენ და ნახონ აი ეს მინდვრები, მათი შიშველი ბუნება, მათი მოსვენებული, თათქო მკედარი გამოხედულება, და ბრძანონ; რა გასაკვირველი უნდა იყოს, რომ ამ ბუნებას მცხოვრებლების ტვინზე და მოქმედებაზე ერთგვარი უმოძრაობის დალი დაუსვია. ხალხს მოძრავ ხასიათს, წარმატების სურვილს და უკეთესი ცხოვრებისკენ ლტოლვილებას მისი ტვინის სიფხიზლე, მისი პოე-

ზიის ძალა, მისი სხეულის სიმაგრე აძლევს. მაგრამ რა პოეზიაა შესაძლებელი ამ ერთფეროვან, ერთგვარ და ერთნაირ მინდვრებზე? აქ გენიოსი-პოეტოც ვერ მოძებნის პოეტურ სურათს, ფერს, შედარებას, გრძნობას, სიტყვას. რა გააფხიზლებს მის გრძნობიერებას? მინდვრის ნიაფი?—აქ ნიაფი მუდამ მტვერიანი ქარია. ბუნების ცხოვრება?—აქ ბუნება მიყრუებული და მიძინებულია: მცენარე—ერთნაირი ბალახია, ხე არს დაა, ტყეს ვინღა დაეძებს, ცხოველებს—მარტო ზანტი ხარი და ძროხა შეადგენს. კაცი ნიადაგ თავის სოროშაა, ფეხზე, ქულაჯაშუ გამოხვეული. გარშემო, მთისა და მდინარეების, ყვავილისა და ტყის მაგიერ, სჩამს—ზაფხულში მტვერი, ზამთარში თოვლი და გაზფხულ-შემოდგომაზე კი ტალახი, ტალახი და მარტო ტალახი. ერთი სოფლიდამ მეორემღი ისე გაიარს კაცი ოცდაათ-ორმოცს ვერსს, რომ ერთი სადგომი, ერთი ხე, ერთი წყარო არ შეხვდეს, და ვაი მისი ბრალი თუ გზაზე იმ საგანგებოთ

დაყრილ მიწის გორებს ასცილდა, რომელ-
 ნიც გზის მაჩვენებლათ გაუკეთებიათ: მაშინ
 იმას გზა და კვალი ისე ებნევა, რომ აღარც
 კი იცის—აღმოსავლეთი საით არის და დასა-
 ვლეთი სით. არც თვალს, არც ყურს, არც
 გრძნობას, არც ტვინს აქ არაფერი არ აღვი-
 ძებს, არ აფიქრებს, და კაცს ერთი თავიდამ
 მეორემდი ისე შეუძლია რუსეთის გავლა, რომ
 ქალაქების მეტი ამას სანახი არა დახვდეს რა,
 მინდვრისა და ნაცრის ფერა ცის მეტი.

სწორეთ გასაკვირველია, ამ ქვეყანაში რო-
 გორ მოახერხეს სახლების და ეკლესიის შე-
 ნება, ესე იგი არხიტექტურა აქ რანაირათ
 დაარსდა? აქ კაცს მისაბაძველი არა ჰქონია რა.
 ბუნებას მისთვის არც გამოქვაბული კლდეები
 უჩვენებია, არც ხის შტოებისაგან დაჩრდი-
 ლული კარვები, რომ კაცს ამ ბუნების მაგა-
 ლითების მიბაძვა შესძლებოდა და თავისი სა-
 კუთარი ხელით სადგომის კეთება გამოეწყო.
 უეჭველია, რომ აქ ან მეზობლებს დაუტო-
 ვებიათ სახლების შენების ცოდნა, როცა ისი-

ნი რუსეთის მინდვრებზე გადავიდნენ გერ-
 მანიაში შესასვლელათ, ანა და მუდოებს და
 მინდვრის თავებს უჩვენებიათ კაცისთვის სა-
 დგომის მაგალითი. ამ კითხვას მეცნიერება
 ოდესმე გამოიკვლევს, ეხლა კი ჩვენთვის საკ-
 მათ ისიც არის, რომ ამ თვალუწვდენელ მინ-
 დვრებზე, მუდოების თუ მეზობლების მაგა-
 ლითით, ან — იქნება — ზეგარდმო შთაგონე-
 ბით, არხიტექტორული ხელობა დაარსებულა
 და ჰყვარებს...

ვინც ამ მინდვრებს დააკვირდება, ვინც იმათ
 ხასიათს გააცნობს, მარტო იმისთვის გასაგე-
 ბი ხდება მთელი რუსეთის წარსულ ისტორია
 და მომავალი ბედი. ამ ქვეყანას ხვედრათ
 რგებია მოტიტვლებული მინდორი და სიცი-
 ვე. ყველაფერი, რაც სხვა, უფრო ბედნიერ
 მხარეს უშრომით ან ნაკლები შრომით მოს-
 დის, აქ განუზომელ მეცადინეობას, შრომას,
 ცოდნას და ხარჯს თხოულობს. ამ შრომის-
 თვის ხალხს საკმაოდრო არა აქვს სიცივის გამო,
 ამ მეცადინეობას ის ვერ ახერხებს — უმეცრე-

ბის წყალობით და ვერც ამ ხარჯს სწევს —
 სიღარიბის გამოისობით. ხალხების ოჯახში ის
 დაჩაგრული და დევნილებული ძმაა, და მისი
 გული, მისი ხასიათი და თვისება სწორეთ ბე-
 ვრი მხრით დაჩაგრული და გულმოკლული
 ძმისას ჩამოგავს. ის გულკეთილია სანამ მარ-
 ტო თავის ოთახში, თავის კუნჭულში ზის
 და თითებს სუნთქვით ითფობს. შინ, იმავე
 კუნჭულში, ის ცოტათი კმაყოფილდება და ამ
 ცოტაშიც გულკეთილათ გაუზიარებს ყველას,
 ვინც ეწვევა და შემწეობას სთხოვს. რო-
 გორც ყოველს დაჩაგრულს, იმას დიდი სურ-
 ვილი და თავმოყვარეობა როდი აქვს, და მი-
 სი დროების უმეტესი ნაწილი ძილში და წელ-
 მოწყვეტილ ღიღინში გადის. მაგრამ როცა ის
 თავის კუნჭულს სტოვებს და თავის დანარჩენ
 ძმებს უმჯობეს მდგომარეობაში ხედავს, რო-
 ცა ის გრძნობს, რომ ამათ უკეთესი ხვედრი,
 უტკობესი ცხოვრება და ადვილი შრომა რგე-
 ბიათ, მაშინ მისი გრძნობა მწარდება ან ცო-
 ტათი მაინც მტყვედება. ის გაცუებით აკვირდ-

ბა ამ სხვის ბედს, სხვის შეძლებას და ნეტა-
 რებას, სხვის სიმდიდრეს, და თანდათან მის
 გულში ჯერ სხვისი პატივისცემა და თავის
 თავის დამდაბლება იძრება, მერმე — ფიქრი: მე
 რათა ვარ დაჩაგრულიო და ბოლოს — სიხარბე
 თუ არა, ამ ბედნიერების შექმნის სურვილი
 ხომ მაინც... და ამ გრძნობის ძალით ის უფრო
 და უფრო ხშირათ სტოვებს თავის კუნჭულს,
 უფრო და უფრო ხშირათ ცდილობს იმგზავ-
 როს, სხვებს ეწვიოს, სხვებისას ხანგრძლივათ
 დარჩეს... მაშინ იმ შინაურ კუნჭულში უძლუ-
 რის და ქალების მეტი თითქმის აღარავინ
 რჩება, — ახალგაზდობა, ვაჟკაცობა სულ ერ-
 თიანათ კიდევებზე, სხვებისკენ მიილტვის და
 შეზობლებისას რჩება...

ამ გვარი ხასიათი ჰქონდა ძველებურ რუ-
 სეთის ცხოვრებას და ისტორიას. რა ხასიათი
 მიეცემა მის მომავალს, ამისი თქმა, რასაკვირ-
 ველია, ძნელია. მაგრამ უეჭველი კი არის,
 რომ ეს უმთავრესი ვისება — გაშლილათ განს-
 გაწევისა — ცოტათი არ იყოს მაინც დარჩება

შემდეგ შიაც, და იმას თანდათან მარტო ის მეორე ძალა დააკავეს, რომელიც ცოდნის და შრომის გავრცელებას თან მოსდევს: ადრე თუ გვიან რუსი მიხედება, რომ ამ თვალუწვდენელ მინდვრებშიაც დიდი სიმდიდრეა დამალული იმისთვის, ვინც მათ შემუშაებას და გამოყენებას მოახერხებს. ის ხელს ახლებს მაშინ თავის სამშ.აბლო მინდვრებს, შეამუშავენ იმათ, გაავლებს ზედ გზებსა და წყლებს, მოიწვეს სარჩოს, უკეთ გაიწყობს თავის ცხოვრებას, და მაშინ, როცა იმას შინ ბედნიერება ექნება, უფრო იშვიათათ მოინდომებს შინაურობის მიტოვებას და ბედის ცდას ცხრამთას გადაღმა....

როგორც აა ამ მინდვრებზე შეუნიშნავათ მიგოგიალობს ჩვენი ვაგონი, და ჩვენ კი გვგონია, როცა ირე-მარეს თვალს-ვაელებთ, ვითომ ფენი არც კი მოგვეცვალოს და ისე ერთ ალაგზე ვიდგეთ, მაშინ, როდესაც ასი და ათასი ვერსი გამოგვივლია, სწორეთ ისე შეუნიშნავათ სწარმოებს და წინიწვეა რუსე-

თის ცხოვრებაც. ვინც რუსეთს შორიდან დას-
 ტკერის, ვინც იმას მარტო „ერთ თვალის გა-
 დავლების“ მეტს არ აღირსებს, იმას ადვილათ
 ჰგონია, ვითომ ეს ხალხი ერთ და იმავე გო-
 ნებით და ზნეობით მდგომარეობაში უმოძრა-
 ოთ ხავსიანდება. მაგრამ გონიერი და გამოც-
 დილი დამკვირვებელი კი მალე შეატყობს,
 რომ იმასაც კი ძალი გზა გაუვლია ამ უკა-
 ნასკნელი წლების განმავლობაში. მე რუსეთი
 გადამიჭრია ერთი კიდიდამ მეორემდი ოთხ-
 ჯერ თუ ხუთჯერ, ხან სამხრეთიდან ჩრდილო-
 ეთამდე და ხან დასავლეთიდან აღმოსავლეთა-
 მდე. მინახავს ეს ქვეყანა გლეხების „გათა-
 ვისუფლებამდი,“ გათავისუფლების დროს და
 მის შემდეგაც, და შემიძლია გარდაწყვეტით
 ვთქვა, რომ ეს ხალხიც წარმატებაშია, ისიც
 წინ იწევა, უმჯობესდება, ცოტ-ცოტა, ნელ-
 ნელა, შეუმჩნეველათ, მაგრამ მაინც უმჯო-
 ბესდება. ვინ ან სად მოძებნის ესლა კაცი
 უწინდელს „ყურმოჭრილობას,“ სიმდაბლეს,
 ყრუ-დაცემას და მხეცურ აპათიას ყველაფრის

შესახებ, რასაც კი ოტკას ან როზგთან ახრო-
 ბრივი დამოკიდებულება არ ჰქონდა? დღეს
 იშვიათი სანახავი როდია მოგზაური გლეხი,
 აღებ მიცემაში გართული, ერობაზე მსჯელი,
 შკოლებზე მზრუნველი და უფროსებზე თა-
 ვისუფლათ მოლაპარაკე. მართალია, დღესაც
 ათასობით და ათიათასობით შეხვდება კაცს
 რუსეთის გლეხკაცობა, მძიმე და უმადური
 შრომის ტვირთქვეშ ოთხათმოკეცილი, ოთხ-
 ში ამოდებული, დაქანცული, ილაჯ-გაწყვე-
 ტილა, მაგრამ ვინც ამგვარივე მდგომარეო-
 ბაში მყოფ უწინდელ გლეხ-კაცობას გაიხსენ-
 ნებს, ის ადვილათ დაგვეთანხმება, რომ ამ
 ეროსა და იმავე მდგომარეობაშიაც ცოტაო-
 დენი წარმატება სჩანს. ეკონომიური მხრით
 თუ არა, ზნეობითი მხრით მაინც. და თუმც
 რუსეთელი გლეხი მატერიალურათ და ფიზი-
 კურათ წელში ჯერ კიდევ ვერ გამართულა,
 ზნეობით იმას ცოტათი ხერხიმლის სისწორე
 მისცემია, და ვინ არ იცის, რომ სულ არარა-
 ობას ცალ-უღელი ხარ-კამბეჩი სჯობია?

ჩვენი ვაგონი ფართო და მოთავსებული იყო. შიგ ბევრი მგზავრი არაინ ყოფილა. ერთი სხვილი და სქელ-წვერა ქურია, ერთი ქლექიანი „შტაკი“, ერთი აყუღებული აფიცერი, ორი „პამეშიცა“ და მე შევადგენდი მთელი ვაგონის კამპანას. პირველი მოლაპარაკე, რასაკვირველია, პამეშიცები გამოვიდნენ. იმათ აუარებელი რიცხვი ბალიშებისა და მუთაქებისა, საბნებისა და ბოხჩებისა მოჰქონდათ, და მთელი ერთი კუთხე ვაგონისა ამ საჭირო საგნებით აავსეს. მთელი ორი საათის განმავლობაში იქაქანეს ამ ორმა ქალბატონმა თუ სად რომელი ბალიშის ჩაკვეტება სჯობია, ან სად რომელი ბოხჩა უნდა შეინახოს. ამ ქაქანს იმათ იმდენი ახირებული სიტყვა დასაყვედური, მოგონება და მოაზრება გამოაბეს კუდში, რომ პირველი სტანცია ჯერ არ მიგვეტოვებია, როცა მე დაწვრილებით გაცნობილა მქონდა მთელი მათი ცხოვრება, მათი ნათესავეები, შინაურების ჩვეულება, ვიცოდი სად მიდიან, საიღამ, ოღესაში რისთვის იყვნენ,

ვინ ნახეს, რა საქმისთვის, და შინ რა უნდა
 გაეკეთებიათ. ვიცოდი, ამას გარდა, მათ ქმრებს
 რამდენი საყვარელი ჰყავდათ, თვითონ მათ
 ვინა და ვინ ეტრფოდა (რასაკვირველია, უნა-
 მყოფოთ), ვის რა ეთქვა, ვის რა პასუხი მი-
 ელო და სხვ. შევიტყე, აგრეთვე, ერთის ბი-
 ძაშვილი რამდენის თვის ორსული იყო, და
 დაიჯერებს: თუ არა მისი ახალგაზდა ქმარი,
 რომ ამ ორსულობის მიზეზი ისაა და არა
 სხვა ვინმე. შევიტყე მეორეს დისწულს კბი-
 ლები როდის ამოეჭრა, და ქმარს რა წამალი
 დაუწერეს ყურის ტკივილის მოსარჩენათ. გა-
 ვიცან, ამას გარდა, კიტრების დამარილების
 უმჯობესი საშუალება და ვარდის მურაბის
 უკეთესი დამზადება. შევიტყე, ბოლოს, თუ
 ამ ქვეყნებში მოსამსახურეები რა დაუნდობე-
 ლი ხასიათის ყოფილან, განსაკუთრებით გო-
 გოები, შევიტყე, რომ ისინი ქმრებს ცოლის
 თავს ხშირათ აბეზღებენ და უფრო ხშირათ
 ავიწყებენ, შევიტყე, რომ ისინი თავიანთი
 ქალბატონების იუბკებს, ფეხსაცმელს, ქმრებს

და საყვარლებს ითვისებენ და სხვ. და სხვ. ერთი სიტყვით, ამ ერთი-ორი საათის განმავლობაში, ამ ბალიშების წყობაში და ბოხჩების ლაგებაში, გავიცან მე იქაური ოჯახების შინაგანი ცხოვრება უკეთ, ვინემ სხვა შემთხვევაში ორი წლის დაკვირვებითაც ვერ გავიცნობდი.

ამასობაში ურიამ და შტაცკმა ძლიერ შესანიშნავი მუსიკით გამართეს შაქრის ქარხნებზე სამხრეთ რუსეთში. ურიას ორი ქარხანა ჰქონოდა: ერთი გაკეთებული ექირავებია, ვილაც გაკოტრებული მეპატონისაგან, და მეორე თვითონ გაემართა მეორე მეპატრონიდანაქირავებ მიწაზე. ის მადლიანათ დასცინოდა სხვა და სხვა შაქრის მექარხნეებს, რომელნიც უზოგველათ ხარჯვენ თავიანთ ტყეებს და ათი-თუთხმეტი წლის შემდეგ რიყებე რჩებიან, რადგანც შეშა აღარ სით აქეთ და შაქრის გამოხდა უშეშოთ არ მოხერხდება.— მე ჩემი საქმე სულ სხვაფრივ წავიყვანეო, სთქვა ურიამ: რადგანც აქ ტყის გაზდას თუთხმეტი

და ოცი წელიწადი სჭირია, მე ჩემი ნაქარა-
 ეები და ნაყიდი ტყები ოცდა ოთხ ნაწილათ
 დაეყავი. და თითო წელიწადში ერთი ნაწი-
 ლის მეტს არ შევეხებო. სანამ მეოცე წე-
 ლიწადი დადგება და მეოცე ნაწილს კრას დაუ-
 წყებ, პირველ ნაწილზე ჩინებული ტყე ხელ ახ-
 ლაფ ამოვა და ოცდა მეხუთე წელიწადში იმას
 მოეჭრიო. ამ ნაირათ ჩემ ქარხნებს ნიადაგ
 ტყე და შეშა ექნებათ და მე ისე ბრძევათ
 ყინვაზე არ გავცურდები, როგორც ბევრს
 სხვას დაემართაო. მართალია ეს თუ არა, არ
 ვიცი, მაგრამ ჭკუაზე ახლო ვი არის, და ღმერთ-
 მა ჰქნას, რომ ბევრს ჩვენს ტყების პატრო-
 ნებს ამ ურიის გონიერება დაჰყოლოდეს...

მე მინდოდა შემეტყო, სად ესწავლა ამ უ-
 რიას ტენოლოგია და ქარხნების ეკონომია,
 და ამის გამოსაკვლევლათ ვკითხე, რა სისტე-
 მით ხდით შაქარს მეთქი.

— ეგ მე არ ვიციო, მიპასუხა. მე ერთი
 უსწავლელი კაცი ვარ, ვაჭრობაში გართული
 და ვაჭრობით გაკეთებული. აქ ჩვენში, კიე-

ეის ახლო გრაფმა ბ*** რომ ქარხანა გამართა, იმას ბევრი მმართველი და ტექნიკები ჰყავდა. იმ ქარხანას ჩემთან ბევრი საქმე ჰქონდა, აღებ-მიცემის შესახებ, და მე სამი წლის განმავლობაში დაერწმუნდი, რომ ყველა იმ ტექნიკებში მარტო ერთი ახალგაზდა რუსი ვარგოდა რათმე. იმან ფეხზე წამოაყენა ეს ქარხანა, შიგ წესიერება დააარსა, საქმე მოაბრუნა და მოგება აჩვენა პატრონს, რომელსაც თუთხმეტი წლის განმავლობაში მოგების სუნიც არ მიჰკარებია.—როცა ჩემი გაკოტრებული მებატონის ქარხანა იყიდებოდა, მე ავდექი და იმ რუსს დავარონიე ეს ქარხანა, კარგა ლამაზათ გავასინჯე და უთხარი, რომ ვიყიდო, რა ფასათ დამიდგები ტექნიკათ და რა მოგებას ენახავ მეთქი. იმან ორასი თუმანი მთხოვა, და მითხრა კარგ მოგებას ნახავო. კარგი თქო, უთხარი, ორას თუმანს კი არ მოგცემ, ჩემს ხარჯზე გაცხოვრებ და ას თუმანს დავინიშნავ ჯამაგირს, რომ შენა შრომა ტყუილათ არ დაიკარგოს მეთქი, და რასაც

მომაგებინებ, იმის ათის თავი ღმერთმა შენ
 მოგახმაროს მეთქი. გაუხარდა საწყალს, ეგონა
 ვაი თუ მატყუებსო, დაეწერეთ პირობა,
 და გაქვს სიცოცხლე ეხლა ჩემი საქმე კარგათ
 მიდიოდეს! ისეთი პატიოსანი ბიჭია, ისეთი
 მუყაითი და მტკიცე ხასიათის, რომ ღმერთმა
 იმისთანა ყოველ ჩემ კეთილს მისცეს.
 მუშები ისე უჯერებენ, თითქო მამა იყოს მათი.
 მუშებსაც ბევრი ხეირი აჩვენა, სადგურები
 გაუშენა (ჩემი ხარჯით, მაგრამ ამან მე
 თვითონ მარგო), ქირა მოუმატა, შკოლა გაუშართა,
 ერთი სიტყვით ჩემს ქარხანაში ისეთი
 გაწყობილებათა, რომ კაცს ეგონება ოჯახია
 ეს, და არა ქარხანაო. მე შიგ წელიწადში
 ორჯერ-სამჯერ თუ მივალ, თორემ არც
 კი ვეკარები: დრო რათ დავკარგო, როცა ვიცი,
 რომ უჩემოთაც საქმე კარგათ მიდის? ის
 არ სჯობია, სხვაგან სხვა საქმე ავიჩინო კიდევ,
 რადგანც აქ მე თავისუფალი დრო მრჩება?
 ვიმეორებ, ამ ურიის სინიღისზე მიმიგდია
 ამ ნაამბობის სინამდვილე და სიმართლე, მე

მისი სიტყვები მომყავს, და ამ საგანზე გამოძიების ღანიშენის მე მაშან არც დრო მქონია, არც სურვილი.

„შტაცკი“ ხარკოვის მიდიოდა და ხარკოველი ადვოკატი ყოფილიყო. როგორც ადვოკატს შეეფერება, იმას სწორეთ ადვოკატური გამოხედულობა ჰქონდა: დაუდგრომელი, თაქთაქა თვალება, მოსქო, განიერთ გაჭრილი ტუჩი, მოძრავი ნესტოები და ის განსაკუთრებული ადვოკატური „აშარა“ შეხედვა, რომელიც ზოგიერთ გამოსულ ქალებს და გამოჩენილ ადვოკატებს ნიადაგ აჩნია. საკვირველი მსგავსება ყოფილა თურმე იმ კვალებისა, რომელთაც სტოვებს საკუთარი სხეულით და საკუთარივე გონებით ვაჭრობა — თუბც სხეულსა და გონებას შუა დიდი განსხვავება უნდა ყოფილიყოს. რაკი ქალი, ფრანციული ანდაზის არ იყოს, „წისქვილს თავის თავსათარს გადააეღებს“ და თავის სხეულს საყოველთაო საყიდ საგნად გახდის, ან რაკი კაცი თავისი გრძნობით, გონებით და ენით

ვაჭრობას იწყებს, და ქირის გულიზა დღეს
 შავს თეთრათ გამოიყვანს, ხვალ თეთრს—შა-
 ვათ, ორივეს ერთნაირი აშარა დიაცის შეუ-
 პოვრობა დაეტყობათ, ორივეს ფეხებზე ჰკი-
 დიათ, ვითომ, ქვეყნის აზრი და პატივისცემა
 მე ხშირათ გაუკვირვებიათ ამ თვისებას,
 რომელიც შემინიშნავს თითქმის ყველა ადვო-
 კატებზე (ორიოდ-სამს გარდა) და თითქმის
 ყველა აშარა ქალეზზე, და ხშირათ დაფიქრე-
 ბულვარ იმ კოთხვის გამოკვლევებზე, თუ საი-
 დამ სწარმოებს ეს თვისება და მსგავსება. ახალ
 სნან, როგორც უნდათ, ეს საგანი გრაციოზ-
 ლემ და დარვინძა, ისანი ამაებში ჩემზე უფრო
 ბეჯითი მსაჯულები არიან, მაგრამ მე მაინც
 ვერ მოვიტომენ, და ჩემს ფანტაზიურ შეხედუ-
 ლობას მაინც აქვე ჩაეწერს.

მე მგონია, რომ ეს მსგავსება პირის სახის
 გამოხედულობისა ადვოკატებში და დიაცებში,
 რომელიც მარტო ჩვენში კი არა, საფრანგეთ-
 ში და რუსეთში, ინგლისში და შვეიცარიაშიც
 ერთნაირათ შემინიშნავს, იქილამ სწარმოებს,

რომ როგორც ადვოკატები ისე ეს ქალებიც
 თავდაპირველათ დიდხანს იმ აზრზე იდგენ
 და ის რწმუნება ჰქონდათ, რომ კაცი თავისი
 გრძნობით, რწმუნებით, სხეულით და ენით არ
 უნდა ეაჭრობდეს და ამ ძვირფას საგნებს სხვის
 ნებაზე, სარგებლობის გულითა, ქირით თუ
 ფასათ, არ უნდა ხმარობდეს. ორივეს სიყრმი-
 დამევე ის აზრი ჰქონიათ თავში, რომ ეიცხობ
 ვრებთ პატიოსნათ, ნამუსიანათ, ჩვენი ტო-
 ლების და საზოგადოების პატივით დაცულნიო.
 მაგრამ შემდეგში, ცხოვრების ტალღას იმათზე
 ის გავლენა ჰქონია, რომ ფულის ფასი უჩვე-
 ნებია, სიღარიბის სიმძიმე დაუმჩნევია, და უი-
 მედობაში იმათ ყველაფერი დაუეიწყნიათ, ყვე-
 ლაფერზე ხელი დაურეკნიათ, და გამოდგო-
 მიან ამ „მუხდალი ფულის“ ძიებას, რომელსაც
 მართლაც ადვილათ იგებენ. დაუმსახურებელი
 მოგება ერთის მხრით იმათ ამპარტავენებს და
 მეორეს მხრით ძველი პატიოსნების მოგონე-
 ბა ამრავებს. და რადგანც იმათ არ სურთ,
 რომ სხვამ ვინმემ შეაჩინოს ის ფულის წვა,

ის შინაგანი უკმაყოფილება, რომლითაც ისინი ხანდისხან იტანჯებიან, ისინი შეუპოვარ გამოხედულობას აბეჭდენ თავიანთ პირის სახეს,—აქო და არაფერი გვაწუხებსო, ჩენი სინილისი მოსვენებულიაო, ჩვენ ბედნიერნი ვართო და სხვ. და სხვ. და რამდენიმე თვის შემდეგ, ის გამოხედულება, რომელსაც ისინი განგებ თავიანთ პირისსახეს აძლევდენ, მართლამტკიცეთ ებეჭდება ამ პირისსახეს, ისე, რომ კიდევ რომ მოინდომონ, ისინი იმას ვეღარ მიოცილებენ... აი, ჩემი აზრით ის მიზნები, რომელიც ერთ და იმავე ბეჭედს და შეხედულობას აკრავს ამ ორი კატეგორიის პირებს, ჩვენშიც და სხვაგანაც, წრეულს, როგორც ოცი წელიწადია მასაქეთ იყო, როგორც დღეის იქით ოცი წლის შემდეგაც იქნება...

ხარკოველი აღვოკატი მადიანათ ლაპარაკობდა და ულაპარაკოთ ვერც კი სძლებდა. მისი ლაპარაკი რაღაც ნიადაგი თავის ქება და ჭორიკანაობა იყო, და სანამ ის მე რაღაც ხარკოველ ამბებს მეუბნებოდა, მე მის ცქე-

რას უნდებოდნი. რაც უფრო მეტს ლაპარაკობდა ის, მით უფრო და უფრო ვრწმუნდებოდნი, რომ სუფთა და გაუსერელი იმასში გასპეტაკებული პერანგის მეტი არა იყო რა. სულ არარაობას ესეც სჯობია ხომ, მკითხველო? მის ლაპარაკისთვის კი მე ყური არ მიგდია და მაშასადამე იმას მე არ ჩავსწერ: მე კარგათ ვიცნობ ადვოკატების სიცრუეს და ტყუილის სიადვილეს, და ამის გამო იმათ სიტყვას იშვიათათ ვათხოვებ ჩემს და სხვის ყურადღებას.

აფიცვრი რაღაც აყლაყუდა იყო. ის თავის ადგილას დაჯდა თუ არა, ამოიღო თავის სამგზაერო რომის ფლიაჟკა, ორი ჭიქა ზედი-ზედ ჩაცეცხლა, ტუჩები ტკბილათ დააწყლაპუნა, ულვაშები ტუჩებს შუა მოიგდო და გამოსწოვა — შიგ რომი არ ჩარჩესო, — და მაშინვე ჯერ ფლიაჟკას თავი მოუკრა და ჩემოდანში ადგილი უპოვა, და მერმე ჩვენ გვკითხა: не прикажете ли? ყველამ, რასაკვირველია, უარი უთხრა. მაშინ იმან სინიდისის დასამშვიდებლათ

დაუმატა *напрасно, прекрасная вещь*-ს'ო
 და მიუბრუნდა რაღაც იმ გვარ თამბაქოს,
 რომელსაც გოტენტოტები სპილოების გასა-
 ბრუებლათ ხმარობენ, როცა სპილოს ორმო-
 ში ჩაიტყუებენ და მისი შეკოჭვა გაუძნელდე-
 ბათ. დაფიქრეთ კარები, ფანჯრები, ბუხრები,
 ავკანკალდით სიცივით, მაგრამ შეველა მაინც
 არსაით იყო. გაჭირდა საქმეო, რომ იტყვიან,
 სწორეთნის დაგვემართა. — „ხერხი სჯობია
 ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა,“ ვიფიქრე, და
 ამოვიღე ჩემი ქუთათელი პაპიროსები, ოდე-
 სელი სიგარები, ფოთელი თუთუნი, და უთა-
 ვაზე აფიცერს, უთხარი შინჯე, როგორია
Кавказский табакъ'ი მეთქი. შინჯა პაპიროსი
 და გადაწყვიტა — საქალებოაო. შინჯა თუთუ-
 ნი და მიაგლო — იმნარივეაო. სიგარებზე კი
 ევრაფერი თქვა, ამიტომ რომ სიგარა კოლო-
 ფით მივართვი და ზედ ებეჭდა „სამზღვარს გა-
 რეთელიაო“ და ფასიც მოსარიდებელი ესვა. მის-
 დგა ის მაშინ ამ სიგარებს, და — დაელოცა მა-
 და! — ერთი დღის განმაცლობაში კოლოფი გაა-

ნახევრა. მაგრამ კოლოფს ჯანი გავარდეს: ჩვენ დარჩობას ხომ გადაურჩით, და სხვისი დარდი ვის ჰქონდა!

აფიცვრმა მაშინვე გამომიცხადა, რომ კავკასიაში მიმსახურნიაო: ჩერქეზები მე დავიმორჩილევო. ის ძველი დროის აფიცერი იყო, თუმც მოხუცებული როდი ყოფილა. იმან ბევრი ჩვენებური და ჩვენში ნამსახური აფიცრებას სახელები იცოდა — იმათთან მიმსახურნიაო. იმას როდი მოსწონდა ეხლანდელი წესები, ის დრო ენატრებოდა, როცა აფიცერი სალდათის ღმერთიც იყო და პატრონიც, როცა აფიცერს მისი გაროზგეაც შეეძლო, გალახეაც და გაუბედურებაც, როცა აფიცრიდამ на пле-
 40'ს ღრიალის მეტს არაფერს თხოულობდენ, და ეხლანდელი გიმნასტიკა, ანაბანას სწავლება, თოფის სროლის ზედამხედველობა, სამართლის დამორჩილება და სხვ. არაფრათ ეკაშნიკებოდა. ეხლანდელ რეფორმეში იმას მარტო ჯამაგირის მომატება მოსწონდა, მაგრამ ეგზამენები კი ყელში თევზის ძვლისავეით გა-

ჩროდა. მეტის მეტი ჯიბრი ჩაჰყოლოდა იმას „დენერალნი შტაბის“ აფიცრებისა, რომელთაც მისი აზრით მომეტებულ მნიშვნელობას და დიდ ადგილებს აძლევენ, მაშინ როდესაც სამსახურის იმათ ბევრი არა იციან რაო და სხვ. და სხვ. ერთი სიტყვით, ყველაფერში ეტყობოდა, რომ ეს აფიცერი გვარიანი ხანია რაც ერთს და იმავე ჩინში ყოფილა ჩარჩენილი...

რალა თქმა უნდა, რომ ამ კამპანიას კაცი დიდხანს ვერ გაუძლებდა. მეც მალე ჩემს საკუთარ ოცნებას მივეცი თავი, და როცა ამ ოცნებამ კარგა ლამაზათ დამიღალა და დამქანცა, წაეწეკი ჩემ ადგილზე, თანჯარაში ფეხები გაეყავი და ლაზათიანი ხვრინი ამოუშვი.

ოდესიდამ დაწყებული პეტერბურგამდი ოთხი დღე და ხუთი ღამე გვატარეს. ეს უშეწელებელი სივრცე ისე გავიარეთ, რომ ერთი ხანგრძლივი შთაბეჭდილება არ ღირსებია ჩვენს ტეინს და გონებას, ისეთი, რომ მისი მოხსენება რათმე ღირდეს. კიევი თავისი ლამაზი

გორებით და დაუთვლელი ეკკლესიებით, კურსკი, ტულა და მოსკოვი გავიარეთ, თითქო უმნიშვნელო მინდორი გაგვევლოს. კიევში უნივერსიტეტი მინდოდა მენახა, იმ დროს იქ რალაც საზოგადო ლექციებს კითხულობდენ, მაგრამ უნივერსიტეტის კარები დაკეტილი დავხვდა, — ეხლა დიდ-მარხვაა და თუმც ლექცია უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ჯერ ლოცვა უნდა გამოვიდეს და მერმე ლექცია დაიწყებაო. ს*** ვეძებე, და მის მაგიერ ვილაც კალმიკთან მიმიყვანეს, ეს ხომ არ არისო? გავაფურთხე და რკინის გზისკენ გავსწიე. მოსკოვში ორი-ოდე ნაცნობი კა ვნახე, თორემ უიმისოთ მოსკოვის ჰაერს მე ვერ ავითანდი. იქ სალამომდი მოვიცადე, რკინის გზის წასვლამდი, და გავფრინდი პირდაპირ პეტერბურგისკენ.

VI

პეტერბურგის შთაბეჭდილებანი

.... Вь стѣнахь твоихь
 И есть и были вь стары годы
 Друзья народа и свободы,
 А посреди могилъ нѣмыхъ
 Найдутся громкія могилы...

იმერეთს რომ გამოვეთხოვე ხე-ტყე ერთი-ანათ აყვავებული და ამწვანებული იყო. კურსკი დამ დაწყებული კი მიწდერებს ისევ ორი ტკაველა თოვლი ედო. პეტერბურგში დავბინადრი თუ არა, მარხილში ჩაეჯექ და გაყინულ ნევაზე მარხილით გადავიარე, ერთი შეგობრის სანახავათ. სცივოდა ისე სასტიკათ, რომ კბილები კანკალით მემტვრეოდენ. დიდი გაჭირვებით მოვეძებნე, როგორც იქნა, ვისაც ვეძებდი, და მის პაწაწა ოთახში, რომელსაც ორპირი ფანჯარა და ორპირი კარები ჰქონდა, სიათფოთი სული მოვიბრუნე და მდუღარე ჩაის სმით ყუათი მოვიგვარე.

საკვირველი გავლენა აქვს კაცის ხასიათზე სხეულის ერთიან დაჩაგრვას და „დასუსხვას.“ არაფერი არ ჰრყენის ისე კაცის ბუნებას, როგორც იმ მდგომარეობაში ჩავარდნა, როცა კაცი თავის სულის ძალის სისუსტეს გრძნობს და როცა მისი სხეული და გარეშე შემთხვევები იმას ხალარ ემონებიან. გარეშე ბუნება რომ კაცს თავის ძალას დაანახებს და კარგა დაუფიწყართ დააჯერებს, რომ შენ ბუზი, მტვერი ხარ ჩემთან შედარებითაო, კაცს მაშინ ის ნამდვილი ძალაც ეკარგება და აფიწყდება, რომელიც იმას ყოველთვის ჰქონდა და აქვს. და მაშინ ის უცფათ თავს ხრის, თავის სისუსტეზე რწმუნდება, თავის თავზე ყოველ გავლენას და ძალას ჰკარგავს და გარეშე შემთხვევების, სხვისი ნებისა და ძალის სათამაშო ხდება. ხანგრძლივ ავათმყოფობას, ნამეტან დაღალვას, სხვა და სხვა გვარ დაუძლოურებას ხშირათ ეს გავლენა აქვს კაცის გონებაზე.

სიცივესაც ეს შედეგი ჰქონია თურმე. შეუძლებელია წარმოიდგინოს კაცმა, გამოუცდელათ, რა საკვირველი — ხან საამო და ხან საზიზღი — შთაბეჭდილება ეძლევა კაცის ტვინს და ნერვებს ნამეტანი სიცივის ძალით, როცა სხეული თან და თან შეშდება, როცა ჯერთითები გეწვის, მერმე სახსრები, მერმე ხელები და ბოლოს წივები, მუხლი, წელი, როცა ფეხის გადასადგმელათ ხელებს ხმარობ და თოვლით დასუსხულ თითებით ცხირსა და ყურებს იზელ და იგლეჯ, როცა ველარც კი არჩევ კარგათ ციე-ყინულზე კიდვია ფეხი, თუ გახურებულ შანთზე, ცივი წყალი გესხმის თავზე, თუ მღულარე, როცა არ იცი ასიათასი ნევსებით გჩხვლეტენ, — თუ ნელ ნელა გატყავებენ, როცა გრძნობ, რომ გადარჩენისათვის ხტუნვა და რბენაა საჭირო, და ამ ხტომისა და რბენის ძალას კი ვერსად ჰპოულობ. — მაშინ სულის ღონე იმ რიგათ გეკარგება, რომ მთელი ქვეყნის დაქცევა, უმჯობესი მახლობლის დაკარგვა რომ შეგიმცხადოს კაცმა —

ვერაფერს იგრძნობ და გაიგებ. ეს კიდევ არა-
ფერია. როცა მობრუნდები, გათფები, ყუათ-
ზე მოხვალ, გაივლის ორი სამი კვირა, იქნე-
ბა მთელი თვეებიც, და იმ გაჭირვების მოგო-
ნება ისე თავბრუს გახვევს, ისე გაშტერებს,
თითქო ისევ იმავე მდგომარეობაში იყო. მა-
შინ იწყებს კაცი თავისი სხეულის შეყვარებას,
მოვლას, განაზებას, და თუ ამისთანა შთაბე-
ჭილებები იმას მარტო ერთხელ არ უგრძე-
ნია, ის თავის სხეულს და ტყავს თავისი ცხო-
ვრების ღმერთათ იხდის და მასაქეთ მის მსა-
ხურების მეტი აღარაფერი ღვივის მის გულში.
აღბათ ამ ანალიზით აიხსნება რუსეთელი
ახალგაზდობის ხასიათი და მოქმედება. შესა-
ნიშნავია ის ერთნაირობა, რომელიც აბეჭდია
თითქმის ყველა იმ ახალგაზდების საქციელს,
რომელნიც მე რუსეთში გამიცნია. ჩემ რუ-
სეთელ ნაცნობებში ასობით ყოფილან ისე-
თები, რომელთაც მშვენიერი ნიჭი და სურ-
ვილი ჰქონათ, რომელნიც ჩინებულ გზაზე
მდგარან, პატიოსანი მიმართულებების და მიზნის

ალით საესენი ყოფილან და აღტაცებით, ყმა-
 წვილური ენერგიით და თავდაუზოგველობით
 შედგომიან თავიანთ შრომას. მათი პირველი
 ნაბიჯები, მათი მოქმედების დასაწყისი, მათი ალ^ო
 და პირდაპირი მიზნის სდევა მე ყოველთვის
 აღტაცებაში მომიყვანდა და იმედით მავსებდა.
 მაგრამ მოაწვედა ერთი თვალთმაქცური ბორ-
 ჯი — ამ ახალგაზდების ოცდა მეხუთე წელი-
 წადი — და ყოველთვის, როცა ისინი ამ ასაკ-
 ში დგებოდნენ, როცა იმათ წვერ-უღვაში და-
 უსქელდებოდნათ, როცა ახალგაზდა დავაჟკაც-
 დებოდნენ, როცა მეგონა — აი ეხლა დაიწყება
 ნამდვილი შრომა და საქმე, აქნამდი ხომ ყვე-
 ლაფერი მარტო მზადება იყო მეთქი — ეს
 ჩემი ახალგაზდები ჩაიკეცებოდნენ, მოტრუალ-
 დებოდნენ, გაივლ-გამოივლიდნენ და ხელში
 მუდამ ახალი, უცნობი გვამი მრჩებოდა, რო-
 მელსაც არც უწინდელი აღტაცების კვალი
 აჩნდა, არც შრომის სურვილი, არც თავგა-
 მომეტება, არც ერთი და არც მეორე... შე-
 უდგებოდნენ მაშინ ისინი თავიანთ პირად ცხოვ-

რებას და სარგებლობას, თხოულობდენ ცოლს, ადგილს, შეძლებას, მოსვენებას და ხდებოდენ იმნაირივე უხეირო და უსარგებლო ან მანებელ პირებათ, როგორც უწინდელი თაობა იყო, რომელსაც ისინი ისე სასტიკათ ებრძოდენ და შეურაცყოფდენ, სანამ ოცდახუთის წლის შეიქნებოდენ... და სწორეთ აი ამ ერთნაირი წესით და რიგით მოქმედებდენ, ემზადებოდენ, ყაყანებდენ და ხდებოდენ თითქმის ყველა რუსეთელი ახალგაზდები.

უეჭველია, რომ ბუნების სასტიკი, მჩაგვრელი ძალა მოქმედებდა მათ ტვინზე და ხასიათზე... სადაც მზე წიადაგ დამალულია, სადაც სითფო იშვიათ სტუმრათ ეწვევა კაცს, სადაც კაცის ცხოვრება ოთხ კედელს შუა გაგულულ ჰაერში იღვება, სადაც თავის შენახვას წიადაგი ზრუნვა და გაფრთხილება სჭირია, იქ, რასაკვირველია, კაცი სუსტდება და მისი ხასიათი იჩლუნგება, მისი სულის ძალა იკარგება, და მთელი მისი დრო და გონება სხეულის მოვლაში იხარჯება. ამ გვარ მდგომარეობაში

მომეტებული მნიშვნელობა და ფასი ეძლევა ყველაფერს, რაც კი კაცის სხეულის მოვლას და ნარნართ შენახვას აადვილებს. ფულს, შემოსავლიან ადგილს, დაპირებას, ამალღების იმედს აქ ყოველთვის უფრო მეტი ძალა და გავლენა აქვს, ვინემ იმ ქვეყნებში, სადაც კაცს ჩიტსავით უდარდელათ ცხოვრება შეუძლია... და ამის გამო აქ უფრო ადვილია კაცის გონების დამორჩილება, მისი სამსახურის და მორჩილების მოპოვება, ამიტომ რომ ამ კერძობით გაჭირვებებში და ბუნების ძალით ჩაგვრაში განსაკუთრებით ძლიერდება კაცში ის გრძნობა, რომ ყველამ თავ-თავისი ტყავი გადირჩინოს, თავის თავს უშველოს და თავის მომავალზე თვითონ იზრუნოსო...

ეს გუშინდელი ამბავი კი არ არის,—ამ გვართ გამოწერბილა და გამართულა აქაური ცხოვრება იქნება მთელი საუკუნეების განმავლობაში. თითოეული კაცი თავის ოთახში, თავის გამთფობელ ბუხარს მიწებებია, და გა-

რეშე სიცივეს, გარეშე ქვეყნიერებას ათასნა-
 ირი საკილტულით და ორპისი კარ-ფენჯრე-
 ბით მოშორება. ამ კერძო ოთახებში, საი-
 დამაც კაცი წელიწადში მარტო ორი-სამი თვის
 განმავლობაში გამოდის, ცალცალკე აზდილან
 მთელი ოჯახები, თაობები და საზოგადოებე-
 ბი. და მგონია, რომ ამ ნაირ გაცალცალკა-
 ვებულ აღზრდას მეორე სამწუხარო ბეჭედიც
 დაუსვამს აქაურ ხასიათზე.

აილეთ იტალიელი, ესპანიელი, ფრანგი, თუნდ
 თათარი და შვეიცარიელი, და დააკვირდით
 მის საქციელს, როცა ის თავისას ან უცხოეთ-
 ში თავის თანამემამულეებს შეხედება. თქვენ
 მაშინვე დაინახავთ, რომ იმათ შუა რაღაც
 უცნაური ერთობის კავშირი და ჯაჭვი არსე-
 ბობს, ისეთი, რომელიც იმათ ახლოვებს და
 საერთო მოქმედებას და საქციელს აძლევს.
 სულ სხვანაირია აქაური ხასიათი. აქ ყველა
 ცალ-ცალკე, გან-განზე იცქირება. რაგინდ სა-
 ჭირო საერთო საქმე ჰქონდეს რამდენიმე კაცს,
 შეუძლებელია, რომ იმათ შუა რამე წვრილ-

მან, უმნიშვნელო უთანხმოებას და განხეთ-
 ქილებას ადგილი არ მიეცეს, და ეს წვრილ-
 მანი უთანხმოება ისეთი ძალით ჩაჯდება იმათ
 ტვინში, რომ საერთო საქმის სიკეთესაც ავი-
 წყებს და მის სარგებლობას და აუცილებელ
 საჭიროებასაც. ცალ-ცალკე ოთახებში გამოზ-
 დილ თვალს პაწაწა საგანი დიდათ ეჩვენება.
 იმას საკმაო და მრავალ-საგნიანი გორიზონ-
 ტი არ ჰქონია, რომ სიყრმიდამვე შეჩვეულ-
 იყო დიდისა და პატარის განსხვავებას და შუა-
 თანების სიდიდის გაზომვას. იმას იმოდნათ
 დამოკლებია მხედველობა, რომ მარტო ახ-
 ლობელი, ოთახში მყოფი საგნების დანახვა
 და დაფასება შეუძლია, და ყველაფერი დანა-
 ზრენი იმას თავისათ, საჭიროთ, საზრუნველოთ
 როდი მიაჩნია...

რადგანც აქ კაცნი გაცალ-ცალკავებული
 ოთახში გამოზდილა და თავიდამვე დაწყებუ-
 ლი ნიადაგ-შინაურული მუსაიფი, კორაობა,
 ბეზლობა და სხვების ძაგება გაუგონია, რად-
 განც გარეშე ქვეყანა, თანამემამულეების ცხო-

ერება, მეზობლების ოჯახი მისთვის სწორეთ
 ისე ყოფილა დახშული, როგორც მისი საკუ-
 თარი—სხვებისთვის, კაცის ტენს აქ ის თვი-
 სება გამოჰყოლია, რომ სხვებში ის გარეშე
 პირს, მტერს, მოწინააღმდეგეს ხედავს. ამის
 გამო არსად დედა მიწაზე წერილმან ჭორაო-
 ბას და პიროვან გაუტანლობას იმსიდე ძალა
 არა აქვს, როგორც აქ. საზოგადო ცხოვრე-
 ბაში გაჩვეული ხალხი ადვილათ აიტანს ხუმ-
 რობას, წინააღმდეგობას, დაცინვას და უთან-
 ხმოებას. ის ნაჩვევია სხვების პატივისცემას,
 ამიტომ რომ სხვებისგანაც პატივისცემას აფა-
 სებს, სხვებში პიროვნობას სცნობს, იცის, რომ
 ყველა ერთ კალაპოტზე ჩამოსხმული როდია,
 ყველას ერთი და იგივე ხასიათი არა აქვს და
 ერთი და იგივე შთაბეჭდილება არ მიუღია ერთი
 და იმავე ოთახის ოთხ კედელს შუა. აქ კისულ
 სხვაა. აქ ვინც ჩემსავით არ ფიქრობს—ის პა-
 დლეცია, ვინც მე არ მეთანხმება—ის ჩემს შე-
 ურაცხოვას ეძებს, ვინც იცინის—ის დამცი-
 ნის და ვინც დამცინის—ის ჩემი მტერია. საერთოდ

შრომა რომ იყოს რამე, იმას ისეთი უხეუ-
 რო, მიკროსკოპიული დაბრკოლება დაანგრევს
 ხოლმე, რომ კაცი გაშტერებით იკარგება—
 ამ ერთმა ნამცეცმა უთანხმოებამ, ამ ქინძის-
 თვის ჩქელეტამ ამსიღე ვნება როგორ მოი-
 ტანაო! ყველას ისეთი ავათმყოფი თავმოყვა-
 რეობის კანი აქვს, ისეთი გაბუჭბუჭებული ტეი-
 ნის ძაფები, როგორიც „კოლტუნით“ ავათ-
 მყოფ კაცს, რომელსაც თმისა და თავის კანის
 სიბინძურე იმნაირ ანთებას დამართებს თმის
 ძირებში და კანში, რომ ერთ მის ბალანს ვერ
 შეეხება კაცი უიმისოთ, რომ ავათმყოფმა გი-
 ჟური კივილი არ გააბას, ვაიმე მატყავენო.
 ალბათ ამ ნაირი „კოლტუნი“ მართლ თმის
 ძირებს და ტყავს კი არა, ტეინსაც და ხასიათ-
 საც სჩევეია, თუ ესენი ბინძურათ მიაგლო
 კაცმა და სუფთათ, ხეირიანათ არ შეინახა...

პეტერბურგის ქუჩებზე გასეირნება, მათზე
 მოსეირნე ხალხის დანახვა და დაკვირვება პე-
 ტერბურგის თეატრებში და საზოგადო გასარ-

თობ ადგილებში სიარული კიდევ ერთ საო-
ცარ შთაბეჭდილებას ბადავს კაცის გონებაში.
აქ თქვენ არც ერთი მაღლიანათ მხიარული,
ბედნიერი, იმედიანი პირისსახე არ შეგხვდება,
არც კაცისა და არც ქალის. სხვა ქალაქების
ქუჩებზე, ტრიესტში, მაგალითად, ვენეციაში
ან პარიჟში რომ კაცს ჯგუფ-ჯგუფათ მომცი-
ნარი, ქეიფიანი და ცოცხალ-ცოცხალი პირის-
სახეები შეეყრება, იმისთანაებს აქ სიზმარშიაც
ვერ დაინახავ. აქ ყველას რაღაც გაბუტული,
ცხვირ-ჩამოშვებული, გაშტერებული და ვი-
თომ-კმაყოფილი გამოხედულება აქვს, ყვე-
ლას რაღაცა გაფშიკების დაღი ასვია, ყველას
სიცოცხლე და სიცხოველეც აკლია და ბუნე-
ბითი უბრალოებაც. ამ პირისსახეებს არა თუ
მარტო მძოვრის სუნი უდისთს, იმ მძოვრის
მსგავსებაც აქვთ, რომელსაც სასიკვდილო ბრ-
ძოლის და ტანჯვის დაქყანვა არ დაჰკარგვია.
და ესვე ბეჭედი, ესვე შეხედულება მარტო კა-
ცებს კი არა, ქალებს და თვით ბავშვებსაც
დაჰყოლია...

ბევრი ვიფიქროთ ჩვენ ამაების მიზეზებზე, მაინც იმ დასკვნას ვერ ავსცილდებით, რომ ეს ყველაფერი ფიზიკური და ზნეობითი ჰაერის შედეგია და რაც უფრო მტკიცეთ რწმუნდება ამაში კაცი, მით უფრო მცხარეთ ენთება იმას გულში სურვილი, — მიატოვოს, რაც შეიძლება მალე, ეს ჭაობიანი ადგილი და გასწიოს dahin, dahin, dahin, სადაც კაცი ნებიერთა სცხოვრობს, გულდაგულათ იცინის, თავისუფლათ იღიმის, და სადაც მას ნიადაგ თავზე და მხრებზე ტყვიასავით მძიმე, ტყვიისვე ფერი ნისლი არ აწევს და სულს არ უგუბებს, და ხან ტვინს ყინვით არ უცვიებს, ხან იმედს წვიმით არ უწუნწყავს.

წარმოიდგინე ეხლა, მკითხველო, რომ ეს პეტერბურგი ის ქალაქია, სადაც მე პირველი ახალგაზღვური აღტაცება და ყმაწვილური ოცნების ეშხი გამიცენია, სადაც პირველათ აყვავებულა ჩემი გრძნობა და იმედი, სადაც პირველი ნათელი და მშლავრი შთაბეჭდილება ღირსებია ჩემს

ტენსა და გულს. რაღაც უცნაური ძალა და
 გავლენა ეძლევა ჩვენს გრძნობიერებაზე ყო-
 ველ იმ ალაგს, სადაც ჩვენ სიყმაწვილეში
 ზნეობის ფეხი აგვიდგამს, სადაც ჩვენ ბედნიერ-
 ნი ან უბედურნი ვყოფილვართ, სადაც ჩვენს
 გრძნობას მძლავრი მღელვარეობა გამოუე-
 ლია, სადაც ჩვენ გვიშრომია და პირველჯერ
 გამარჯვების ან დამარცხების კვამლით თავ.
 ბრუ დაგვხვევია და განსაცდელი გაგვიცენია...-
 კაცს უყვარს ამ ნაირი ადგილი, ის ნიადაგ
 მშვენიერი სურათებით და ფერით იხსენებს
 იმას, თუნდ ცხრა მთას გადაღმა იყოს. და რა-
 გინდ გაბინძურდეს შემდეგ ის ადგილი, რა-
 გინდ შეიცვალოს მისთვის და სხვებისთვისაც
 მისი ხასიათი, ის მაინც საყვარელი მოსაგო-
 ნებელი იქნება მისთვის, სასურველი სანახავი
 და ძნელათ მისატოვებელი. ნახავს იმას თუ
 არა კაცი, მის ტვინში მაშინვე ჯგუფ-ჯგუფ-
 ფათ დგება უწინდელი მოგონება, ძველებუ-
 რი, ნაცნობი გრძნობა და მთელი გავლილი
 გზა... იმას თითქო თვალს წინ უდგება მა-

შინდელი თანამოძმეების და გმირების პირის-სახე, ეჩვენება მათი თვალისა და გრძნობის ალი, ესმის მათი ხმა და სიტყვა, და ხელი გაუგებრათ იწევა, უნდა შეეხოს ამ საყვარელს ქმნილებებს, უნდა მოეხვიოს და გულზე დაიკრას.— „გაჰქრა ნამდვილი ცხოვრების ღონისმიმღები და მომხიბვლელი სიზმარიო, ჰგონია მაშინ კაცს, ჩვენ ისევ ცოცხალნი ვართო, ჩვენ ისევ ერთათა ვართო,“ და ენა უნებურათ, გაუგებრათ როტავს:

Я вашъ друзья, хочу быть вашимъ,
 На трудъ и горестъ я готовъ, —
 Готовъ начать въ союзѣ вашемъ
 Живое дѣло, вмѣсто словъ!.

მაგრამ ეს ოცნება მალე ჰქრება, როცა კაცი თანამედროე მდგომარეობას და თანამედროე მოქმედ პირებს აკვირდება...

ყველაზე უფრო მიზიდავს მე პეტერბურგში იქაური მწერლობის ბედი და მდგომარეობა. მე ჩაღაც უცნაური სურვილი მაქვს მის ხასიათს და მსგავრობას ვაკვირდებოდე და

იმის წარმატებას ყოველთვის მხიარულებაში მოვეყავარ, აგრეთვე როგორც მის უბედობა და სისუსტე გამოუთქმელათ გულის მიჩაგრავს და პიროვნათ მე თვითონ ჩემს თვალში მამდაბლებს, მით, რომ ეხლანდელი რუსული თაობის სისუსტეს და მოუხერხებლობას მიჩვენებს. ღმერთო, რა სუსტი და წვრილმანია დღეს რუსული მწერლობა, რა უძლურების და უმნიშვნელობის ბეჭედი ასვია იმას და რა განსხვავებაა მას და უწინდელ, ჩემ დროინდელ მწერლობას შუა! რა დრო იყო მაშინ, რომ იცოდე, მკითხველო! რანაირი მოუთმენელობით და წყურვილით ველოდით ჩვენ, ახალგაზდები, იმ ბედნიერ დღეს, როცა საყვარელი ჟურნალის ახალი წიგნი გამოვიდოდა! რა აღტაცებით და აჩქარებით, რა სიხარბით და დაუღალველობით დავეწაფებოდით ჩვენ მის კითხვას, რა ნაირით გვიფეთქდა ჩვენ მაშინ გული, გვიღელავდა გრძნობა და გვეწოდა ტვინი და გონება! რამდენი გრძელი, ბოლო-მოუღებელი, ჩრდილოეთის ზამთრის

ღამე გაგვიტენებია ჩვენ მის კითხვაში, მის
 აზრების რჩევაში, მის სიტყვების სჯაში, მათ-
 ზე ღაღაში, და რამდენი შემდეგი ღამეები მო-
 უსვენრათ უწვალებივართ იმ გრძნობის მღე-
 ლვარეობას, იმ აზრის მუშაობას, რომელიც ამ
 ჟურნალს ჩვენში მოუხდენია! ვინ დათვლის
 ამ ხანგრძლივი ბედნიერების, ალტაცების, ტვი-
 ნის წვალების და გრძნობის ამალლების დღე-
 ებს ან ვინ დაივიწყებს მათ სანიადაგოთ გულ-
 ში ჩაბეჭდილს კვალს! რამდენი იყო, იმ დროს,
 ჩვენისთანა ახალგაზდა, ჩვენსავით აზრისა და
 გონების ცხოვრებაში მიცემული, ჩვენივე
 გრძნობის თანამოზიარენი, ჩვენი მომავალი
 ბედისა და უბედობის თანა-მოდმენი! სად არი-
 ან დღეს ისინი? ან სად არიან ის გმირები,
 ვისი სიტყვა ჩვენ გონებას გვიხსნიდა, ვისი
 მაგალითი კაცად გვხდოდა, ვისი შრომა და
 ტანჯვა გვაკეთილშობილებდა და გვამალლებდა?

„Однихъ ужь нѣтъ, а тѣ далече!“

ზოგი მოკვდა, ზოგი დაიკარგა, ზოგი კი...
 მაგრამ დაივიწყოთ ეს უკანასკნელი „ზოგი“,

რომ ჩენი მესაერება და მოგონება იმ პირ-
 ევლების ნათელ და წმინდა ხსოვნას მოვან-
 დომოთ, რომლებმაც თავიანთი მოვალეობა
 მტკიცეთ აასრულეს, საქმით სიტყვა ამართ-
 ლეს და რწმუნებისთვის, კეთილი საქმისთვის,
 მომავალისთვის თავი დადევს... მათი სწავლა,
 მათი ცხოვრება, მათი გზა და ბედი ჩენი
 სამკვიდრებელია, ამის მეტი ნათელი არა უღი-
 რსებია რა ჩვენთვის ცხოვრებას, ამის მეტი
 მომავალს ჩვენთვის არა დაუმზადებია რა. მაშ
 ნუ მოვიწამლავთ ამ წმინდა მოგონებას იმ
 პირების გახსენებით, რომელნიც სხვა გზას
 დაადგენ. ისინი უიმისოთაც ხშირათ გვახსე-
 ნებენ თავიანთ თავს, ჩვენდა საუბედუროთ
 და საღარდელათ...

დღევანდელი მწერლობა კი... იმ ადგილას,
 სადაც მაშინ საზოგადოების გამწვრთელი და
 აღმზდელი ხმა ისმოდა, სადაც კაცი ავის შე-
 ზიზღებას და კეთილის სიყვარულს ეჩვეოდა,
 სადაც მის გონებას ახალი გორიზონტი და მის

გრძნობას ახალი ასპარეზი ეშლებოდა, დღეს ჩვენ ვხედავთ დაფქვილი ძვლების ნაკლათ გამოყენების სწავლას, დღეს ჩვენ პიროვნული წვრილმანი თავმოყვარეობისა და უდარდელი, უმიზნო, უგავლენო და უმომავლო ჯლაბნა ბექდვას ვესწრებით. პაწაწინა კაცები დღეს პაწაწინა საგნებზე პაწაწინა მოაზრებას გამოთქმენ, და მათ პაწაწინა წრე პაწაწინა წუთის განმავლობაში გართულ და უყურადღებო თვალს ადევნებს. ეს პაწაწინა მწერლები და ექანებიან უგვზო-უკვლო თანამედროე ცხოვრების მინდორზე, და ხან ერთ უმნიშვნელო საგანს, ხნა მეორე უაზრო მოვლენას სტაციებენ ხელს, რომ მათზე უხეირო და უნიჭი აზრების ან სიტყვების გამოროტვა შეიძლონ. იმათ ელამ და ბრმა თვალსწან შეუმჩნეველათ გარბის თანამედროე ცხოვრების უპირატესი მოვლენები, უძვირფასესი შემთხვევები, და იმათ არაეინ ნიშნავს, ხელს არაკაცი ჰკიდებს, რომ მომავლის სასარგებლოთ მათგან გამოსადეგი დასკვნა გამოიყვანონ. საზოგადოების

ზნეობითი აღზდა დაეწყებულა, მასში საზოგადობრივ გრძნობას, მომავლისთვის დამარაგებას, საერთო შრომისა და ბრძოლისთვის დამზადებას არაეინ ქადაგობს. საზოგადო მიზანს და საქმეს, უმთაფრეს საჭიროებას და მზადებას წინამოფარებია ყველას თვალში გაუგებარი და გამოუკვლეველი წერილმანი ფაქტების გროვა. ყველა ფორთხავს, ყველა მთის ქედს ეზიდება, ყველას იმ სიმალღეზე ასელა სურს, სადაც სულის ჩამდგმელი ჰაერი ქრის, მაგრამ ყველას თვალსწინ ბუჩქები და ტყის შტოები უდგია, ყველას დამკვირარი და ჩამომხმარი ფოთლები და ხეები თვალს უხვევს და პირისსახეს უკაქრავს, არაეის თვალს წინ მთის სახე არ უდგია, გავლილი გზის გაგება არა აქვს არც დარჩენილი სიმალლის და დაბრკოლებების წარმოდგენა. ყველა მართონას გრძნობს, რომ აღმართია, რომ ამ აღმართზე ასელა საჭიროა, მაგრამ ძნელია. მაგრამ არაეის არც იმისთანა შორს გამჭვრეტი თვალი და სიმალღე აქვს, რომ ბუჩქებსა და

ხეებს გადაღმა მიზანი დაინახოს, არც იმდენი მიხედომა და თავგამომეტება, რომ გამოზრუნდეს, შორიდამ მთელ მთას თვალი აავლჩაავლოს, მისი სიმაღლე და ხასიათი შენიშნოს, მისი სურათი დაიხატოს და ამნაირათ გამოცდილი, დამარაგებული, გზა გაცნობილი თავის მგზავრებს მიეწიოს და გზა უჩვენოს, იმედი მისცეს, ღონე მოუმატოს და მიზნამდი მიიყვანოს...

მე არ აუწერ მკითხველს არც ჩემ წვრილმან შენიშვნებს, არც წვრილმან შემთხვევებს, არც იმ გარემოებებს, რომელშიაც მე პეტერბურგის საზოგადოება და სხვა და სხვა ნაცნობები და საქმეები ვნახე. რა საჭიროა, მაინც და მაინც, დაწვრილებითი გამოხატვა ყველა იმ კერძობით შთაბეჭდილებისა, რომლისგანაც თანდათან ერთი საზოგადო წელან აწერილი შთაბეჭდილება შედგა? — არც იმ ზოგიერთ, იშვიათ, ბედნიერ და იმედიან შთაბეჭდილებას უამბობ, რომელიც ჩემზე ორიოდ ძველი, შე-

უმუსგრელი თუმც გულ-ხელდაკრეფილი თანა-
 მოაზრების ნახვამ მოახდინა. მკითხველის ყურს
 ნამეტნათ ეჩოთირება ჩვენი მწვაფი, შხა-
 მიანი დაცინვა ჩვენს საკუთარ თავზე, ჩვენს
 უიმედო მოქმედებაზე. ის ვერ გაიგებს თუ
 რამოდენა სიყვარულის ძალი სჩამდა იმ შხამ-
 ში, ან რა დაუთურგენელი და გულიდამამო-
 უხვოცველი იმედი ისმოდა ამ უიმედობაში.
 საკვირველი ბეჭედი და ხასიათი მოგვცა ჩვენ
 ბედმა და გარემოებამ. რაგინდ ბეჯით საქ-
 მებზე ვიდგეთ, რა გინდ თავგამომეჭებულ და
 პათიოსან მოქმედებას ვადგეთ, რაგინდ მძიმე
 მოვალეობა ან განსაცდელი გვადგეს, ჩვენ
 ერთმანეთში ან ჩვენ საკუთარ თავთან ვერ
 ეხმარობთ იმ ღრმა, გრძნობიერ, ლირიკულ
 კილოზს, ენას და სიტყვებს, რომელიც სხვებს
 სჩვევია. ჩვენ მაშინ ღიმილი, ვითომ უღარდე-
 ლი სიცილი, ჩვენს თავზე დაცინვა და ლაზ-
 ლანდარობა გვწყურია და გეჭირია, თითქო
 დეზათ გვიხდებოდეს ჩვენ ეს საკვირველი ენა
 და სიტყვები. ჩვენ მაშინ თუ მადიანათ არ

დავცინით იმ ჩვენს მოქმედებას, რომელმაც მეტის მეტათ პატიოსან მოქმედებათ მიგვაჩნია, თუ იმასში რამე სასაცილო ან სახუმარო მხარეს არ ვნიშნავთ და ერთმანეთს მით არ ვამხიარულებთ, ჩვენს მოქმედებას ამით მარილი აკლდება. სული რომ გვხდებოდეს, მე დარწმუნებული ვარ, რომ ერთათ თუ ვიქენით, ჩვენ ერთმანეთს და ჩვენ თავს დაცინვას დაუწყებთ, და მარტო თუ ვიქენით, ტანჯვის ასატანლათ რამე კომიკურ აზრს გამოვძებნით, რომ ჩვენი თავის მასხარათ აგდება შეგვეძლოს. ჩვენ „სერიოზულობის“, მართლ-მსახურების მოღრუბლული ხასიათის ერთი ნამცეცა თვისებაც არა გვაქვს, და ჩვენ თავზე ღიმილით და ოხუნჯობით ამოგვივა ჩვენ სული. რისგანაა ეს? რათ გეჩვევია ეს თვისება ჩვენ, ერთი თაობის კაცებს, ერთ გარემოებებში გამოზდილს, რუი ვიყოთ, გინდ ქართველი, და რათ არ ვგვეართ ჩვენ ამ მხრით ბევრ ჩვენ თანამემამულეებს, რომელნიც ფლავის ჭამასაც კი სერიოზნათ ახერხებენ, არა

თუ სიკვდილის შეყრას? არ ვიცი, ღმერთმან
 მაშ, თუ ეს თვითონ ჩემთვის გაუგებარია,
 როგორ აუხსნა მკითხველს ის სიამოვნება,
 რომელიც მე პეტერბურგში, ორიოდე იქაუ-
 რი თანამოაზრის ნახვის დროს ვპოვე იმაში,
 რომ ის მე დამცინოდა, მე—იმას, და ორივე
 კი უფრო ხშირათ და უფრო მწვაფათ.—თავის
 საკუთარ თავს მასხარათ ვიგდებდით. ახსენით
 აბა, რათ გამოვდიოდი ყოველთვის, ამისთანა
 დროსგატარების შემდეგ, უწინდელზე უფრო
 მხიარული, დაიმედებული, დამტკიცებული და
 ძლიერი? რათ მჭიროდა მე, ან რათ სჭირო-
 დათ იმათ, იმისთანა აბანოში ძალის მოპო-
 ება, რომელშიაც სხვებს უკანასკნელი ძალა
 და იმედი, დაჯერება და გრძნობა ელუპებათ?

VII

სამზღვარს გარეთ

ბედნაერია ის ახალგაზდა, რომელიც სამზღვარს გარეთ იმ მიზნით გადის, რომ იქაური ცხოვრების, მეცნიერების და გონების ნამყოფი გაიქნოს და ირგოს. ბედნაერია ვისაც ამის სურვილი, დრო და შეძლება აქვს. როცა ის პირველათ ევროპის კარს შეადგებს და მის გონებით ცხოვრებაში ფეხს შეადგამს, იმას უცნობი ჰაერი ეცემა, საამო და თავბრუს დამსხმელი. იმას მაშინ შთაბეჭდილებების სიმრავლე და ათასნაირი გზისა და ცოდნის, აზრისა და მიმართულების სხვა-და-სხვაფერობა გზას უბნევს. ყველაფრის ხელის ტაცება უნდა იმას მაშინ, ყველაფრის გაცნობა, გაგება, შეთვისება, გამოყენება. რას მოჰკიდოს ხელი რა აირჩიოს, რას მიენდოს, რა დატოვოს? ეს კითხვა მის ტენისა და გრძნობას მოსვენებას არ აძლევს, და ხარბ კაცსავეთ თვალ-

გამოშტერებული შეცქერის ის ყველა იმ სა-
 უცხოეო და საამო გზებს, რომელიც მის წინ
 ათას მხრისკენ გადაშლილან. რომელს დაად-
 გეს? რომელს ასცილდეს? საშინელი კითხვაა
 ეს მაშინ მისთვის, მაგრამ

Кому судьба вѣнецъ готовить,
 Того вопросъ—„куда идти?“
 Не утрашитъ, не оставитъ...

ის თავის გზას მოძებნის, ყველას სინჯავს,
 ყველას გაიცნობს, და უკეთესს, მარჯვეს, უპი-
 რდაპირესს მკვიდრათ დაადგება....

ეს ძველი შთაბეჭდილებაა, მკითხველო.
 ეხლა კი, როცა პეტერბურგი მივატოვე და
 სამზღვარ გარეთისაკენ წავიქცე, სულ სხვანაირი
 ფიქრი, დარდი, შეწუხება და გაჭირვება მიდგა
 წინ.

IX

საფრანგეთსა და გერმანიას შუა

ერთი წვეთის მოსვენება არ მქონია მე იმ თვრამეტი საათის განმავლობაში, რომელიც რკინის გზის ტარებას მოუხდა, ციურიხიდან პარიჟამდე მისასვლელათ. ჯერ იყო და ჩემი დარდი. მერმე, ბაზელში რალაც საუბედუროთ იმ ელზასელების ოჯახობებს წავატყედი, რომელიც თავიანთ შვილებს ამერიკაში ისტუმრებდენ. შეუძლებელია აწეროს ან წარმოიდგინოს კაცმა ის საწყალი დედ-მამის ცოცხალ-მკვდარი პირისსახე და განუზომელი ვაება და დარდი, რომელიც თითქმის ყველა იქ მყოფს აჩნდა. კაცი ხმას არ იღებდა, არავის ენის განძრევის საღავათი არ ჰქონდა, და

ყველა ერთმანერთს ჩუმათ შეჩერებოდა, ისეთი
 თვალებით, თითქო სანიაღვრით სცდილობდა
 მოსაცილებელი ნათესავის პირისსახე სანიაღ-
 ვრით მესხიერებაში ჩაებეჭდა,—ვინ იცის, იქ-
 ნება ამის მეტათ ვერც კი ვნახო. ყველას
 თვალები ცრემლით ევსებოდა, ყველას მკრ-
 თალი პირისფერი დადებოდა, და აქა-იქ დე-
 და შეიღს ეხვეოდა, ძმა დას ეთხოვებოდა, საქმ-
 რო დანიშნულს ხელს ართმევედა. მაგრამ სი-
 ტყვა, ლაპარაკი არავისი ისმოდა. მაგიერათ გუ-
 ლის ფეთქა ყველასი მესმოდა, და ყველას
 პირისსახეზე, ყველას თვალებში ისე ადვილათ
 ეკითხულობდი მათ გულის დარღს და ფიქ-
 რებს, თითქო იმათ თვითონ წარმოეთქვათ.
 ეს სამასი კაცის გროვა მიდგა წინ მთელი მე-
 ოთხედი საათის განმავლობაში, და შემძლია
 ეთქვა, რომ ამისთანა გულმოსაკლავი სანა-
 ხავი მე ჯერ არ მინახავს. ყველა ამ დედმა-
 მას დასამარხი რომ ყოლოდა ყველა ეს წა-
 შავალი ვაჟები, მეტი ვაება და მწუხარება არც
 მაშინ შეგროვდებოდა ერთათ. მაგრამ თუმც

ეს სურათი გულს მიკლავდა და მტანჯვიდა, ვერა ღონისძიებით ვერ მოვახერხებ ჩემ თავისთვის ძალა დამეტანებია და ამ სანახავს მოვსცილებოდი. თითქო დაკრული ვიყავი იმის წინ და ფეხი განძრევის, სხვაგან წასვლის უარს მეუბნებოდა.

ბოლოს ყველა წამავეალი ვაგონებში ჩასვეს და გზას გაუყენეს. სანამ უკანასკნელი ვაგონის წითელი ბაირახი თვალიდამ არ გაუქრა დარჩენილებს, ყველას ლოყებზე ორი შეუწყვეტელი ცრემლის გვირაბი გადმოდიოდა. მაგრამ როცა ის ბაირახი გაქრა, უცფათ შეიქნა საყოველთაო ქვითინი და ტირილი, ისეთი, რომ ღმერთმა ყოველი ჩემი კეთილისმყოფელი იმის დასწრებას ააცილოს...

ჩვენც მალე მოგვიმზადეს ჩვენი Courierzug-ი, და ბაზელს მალე გამოვეთხოვეთ, მასთან შევიცარიასაც. ერთი საათის შემდეგ ჩვენ ელზასის მიწაზე ვიყავით, იმ მიწაზე, რომელიც უკანასკნელი ომის დროს გერმანიელებმა საფრანგეთს წაართვეს.

ეს ქვეყანა მე 1865-ში მინახავს. მაშინ ის ერთს შეუწყვეტელ ბალს ჩამოგავდა, მხიარული და მოჭირნახე ხალხით ავსებულს. გულს უხარებდა მაშინ კაცს ამ მშვენიერი ქვეყნისა და ერის ნახვა, ამ ხალხში ყოფნა: ის გულკეთილი, გონიერი, მშრომელი, მხიარული და გულ-გაშლილი იყო მაშინ. ეხლა კი ეს ქვეყანა მგლოვიარების ქვეყანათ გადაქცეულა; ერთი მომღიმარე პირისსახე არ შემხვდენია, ერთი უდარდელი ბავშვიც არ მინახავს ეხლა ამ საოცარ ქვეყანაში. დიდი და პატარა, მოწყენილი კი არა, მგლოვიარე და გულჩახვეულია, თითქო თითოეულს პირს ამ ქვეყანაში ჩამცმელ-მრჩენელი მამა მოკვდომოდეს. ყველას შეწუხების დალი ასეია პირისსახეზე და ყოველთვის, როცა ელზასელი გერმანიელ სალდათს ან ჯარს დაინახავს, მისი პირისსახე ისე იცვლება, რომ ყურში რაღაც უცნაური წივილი მესმის, თითქო მთელი ელზასი ერთათ ჯავრისა და ბრაზისაგან კბილებს აკრაჭუნებდეს...

ჩვენ ვაგონში ორი ახალგაზდა ქალი, ორი ვაჟი და ერთი მოხუცი იჯდენ, ყველანი ელზასელები. ისინი, როგორც მერმე შევიტყე ბელჭორს მიდიოდენ თურმე, საფრანგეთში, იმ აზრით, რომ იქ ჯვარი დაეწერა ერთ იმ ახალგაზდა რწყვილს, და მერმე ისევ ელზასში დაბრუნებულიყვნენ. „მგლოვიალების ქვეყანაში“ ჯვრის წერა არ მოხერხდებოდა, თურმე. იმავე ვაგონში ის ამბავი შევიტყე, რომ ერთი ელზასელი მოხუცი ძლიერ ავით იყო თურმე, და რაკი იგრძნო, რომ დიდხანს არ გააქლემო, ბელჭორში წააყვანინა თავი—საფრანგეთში მინდა მოვეკვდო, და მართლაც იქ გარდიცვალა. როგორც რამდენიმე ხანს შემდეგ პარიჟის გაზეთებში წავიკითხე, მთელი ბელჭორის ხალხს, ეს ამბავი რომ შეუტყვია უსურვია საფლავამდი გაჰყოლოდა ამ საკვირველ პატრიოტს.

ვაგონში ერთი საშინელი ხათაბალა კინალამ აგვიტყდა. მიუღლაუზენს ჩვენს განყოფილებაში ერთი ელზასელი გლეხი შემოვიდა.

მსწრაფლ ტარებით გლეხები იშვიათათ დაი-
 რებიან. ამის გამო ჩვენს გამყოლს ეგონა,
 რომ გლეხს ალბათ შეცდომა მოსვლია და
 მეორე კლასში იმიტომ შემოსულაო. დამა-
 ეიწყდა მეთქვა, რომ გამყოლი გერმანიელი
 იყო, პრუსიიდან, და როგორც ყოველი პრუ-
 სიელი, ჭელდჭებელს ჩამოგაედა და ჭელდჭე-
 ბელსავეთ იქცეოდა. შემოვიდა თუ არა ის
 ჩვენ განყოფილებაში, მაშინვე ელზასელ
 გლეხს მიუბრუნდა და ჭელდჭებლურათ ჰკი-
 თხა:

— რა უფლებით ხარ ამ ვაგონშიო?

გლეხმა ხმა არ გასცა. გამყოლმა ხმა აი-
 მალლა და კითხვა გაიმეორა.

— ვერა ჰხედავთ, უპასუხა იმას გლეხმა,
 რომ მე „არ მიყვარს“ როცა ემაგ კილოთი
 მელაპარაკება ვინმეო.

— თქვენნი ბილეთიო, ცივათ ჰკითხა მაშინ
 გამყოლმა.

— კონტროლერი როცა მოვა იმას ვაჩვენ-
 ნებო.

— მე უფლება მაქვს მოგთხოვოთ.

— მე „სურვილი“ არა მაქვს გიჩვენო.

— მაშ არ იძლევიტ ბილეთს, დაიღრიალა გამყოლმა.

— ნუ ყვირი, თორემ თანჯარაში გაგდახეფო, თქვა გლებმა და წამოიწია. მე დარწმუნებული ვიყავი, რომ გამყოლს ის მართლა გადააგდებდა თანჯარაში, პრუსიელს ჭკუა რომ არ ეხმარა და უფროსთან საჩივლელათ არ წასულიყო.

— ოჰ, ეს ავაზაკები ცოდვას შემამთხვევენ როდესმეო, დალონებულათ სთქვა გლებმა, როცა გამყოლი გაჰქრა, და მის თვალეში ბრაზის შავი ზღვა მოჩამდა.

ამ ამბით ბელჭორამდი მივედით. გლები ვაგონილამ გამოვიდა, ბილეთი მისცა კონტროლერს და ბუტბუტით ქუჩისკენ წავიდა. მის ბუტბუტში მე მარტო ერთ სიტყვას მოვკარ ყური: „საფრანგეთიო!“

წარმოიდგინე ეხლა, მკითხველო, რომ ეს ელზასელები, რომელნიც იმ ნაირათ სწუხ-

ვენ გერმანიასთან შეერთებას, რომ თითქმის სანახევროთ ამერიკაში მიდიან, და ვინ იცის სად არ იკარგებიან, შთაშამავლობით გერმანიელი ტომის არიან და ენასაც გერმანიულს ხმარობენ. ელზასი საფრანგეთმა ამ ორასი წლის წინეთ შეიძინა, ძალადობით, და მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში ელზასი საფრანგეთის მეფეებს საშინლათ ეწინააღმდეგებოდა. მაგრამ მას აქეთ რაც რევოლუციამ საფრანგეთს, და მაშასადამე ელზასსაც, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი წესი და გაწყობილება შეუცვალა, შეიცვალა საფრანგეთის პოლიტიკაც ელზასში და ელზასელების გრძნობა საფრანგეთისადმი. რაკი საფრანგეთმა ელზასელს ჩინებული პოლიტიკური უფლებები მისცა, რაკი ელზასელი თავისუფალი შეიქნა და მას პატიოსანი სამართლის წესი, მოქალაქობრივი სიმართლე და თანასწორობა, კენჭი და თვით-მმართველობა მიეცა, რაკი ელზასელმა თავის თავი თავისუფალ კაცათ, სხვებთან თანასწორ მო-

ქალაქეთ, და ყველასგან დაუჩაგრელ მამუ-
ლის შვილათ იცნო, საფრანგეთს როდილა
დასჭირდა სხვა ნაირი ღონისძიებების ხმარება
ელზასის „გასათრანცუზებლათ“. ელზასში
გერმანიულ ენას კაცი არ შეხებია და ფრან-
ციული ძალით არავის გაუფრცველებია. გერ-
მანიელ ნაციონალურ გრძნობაზე დევნა არა-
ვის აღუდგენია, არავინ დაჩაგრულა იმ მიზე-
ზით, რომ ეს გერმანიელი შთამომავლობის
არისო. და ელზასის მცხოვრებლები არავის
თხებათ და კრავებათ არ გაუნაწილებია: — ეს
ჩვენებია და ის კი სხვებია, ამას უნდა ვეწე-
ოდეთ და იმას — ვდევნიდეთო იქ არავის უფი-
ქრია. ხალხში და საზოგადოებაში ნაციონა-
ლური განხეთქილება და სიძულვილი არავის
აუტყენია. ამის გამო ელზასელი ხალხი სუ-
ლით და გულთა გაფრანცუზდა, თუმცა გერ-
მანიული ენა დღემდინაც. შეინახა და თუმცა
იქაურ ხალხს დღემდინაც არ ესმის ფრანცუ-
ზული ლაპარაკი. ელზასელმა საფრანგეთი შე-
იყვარა, როგორც კეთილის მყოფელი, გამა-

თავისუფლებელი, ამმალლებელი დედა, და გერმანია დაივიწყა, როგორც ის დედინაცვალი, რომელმაც ის მთელი საუკუნოების განმავლობაში გაჭირვებით და დამდაბლებითაც ხოვრა. რომელ ელზასელ გლენისთვის გეთქვა უწინ თუნდ ეხლა— „შენ გერმანიელი ტომისა ხარ, გერმანიულს ლაპარაკობ, მაშ გერმანიელი ხარ თქო?“ ის ამაყად გიპასუხებდა: „გერმანიელები მონები არიან, და მე— თავისუფალი მოქალაქე ვარ ჩემი ქვეყნისაო, გერმანიელი მაშ საიღამ ვიქნებო!“ და ის თავგამომეტებული, გამწარებული პატრიოტიზმი, რომელიც ელზასელებმა 1793, 1815 და 1870 გამოიჩინეს, იმ გრძნობის შედეგია, რომელიც საფრანგეთს ელზასელების გულში ჩაურგია მათი პოლიტიკური გათავისუფლებით და მოქალაქობრივი ამალლებით. დაუმატოთ ამას საფრანგეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების ხალისი და მიმზიდველი ძალა, ფრანციული განათლების და ზნეობითი ცხოვრების გავლენა, და გაგებული გვექნება ის

საოცარი შემთხვევა, რომ გერმანიელი ტომის ხალხი გულმომაკვდინებელი ბრაზით და სიმწარით იტანს გერმანიელ მამულთან შეერთებას, „სამშობლო ოჯახში დაბრუნებას.“

ჩემს თვალში ელზასი ყველაზე უფრო ცხადი დამტკიცებაა იმ ჭეშმარიტებისა, რომ საფრანგეთის ხასიათი, განათლება, ცხოვრება და მდგომარეობა ყველაფერში უფრო მაღლა სდგას გერმანიელ ხასიათზე, განათლებაზე, ცხოვრებაზე და მდგომარეობაზე. როცა ხალხი, ამ ორ ქვეყანას შუა მცხოვრები, ერთის ერთ მოლაპარაკე და მეორის ღირსების დამნახავი, ორივეს ცხოვრებასთან, ზნეობასთან და განათლების ნამყოფებთან დაახლოვებული და გაცნობილი, ასე გამწარებულათ ერთს ეკვრება და მეორეს სცილდება და იძაგებს, იმას, რომელთანაც მას ენა და შთამომავლობა აახლოვებს, — ეს იმის ნიშანია, რომ მართლა დიდი უპირატესობა ჰქონია მეორეზე იმ ქვეყანას, რომელსაც ეს ხალხი უახლოვდება და ყვარობს. ცხადია, რომ წერილმანი ღირსე-

ბებით, წვრილმანი პატივისცემით ან მოქრთამებით მთელი ხალხის გული არ მოიყიდება. იმას მიიზიდავს მარტო ნამდვილი და ყველასთვის დასანახავი საზოგადო უპირატესობა და ღირსება, მარტო კულტურის გადაჭარბებული სიმძლვე, მარტო მტკიცე და ბეჯითი უკეთესობა ერთის მეორეზე. და საფრანგეთმა გერმანია ელზასის გულიდამ მით ამოხოცა და დაჰკარგა, და თვითონ მისი ადგილი მით დაიკავა, რომ მისი პოლიტიკური ცხოვრება, მისი გონებითი კულტურა, მისი საზოგადოებრივი გაწყობილება და ზნეობითი ხასიათი გერმანიელს მართლა და ნამდვილათ სჯობია.

გერმანიელი გონების თვისება (აქნამდი მაინც) იმაში მდგომარეობს, რომ ეს მძიმე და უმოძრაო გონება ჩაუჯდება რომელიმე აზრს და წარმოუდგენელი მოთმინებით და შრომით შეამუშავებს მის წვრილმან მხარეებს, მის პაწაწინა თვისებებს. ის მჩიჩქვნელი და დაუღალველათ მეძიებელია ყველა წვრილმანი დამტკიცებების და საბუთებისა. ის სხვის-

გან ნაპოვნი დედა აზრის და შეხედულობის
 დაკვირვებით და დამჯდარათ გამსინჯველი
 და დამამტკიცებელია. ამ გასინჯვის და დამ-
 ტკიცების დროს ის უთვალავ წვრილმან ფაკ-
 ტებს ჰპოულობს, აგროებს, სჩხრეკს და ერთ-
 მანერთზე აკინძებს, ისე, რომ თვითონაც კარ-
 გათ არ ესმის მათი ნამდვილი მნიშვნელობა
 და ხასიათი. გაივლის დრო. იმ უთვალავი
 წვრილმანი ფაქტებიდამ, რომელიც ამ გერ-
 მანიელ გონებას სხვისგან გამოთქმული დე-
 და აზრის დასამტკიცებლათ გამოუძებნია, სხვა-
 ვინმე ახალ, უმჯობეს დედა აზრს გამოიყვანს,
 და გერმანიელი გონება იმას ხელ-ახლავ შინ-
 ჯავს და დამტკიცებების პოვნას უწყებს, ხელ
 ახლავ უთვალავ წვრილმან ფაქტებს უგ-
 როვებს, რომლებისგან ვინმე კიდევ რამე
 ახალ დასკვნას და დედა აზრს გამოიყვანს.

აიამ დედა აზრების პოვნა კისათრანგეთის გო-
 ნებს თვისებაა. ეს გონება ადვილათ ჰპოუ-
 ლობს ახალ შეხედულობას, უცნობ აზრს,
 წარმოუდგენელ თვისებას ან თეორიას, და მა-

შინვე გამოთქვამს იმას ხან ჰიპოტეზასავეთ, ხან დაუმტკიცებელ ან სუსტათ დამტკიცებულ დასკვნასავეთ, და ხან კი — თუმც იშვიათათ — ძლიერ ბეჯითად დამტკიცებულ ჭეშმარიტებასავეთ. ეს ჰიპოტეზა, თეორია ან დედა-აზრი ელვასავეთ გაჰკრავს მაშინ ცოდნის ნისლიან ცაზე, ბნელ მხარეებს გაანათებს, გზას ამოაჩენს, მიზანს უჩვენებს, და ამ გზას აღგება, ამ მიზანს შეუდგება გერმანიელი მეცნიერების ძალა. მეცნიერების ისტორიაში, ათასს დედა აზრის და ნამდვილი გამოგონების ან პოენის რიცხვში, ორმოცდა ათი ისეთი არ იქნება, რომ გერმანიელ გონებას მოეგონოს და საფრანგეთისას — შეემუშავოს. დანარჩენები სულ საფრანგეთისას უპოვია და გერმანიელს გაუქლიბავს, შეუმუშავებია და გამოაუყენებია.

აი ამის გამო საფრანგეთის მეცნიერებას საშინელი გავლენა აქვს გერმანიელზე და გერმანიელს კი ძლიერ მცირედლი — საფრანგეთისაზე. საფრანგეთის მეცნიერება არა თუ გასძ-

ლებს უგერმანიელოთ, უწინდელივით წარ-
 მატებაშიაც იქნება, მაგრამ გერმანიელ მეც-
 ნიერებას კი უფრანციულოთ ორ დღესაც
 გაძლება გაუჭირდება.

მეორე თვისება და განსხვავება ამ ნაირათ-
 ვე შესანიშნავი და ძლიერია. საფრანგეთის
 გონებას მეტის მეტათ გამჯდარი აქვს ტვინ-
 ში ქვეყნიერი სული და გრძნობა. ეს გონება
 თითქო მარტო იმიტომ შრ.აძობს, ჰფიქრობს
 და დაობს, რომ აქაური, წუთიერი, კაცობ-
 რიული ცხოვრება გააუმჯობესოს და წინ წა-
 წიოს, და თავისი შრომის ნამყოფი ამ წუთის-
 სოფელშივე თვითონაც ირგოს და სხვებსაც
 აზრგოს. საფრანგეთის გონებას თითქო
 მტკიცეთ სწამს, რომ დაპირებული სამოთხე
 ქვეყანაზედვე გაიმართებაო, და ის მართლაც
 ცდილობს ეს სამოთხე გაშართოს...გერმანიე-
 ლი გონება უფრო მძიმეა, და როცა ის თა-
 ნამედროვე მდგომარეობის და მოაზრების
 მდებალ ნიადაგს სცილდება, რომელშიაც კის-
 რამდი ჩაფლულია, როცა იმას რომელიმე მარ-

ჯვე და ძლიერი გონება ძალით ამოათრევს
 ამ სიმდაბლიდამ და მოძრაობას მისცემს, ის
 პირდაპირ შურდულივით აბსტრაქტული მოა-
 ზრების ცივ ღრუბლებში იკარგება, ქვეყნიე-
 რებას იფიწყებს და გამოუდგეგარ, უპიზნო და
 უნაყოფო მოაზრებაში für und an sich ბო-
 დიალოგს, სანამ არ დაღალდება და ისევ შურ-
 დულივით უწინდელ სიმდინდემდი არ დაი-
 შვება ან უწინდელ ჭაობაში არ დახვებიანდება.

ეს ორივე თვისება საზოგადო თვისებაა
 ორივე ხალხის გონებისა. მაგრამ აქედამ არა-
 ეინ ის დასკვნა არ უნდა გამოიყვანოს, ვი-
 თომ გერმანიელ გონებას კაცობრიობისთვის
 დაუფიწყარი სარგებლობა არ მოეტანოს, ან
 ვითომ ყველა გერმანიელი მეცნიერები
 წერილმან მხარეებს აუმჯობესებდენ და წინ
 სწევდენ. გერმანიასაც ჰყოლია იმისთანა მე-
 ცნიერები, რომელთაც მთლათ ერთიანათ და-
 უტრიალებიათ თავიანთი ნაწილი, მისთვის
 ახალი, მარჯვე გზა მოუძებნიათ და მტკიცე
 საფუძველი მიუციათ. მაგრამ ამათი რიცხვი

შედარებით მცირედია სხვა მეცნიერების რაზმში, და განსაკუთრებით იმ მეცნიერების რიცხვთან შედარებით, რომელნიც საფრანგეთს ჰყოლია და ყავს კიდევ. და ამ იშვიათი გერმანიელი მეცნიერების შრომისა და მოაზრების, ტვინისა და მოქმედებზს ხასიათი ყველაფერში საფრანგეთის და არა გერმანიელი მეცნიერების ხასიათს ჩამოგავს და ემსგავსება.

ამაებზე ფიქრმა გამიტაცა მე იმ ღამეს, როცა ბელჭორილამ გავედით და პარიჟისკენ მიემართეთ. ჩემ განყოფილებაში მე თითქმის მარტო ვიყავი, და ძილი ვერაგზით ვერ მოვიტყუე. თვალგამოჭყლეტილი ვიცქირებოდი ვაგონის ფანჯარაში, ერთს პაპიროზს შეორეზე ესწევდი და ოცნებას თავი მინებებული მქონდა. აწმყო მეტათ მაწვალედა, მომავალი მაშინებდა, მაშ რა მექნა, წარსულს მიეუბრუნდი, რომ მის მოგონებაში აწმყოს და მომავლის სიმძიმის ატანის ძალა მომეპოვნა. მაგრამ არც ამან მიშველა... მე ისევ საფრანგეთის და გერმანიის სახე მიდგა თვალს წინ,

და ჩემ წარმოდგინებას ნიადაგ ის სურათი
 ეხატებოდა, სხვა და სხვა ფერათ და ნაირათ,
 რომ ეს ორი მშვენიერი და მძლავრი გმირი
 ერთმანერთს თმასა და სხეულს აგლეჯენ, აწ-
 ვალებენ, სტანჯვენ და ლაღვენ, იმ მიზნით,
 თუ ვის ერგება ეს სამი-ოთხი მშვენიერი ქა-
 ლი—ელზასი, ბელგია, შეეიცარია და ჰოლ-
 ლანდიაო. „ღმერთო, რა სულელია კაცობ-
 რიობა! ეფიქრობდი: ღირს განა ამებზე დავა
 და თავის შეკვლა? იცხოვრეთ, ამაღლდით,
 ძმურათ იყავით, და ორივემ ერთათ დატკბით
 ამ მშვენიერი ქმნილების თავისუფალი ტრფო-
 ბით. თქვენ მშვენიერი და გულის მიმზიდვე-
 ლი ხართ ორივენი. ორივენი ღირსნი ხართ
 სიყვარულის და დატკობისა. დამშვიდდით, და
 მერწმუნეთ მე—რომელიც ქალის გულს
 კარგათ ვიცნობ,—რომ ეს თქვენი საბრძო-
 ლი და სადამ ქალები თვითონ მოგეხვევიან,
 თვითონ გაგიალერსდებიან, რადგანაც თქვე-
 ნი ეშხით ეხლაც საესენი არიან, და ხან ერთს

X

პ ა რ ი ე რ

Prends ma main, voyageur, et montons sur la tour.
Alfred de Vigny *).

ალიონი ისე ამოვიდა, ისე გათენდა, რომ ჩემს თვალს ძილი არ მიჰკარებია. პარიჟისმი-ახლოვება თან და თან უფრო და უფრო მალეღებდა. ასი თუ ასორმოდლაათი ვერსის ბოძი კი დავითვალე, იმ დილას, და თითო ბოძას დანახვაზე წიაღე ის მქონდა თავში— ეხლა ამდენი და ამდენი ვერსი კიდევ დარჩა თქო. არც ერთხელ არც ერთი საყვარელი ქმნილებას მოცდას, მის ლოდინს და დაგვიანებას არ უმოქმედია ასე ჩემზე. და ღმერთმა ხომ იცის, რომ ეს ლოდინი მძიმეა, რომ ამ

*) „ხელი მომკიდე, მგზავრო, ავიდეთ მაღლა კოშკზე.“

დაგვიანების დროს ერთი წუთი მთელ
კუნთ მჩვენებია ხოლმე.

მზე მაღლა იდგა, პარიჟში რომ შევედით.

ჩემ ტენის შორიდანვე პარიჟი სხვა და სხვა
ფერათ შემკულ სურათებათ ეზმანებოდა. ხან
თვალს წინ დამიდგებოდა ეს ქალაქი მშვენიერ
და კვლავ ქალის სახით, გემოიანათ მორ-
თული, იმ ახალი ხელოვნებით, რომე-
ლიც იმაში მდგომარეობს, რომ ჩაცმულ
ქალს სრულიად-ჩაუცმელის გამოხედულობა
და მსგავსება ჰქონდეს, და ტანსაცმელი რაც
შეიძლება უფრო ცხადათ გამოაჩენდეს იმას,
რისიც დასამალავათ გაჩენილია. ეს ქალი
ალერსიანი ღიმილით, ყოვლის-დამპირებელი
და ყოვლის მომნიჭებელი სიმსუბუქით, ყოვ-
ლის დამვიწყებელი და დამაფიწყებელი ეზბით
და მხიარულებით თითქო იმას გამოთქვამდა:
„ქვეყნიერი სამოთხე ამ ქვეყანაზეა, ეს სა-
მოთხე მე ვარო!“ ხან — უფრო ხშირათ — ვხე-
დავდი პარიჟს ახალგაზდა, გამხდარი, დაქან-
ცული მაგრამ მაინც ძლიერი და დაულალავი

ეაქკაცის სახით. მისი ლურჯი ბლუზა ოფლით
 გაშაფებული და გაწუნწყული იყო; მის ლო-
 ყებს და სხეულს ათასი დაჭრილობის ნიშანი
 და სისხლი აჩნდა. დაჭრილი თავი პერანგის
 წაგლეჯით ჰქონდა შემოხვეული და მის ხე-
 ლებზე ნიადაგი შრომით დამსხვილებული კა-
 ნი ბრძოლას კვამლს და თოფის წამალს გა-
 შაფებდა. გულგაშლილ და გულგაღეღილ გმირს
 ხაშტით და ტყვიით დახვრეტილი გულისფი-
 ცარი მოუჩნდა, და მის თვალებში ყოველის
 მიმტოვებელი, ყოველის ამტანი. ყოველის გამ-
 ბედავი რწმუნების ღიმილი მოჩამდა. სხომის,
 აგრეთვე ხშირათ, პარიჟი წარმოადგებოდა
 პაწაწინა ოთახათ, მეშვიდე ეტაჟაში, ზეცის
 სიახლოვეს. შიგ მკრთალ სინათლეს უჯდა
 ახალგაზდა კაცი, ნიადაგი შრომით წელ-მოხ-
 რილი და პირ-მკრთალი; ის შიმშილ-სიცივე-
 ში, მარტოხელა, უპატრონოთ და უამედლოთ,
 რაღაც მეცნიერების კითხვას იძევდა, და მის
 გამოკვლევისთვის საჭირო მასალებში იმ ერთ
 ნამცეცა ფუფს ხარჯვიდა, რომელიც მის სა-

დილს უნდა მონდომოდა. დილა თავზე ათენ-
დებოდა იმას, ისე რომ ის თავის წიგნს და
საგანს არ მოსცილებოდა. და ორი სამი დღის
უქმელ-უსმელს ერთი დარდი და შეწუხება
ახსოვდა მარტო: — „სად ვიშოვო ახალი მა-
სალის, ახალი წიგნის საყიდელი ფასიო, ან
რომელ გამოცემელს გავაბედდინო ჩემი გა-
მოკვლევის ან ნაშრომის დაბეჭდვაო!“

ხანდისხან, კიდევ, თვალს მიდგენ ქვეყნიე-
რების პირისსახის და მდგომარეობის, მოაზ-
რების და შეხედულობის გადმასხვაფერებელი
გმირები, რომელთაც პარიჟი გაბედვის ნებას
და ასრულების საშუალებას აძლევს, და თეი-
ოონ ეს ქალაქი ხან ლესსეპსის სახით წარ-
მომიდგებოდა, ხან ჭურიესით, ხან ვოლტე-
რისა და ჰელვეციის კანში, ხან სან-ჟუსტის და
როშფორის. და ეს წარმოდგენა, შედარება,
შსგავსება, ეს უკვდავი ქალაქის მომაკვდავე
გვამებში განხორციელება ზედი ზედ, თვალთ
მაქცურათ, თვალ-მოუსწრებლათ იცვლებოდა

ჩემს თვალში და ტვინში, თითქო პანორამის სურათები ჩარხის ნიადაგ ტრიალის დროს...

მერმე, როგორც ამ პანორამის ნიადაგი და სწრაფლი ტრიალი სურათების ჩვენების მაგიერ თვალს მართო ერთ საერთო, დაუბოლოებელ თეთრს ან შავს შთაბეჭდილებას მოახდენს კაცის თვალზე და ხედვაზე, ისე პარიჟის სურათებათ წარმოდგენამაც ჩემს ტვინში ერთი საზოგადო, საერთო შთაბეჭდილება მოახდინა და ჩანერგა. ამ მშვემიერი და გასაკვირველი ქალაქის მთელი წარსული ცხოვრება და მოქმედება დაიხატა ჩემს გონებაში როგორც ერთი შეუწყვეტავი და ნიადაგი შრომა კაცობრიობის ცხოვრების გაუმჯობესებისთვის, გონების განხნისთვის და ხასიათის გათავისუფლებისთვის. არც ერთს სხვა ქალაქს და არც ერთ სხვა ქვეყანას არ უზრუნველია იმდენი კაცობრიობის მდგომარეობაზე და ბედზე, როგორც აი ამ პარიჟს. ამ ქალაქის ხასიათმა აქაურ მეცნიერებს ტვინში ჩაუნერგა, რომ კაცი ამ ქვეყნითვე ბედნიერი უნდა

იყოსო, რომ ეს ბედნიერება მარტო სასურ-
 ველი კი არა, შესაძლებელი საქმეც არისო,
 და იმ გზაზე დააყენა, რომლითაც მართლა
 აღვილი თუ არა, შესაძლებელი მაინც არის
 კაცობრიობის ბედის გაწყობა და ბედნიერე-
 ბის დაარსება. აქ გამოიკვლიეს და გაიცენეს
 კაცის ბუნება და თვისება, მისი ხასიათი და
 საჭიროება, მისი სურვილი და ლტოლვილება.
 აქ შეათანხმეს და შეადარეს კერძო პირების
 სხვა და სხვა გვარი მიდრეკილება და სარგებლო-
 ბა, და მათი საყოველთაო დაკმაყოფილების
 საშუალება და გზა აქვე გამოძებნეს. აქ და-
 არსდა, გაკეთდა და აყვავდა „საზოგადოებრივი
 ცხოვრების“ მეცნიერება. აქ გამოითქვა პირ-
 ველათ ის ჭეშმარიტება, რომ კაცის გრძნო-
 ბის, გონებას და ხასიათის ცხოვრებაც სწო-
 რეთ იმავე კანონებს ემორჩილება და იმავე
 კანონებით იმმართვისო, რომლითაც მთელი
 დანარჩენი ქვეყნიერება—მცენარეები იყოს,
 გინდ მზე და მნათობები—იმმართვისო. აქ
 დაიბადა პირველათ საზოგადოების უკეთესი,

გონიერი, ბედნიერი ცხოვრების და გაწყობი-
 ლების იდეალი, აქედამ გაგრძელდა ეს მო-
 მავლის რწმუნება და სწავლა დანარჩენ ქვე-
 ყნიერებაზე. აქ იშრომეს, დაიტანჯეს, ეწვა-
 ლენ და მოჰკვდენ კაცობრიობის სიკეთის,
 თავისუფლების და ძმობის მომხრენი, რომ
 სიკვდილით და წამებით უფრო გაეძლიერე-
 ბიათ თავიანთი რწმუნების და სწავლის გავ-
 ლენა.. ერთი სიტყვით ეს ქალაქი ჩემ გონე-
 ბას იმ მშრომელ ძალათ გამოეხატა, რომე-
 ლიც სხვების ბედნიერების გულისთვის ნია-
 დაგ მზათაა თავის თავს ათასნაირი უბედუ-
 რება და წვალება აუტეხოს და აიტანოს...

... შევედით პირიქში. ოცნებით და წარ-
 მოდგინებით დაღალულ ჩემ თვალს და გო-
 ნებას ის ეგონა, რომ პირიქი კარებზე დაგე-
 ხვდებოდა, ცალ ხელში კაცის გული ეჭირე-
 ბოდა, გაჭრილი და გამოკვლეული, მისი თვი-
 სებებით და კეთილი და ცუდი მხარეების გა-
 მოხატვით, და მეორე ხელში—ის მშვე-
 ნიერი მომავლის დროშა, რომლის სახელით

დანთხეულა აქ ამოდენა სისხლი და მოპოვებული მთელი კაცობრიობისთვის ამოდენა პოლიტიკური და საზოგადოებრივი სიმართლებები. მე მართლა ველოდი, უცდიდი ამისთანა შეგებებას, ისე მიდგა თვალს წინ პარიჟის სახე. მიუახლოვდით სტანციის სასახლეს, გავიხედეთ მის ფანჯრიდამ, და დავინახეთ უშველებელი ასოებით ამოჭრილი სიტყვები: „საფრანგეთის რესპუბლიკა.—თავისუფლება, თანასწორობა, ძმობა.“ მაგრამ ჩემი პარიჟი კი არსად იყო, თავისი კაცის გულით და მომადლის დროშით. მის მაგიერ მე ორი გამოჯგიმული კაცი მომადგა, და ორივემ რესპუბლიკის სახელით მომთხოვეს: ერთმა—პასპორტი და მეორემ—თუთუნი და სიგარები...

გამოვედი თუ არა დამოქნის ბრჭყალები-დამ, ბარგი-ბარხანა სასტუმროში დავყარე, ორი კლკა ცივი წყალი თავზე გადავივლე, ავიყვანე ჭაეტონი და გავსწიე „პარიჟის დასაფლავლათ.“ მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ „პა-

რიჟის დასაფლავლათ“ წასვლა იმისთანავე სისულელეა, როგორც ჭაეტონში ჩაჯღომა და თქმა: იმერეთი დამატარეო! მაგრამ მე წინათვე განზრახული მქონდა რა და რომელი ადგილი უნდა მენახა იმ დილასვე, სანამ კარგათ დავიქანცებოდი და ძილს თავს მივანებებდი.

ჭაეტონმა ტუილრის სასახლესთან გამაჩერა.

1864--1865 მთელი წელიწადი ვიდექი პარიჟში, ამ სასახლესთან ასიოდე საჟენის მოშორებით (აენის ქუჩაზე), მაგრამ ათჯერ არ გამივლია მის სიახლოვეს. რამდენჯერაც მე იმას დავინახავდი, იმდენჯერ ბრაზი მომდიოდა და გული მოკვდებოდა იმ აზრით, რომ შიგ ის კაცი სცხოვრობდა, ის პრინციპი ბუდობდა, რომელიც მთელი ევროპის და თითქმის მთელი კაცობრიობის წარმატებას გზაზე გამოვირებოდა და წინ წაწევას უშლიდა. ის მე ნიადაგ რალაც შეე-ჟამათ წარმომიდგებოდა. — დღეს კი ეს ტუილრის სასახლე დაცალიერებული, დანგრეული და გადაწვეარი ენახე. როგორც ჟამიანი ავთმყოფით გაბილ-

წულ სახლს სწვამდენ ხოლმე ჩვენშა, ისე გადაუწვამთ პარიჟელებს ის სასახლე, სადაც ნაპოლეონ მესამე ოცი წლის განმავლობაში ბრძანებლობდა და მეფობდა.

— ეს რა გიქნიათ მეთქი, ეკითხე ქუჩერს.

— შენ რა გედარდება, შენი რა დაიწვია? გესლიანათ მკითხა იმანაც.

— ღვთის მადლით ჩემი არაფერი დამწვარა, თქვენი ოცი წლის სისულელის მეტი მეთქი.

— ნეტავი მთლათ კი დამწვარიყო, გამიცანა ქუჩერმა, როცა „ოცი წლის სისულელის“ ხსენებისგან დაინახა, რომ „რეაქციონერი“ არ ყოფილა ჩემი მგზავრიო.

დიდხანს ვიდექი მე ამ სასახლეს წინ და დიდხანს—„ვეფიქრობდიო“ რომ ვთქვა, ტყუილი იქნება, ამიტომ რომ იმ დროს მე სრულიად არაფერს ვეფიქრობდი...

... შეგიმჩნევია, მკითხველო, ან შეგინიშნავს, რომ დიდი გაჭირვების ან დიდი ნეტარების დროს კაცს არც ხმის ამოღება შეუძ-

ლია, არც გრძნობის გამოთქმა, არც მოაზრება და ფიქრი, არც იმ გრძნობის გაგებაც, რომელიც იმას გულში უღვივის და სულსა და სხეულს უღელვებს? თუ ეს შენ ჯერ არ შეგინიშნია, დღეის იქით იცოდე მაინც, რომ ეს ნამდვილათ ასე ყოფილა, ასეა და ასე იქნება უკუნის უკუნისამდე.

XI

პარიჟში გასეირნება

(ივნისი 1872)

ტუილრის შემდეგ დავათვალიერე სხვა და სხვა ადგილები და შენობები, ამ უკანასკნელი ომის და ბრძოლის დროს ნასახელევი და დაქცეული, ენახე გადამწვარი და დანგრეული „Hotel de Ville,“ ფინანსის სამინისტრო, საპატიო ლეგიონის სასახლე Quai d'Orsai და სხვ. და სხვ. დიდის ყურადღებით გავსინჯე ის ადგილი, სადაც ეკკლესიის (Panthéon) კედელთან, ეკკლესიის ბოძზე განუსჯელათ დახვრიტეს პარიჟის დეპუტატი მილიერი, აგრეთვე როგორც ის ქუჩა, სადაც მაკ-მაჰონის ჯარმა, ბარიკადის აღების შემდეგ, ბარიკადის უკან სამასი კაცი ერთათ დახვრიტა და იქვე, ბარი-

კადის ორმოში ჩაფლო, თუმც უმეტესი ნაწილი იმათგანი სანახევროთ ცოცხლები იყვნენ... ენახე მთელი ის გზა, რომლითაც გაუვლია ვერსალის ჯარებს პარიჟში შემოსვლის შემდეგ, ის გზა, რომელზედაც რვა დღის განმავლობაში დაუზოგველი ბრძოლა იყო, და რომლის თითოეული ნაბიჯი ასი და ათასი კაცის სისხლით მოირწყო. ენახე ორიოდე იმ ეზოებთაგანი, სადაც ჯარმა ხუთას-ხუთასობით პარიჟელი მუშები შეამწყვდია და განუსჯელათ, დაუთვლელათ, განუკითხავათ ყველანი მიტრალიეზით დახვრიტა. ის ადგილიც ენახე, სადაც დამარცხების შემდეგ ბარიკადაზე გამოვიდა გამოჩენილი მწერალი დელეკლუზი, გულხელი დაიკრიფა, დროშას ამოუღვა, ექვსიოდე ტყვია ირგო გულში, და ბარიკადას ქვეშ მკედრათ დაეცა. ის ადგილებიც გავსინჯე, სადაც თორმეტი წლის მებრძოლი მუშები, თექვსმეტი წლის მათი დები და მოხუცი დედ-მამა დახვრიტეს. ერთი სიტყვით გავიარე ის გზა, რომელზედაც გამწარებულმა

და სამი თვის ბრძოლით დაულაღაჲმა პარი-
 ჟის ხალხმა უზენაესი გმირობის თვისება—
 მოკედომის ცოდნა და სიადვილე—გამოიჩინა.
 როცა ეს ყველაფერი ვნახე და ბეჯითად
 გავიხსენე რა და რა გასაჭირი და შეწუხება
 გამოყარა ამ უცხო ხალხს, რამდენი დაბრკო-
 ლება დაეთრგუნა და რამსიდე ენერგია გა-
 მოიჩინა, თავში უნებურათ ეს კითხვა დამიდ-
 გა: საფრანგეთის დროებითს მმართველობას
 პარიჟის გერმანიელებისგან შემორტყმის დროს
 ეს უშველებელი ენერგია რომ აღეძრა და ხე-
 ირიანათ მოეხმარა, რომელი მოლტკე და რომ-
 ელი ბისმარკი შეიძლებდა მაშინ საფრანგე-
 თის დამარცხებას მეთქი?

მე მეგონა, რომ გერმანიელების შემორტ-
 ყმით და ბომბებით დანგრეულს, ვერსალის
 ჯარისგან აოხრებულს და კომუნასგან გადა-
 წვარ პარიჟს ველარც კი ვიცნობდი. მე ის
 დაფერფლილი და დანგრეული მეგონა. მაგ-

რამ რამდენიც უფრო ვათვლიერე ქალაქი,
 იმდენათ უფრო გაშტერებული შევიქმენ, მი-
 სი შეუცვლელიობით. ქუჩები, სახლები, მად-
 ნები, ეკლესიები ისევ იმნაირივე დამხვდენ,
 როგორც ექვსი წლის წინეთ დავტოვე. ათი-
 ოდე სასახლეს გარდა არაფერს ომის ხელი
 არ აჩნდა. კედლებს კი, თითქმის ყველა უმ-
 თაერეს მოედნებზე და ქუჩებზე, ის გამოხე-
 დულობამისცემოდა, როგორსაც კაცის პირის-
 სახეს მძიმე ყვავილი დაბეჭდს: ყუმბარებს და
 ტყვიებს ისეთნაირათ დაეჭდოებიათ და აეკიბ-
 ჩაეკიბათ ქვიტკირის კედლები და ქვის სფე-
 ტები, რომ კაცს ეგონებოდა საგანგებოთ სა-
 ტოხით ამოუხვრეტიათ ეს ქვები, ლავის მსგა-
 ვსების მისაცემათო. კუთხეებზე ყუმბარებს
 ხანდისხან კაცის სიდიდე ქვები ჩამოეტეხათ
 და კედლებში ორი ტკაველის სიღრმე კვალი
 ჩავტოვებიათ. ტანში ჟრუანტალი ამიდგა იმ
 აზრზე, რომ თუ ამისთანა ზიანი იმათ ქვასა
 და კლდეათვის მიუციათ, ადამიანის რაზმს და
 გვამს რას უზმიდა ის ყუმბარების წვიმა, რო-

მელიც ორი თვის განმავლობაში პარიჟის ხალხზე შეუწყვეტლათ იქცეოდა?...

მაგრამ დანარჩენში მე პარიჟი უწინდელ პარიჟათ ვიცანი. აი ის სახლი სადაც მთელი წელიწადი ფეხ-მოუტყველათ ვიდექი. აი ჩემი ოთახი მეექვსე ეტაჟაში; იმას დღესაც მგონია, უწინდელი ქრელი ფარდა ჰკიდია. აი ისევ ის გაზეთის მყიდველი მოხუცი ქალი, რომელიც ყოველ დილა-სალამოს გაზეთებს ნისიათ მაძლევდა— „გამარჯვება, mère Pirot!“ — *Tiens, tiens, tiens! Ça vat'i ben?— „Pas mal, et vous?“* და სხვ. და სხვ. აი ისევ ის სასტუმრო, სადაც ორშაუროანი სადილით ვძღვებოდი ხოლმე, აი ნაცნობი წიგნის-მყიდველის მაღაზია, აი ნახატების ვაჭრის დუქანი, რომლის ფანჯრების წინ ხშირათ მთელი საათები გამიტარებია სურათების შინჯვაში და ცქერაში. აი ისევ უწინდელი მენახშირე, მეფურნე, მედუქნე— ყველა თავთავის უწინდელ ადგილზე დარჩენილა, ყველას უწინდელი პირისსახე და გარემოება შერჩენია. რომ არაფერი გამოცე-

ლილა ამ ექესი წლის განმავლობაში, რომელიც მე მთელ საუკუნეთ მიმაჩნია! და თითქმის მთელი პარიჟი ამავე მდგომარეობაში დარჩენილა, ორი გარს-შემორტყმის და ერთი გარდაწვის შემდეგ!

რა საკვირველი და გასაოცარი სიცხოველე და ძალა აქვს ამ მშვენიერ ქალაქს, ამ ჩინებულ ხალხს. სადაც სხვა ერი და ქვეყანა იმედს კი არა, საკუთარ ტყავსა და ცხოვრებას ჩაჰკარგავდა, იმას მარტო რამდენიმე ასი ათასი კაცი და რამდენიმე ათასი მილიონი ფრანკი დაჰკარგვია, მეტი არაფერი. და ეს იმას იმოდნათ აწუხებს და დასჩინევია, თითქო მე და შენ, მკითხველო, ორი წვერი დაგეკარგოდეს ან სამი შაური დაგეხარჯოს... ნეტავი იმას, ნეტავი იმას!

ესეები რომ დავათვალიერე, შინისკენ ქვეითათ წამოველ, მინდოდა ცოტაოდნათ ხალხის პირისსახეს დაეკვირვებოდი. უწინდელი პარიჟელი ხალხის პირისსახე და გამოხედულობა კარგათ მახსოვდა, მინდოდა მასთან

ეხლანდელი შემედარებია და განსხვავება შე-
 მენიშნა. უწინ, ნაპოლეონის დროს ხალხის
 ერთი ნაწილი — „შემძლე საზოგადოებას“ რომ
 იტყვიან, ის — მეტის მეტათ ამპარტაენი და
 უღარდელი გამოხედულობით დასეირნობდა და
 იქცეოდა. ხალხი კი, მუშა, მშრომელი, გვა-
 რიანათ გულჩახვეული და უიმედობით გამ-
 წარებული იყო. მე დღესაც მახსოვს ის გან-
 ვითარებული მქლე ტუჩის ჩაკბენა და ცი-
 ვათ დამცინველი ღიმილი, რომელიც თითქ-
 მის ყოველს ნიჭიერს და ხეირიან კაცს ებეჭ-
 და მაშინ პირისსახეზე. ეხლა კი „შემძლე სა-
 ზოგადოება.“ ცოტაოდნათ უფრო დაფიქრე-
 ბული და თავდაკავეებულია. მუშა-ხალხზე კი
 რა ითქმის? წარმოიდგინე, მკითხველო, რომ
 შენ დიდი შრომით და გაჭირვებით ჩინებუ-
 ლი ხილი გიშოვია, რომლის ჩამოსატანათ
 უშველებელ ხეზე აფორთქლებულხარ და კი-
 სერი ათასჯერ კინალამ მოგიმტვრევია. ჩამო-
 სულხარ ხედგან და იმ დროს როცა ხილის
 შეჭმას ემზადები, სტაცებს ვინმე ხელს იმ

შენს ხილს და ხელიდამ გაცოცებს. შენ გრძნობ, რომ ხილს ველარ შეიჩინე, რომ ის გერთმევა, აი ნახევარიც აღარ გიჭირავს ხელში, აი ორი თითი კიდევ გაგეხსნა, აი ესეც არის გამოგისხლტება ხელიდამ ის ნაწილიც, რომელსაც ნახევრამდი ჩაეჭლო შენი თითები. შენ გრძნობ ამას, და დახმარების, გამარჯვების იმედი არსაით გაქვს. რა გუნებაზე იქნები შენ მაშინ, თუ მართლა ის ხილი გიყვარს და მისი შერჩენა გულდაგულ გინდა? რა ქეიფზე დაგაყენებს შენ ეს გრძნობა? რა სიმწარე და ბრაზი გამოიხატება შენს პირისსახეზე, განსაკუთრებით თუ ხილის წართმევის დროს, ორიოდ თითი მოგამტვრიეს და მთელი მკლავი დაგილურჯეს?—აი, სწორეთ ამ გუნების და პირისსახის მეჩვენა მე პარიჟელი მუშა ხალხი, როცა იმას გვერდი აუარე, შინ რომ მძღარი მოსასვენებლათ.

XII

ს ა უ ბ ა რ ი ლ უ ი ბ ლ ა ნ თ ა ნ

—

მე არაოდეს არ მდომებია „გამოჩენილი კაცების“ გაცნობა და მათთან ვითომ-დაახლოვება. მე კარგათ ვიცი, რომ თითოეულ „გამოჩენილ“ და მართლათ ღირსეულ კაცს თავისი საკუთარი შეხედულობა, რწმუნება, მოაზრება და მიმართულება აქვს, ისე მტკიცეთ ჩაჭდობილი მის გონებაში, რომ იმას ვერაფერი ჩემისთანა უმნიშვნელო კაცის მოაზრება და საბუთი ვერ შესცვლის და ვერ შეარყევს. კარგათ ვიცი, აგრეთვე, რომ რაც სახეიროა ჩემთვის ამ კაცების გონებაში, იმისი გამოძებნა და შეთვისება მე პირდაპირ იმათ თხზულებებიდამ შემიძლია, ვიცი კიდევ, რომ იმ „გამოჩენილ პირებს“ ბევრი უხეირო „მოგზაურები“ აწუხებენ, ნახვით, ლაპარაკით,

რჩევით, თუ თხოვნით, მარტო იმ განზრახვით, რომ შემდეგ იმისი თქმა შეეძლოთ—მე ამა და ამ გამოჩენილ პირს ველაპარაკე, ამა და ამას ვიცნობო. ამ მიზნებით და ზოგი სხვებითაც, სამზღვარს გარეთ რომ პირველათ გავედი მე კანონათ დავიდე, რომ არც ერთს „გამოჩენილ პირს“ არ გავიცნობ, არც ერთს არ დაუახლოვდები, თუ ეინიცობაა რამე ნამდვილი, პრაქტიკული და უცაბედი საქმე ან შემთხვევა მე იმათთან არ შემყრის მეთქი.— დღეს შემძლია გამოვტყდე, რომ ჩემის მხრით ეს ნამეტანი სიამაყე იყო: მე ვთაკილობდი უსწორ მასწორ ცნობას, და არ მინდოდა რომ ვისმეს იმ ბობჩინსკით მიველე, რომელიც „გამოჩენილი პირების“ კარდაკარ დაეთრევა და ატყობინებს—„ამა და ამ ქალაქში ვსცნოვრობ მე, პომეშიიკი პეტრე ივანეს ძე ბობჩინსკიო!“

პარიჟში, 1865-ში ერთმა ჩემმა ნაცნობმა რუსეთელმა მწერალმა მითხრა, აქაურ მწერლებში ვინც გინდა გაგაცნობო, ტყუილა უბ-

რალოთ დროს რომ ჰკარგავ ათი თუთხმეტი
 უხვირო წიგნის გადაკითხვაში რომ ერთს ხე-
 ირიანს წაატყდეთ, სჯობს იმ ნაცნობების შე-
 მწეობით და რჩევით სწავლულობდე და დროს
 იზოგებდეო. მაგრამ, რადგანაც მაშინ მე იმი-
 სთანა სწავლას ვადექი, რომელშიაც ყველა-
 ზე უმთავრესი საჭიროება ჩემთვის სხვა და
 სხვა ჩემი აზრის წინააღმდეგი მიმართულების
 გაცნობა და განხილვა იყო, და რადგანც მე
 მეშინოდა ჩემი აზრის თავისუფლება შეუნიშ-
 ნავათ არ შემეწირა რომელიმე წვრილმანი
 ან ვიწრო მიმართულობის ან შეხედულობის
 სასარგებლოთ, მე იმას დიდი მადლობა და
 უარი უთხარი. ცოტა ხანს შემდეგ მე რუ-
 სულათ უნდა გადმომეთარგმნა ლუი ბლანის
 ერთი თხზულება, და ამისთვის დაჰჭირდა მის-
 გან ხელნაწერების მიღება. მე იმ ჩემ ნაც-
 ნობს ვთხოვე ლუი ბლანს წიგნი მიმიწერე-
 თქო, თუმც უწინაც ცოტაოდნათ და უცა-
 ბედათ გაცნობილი ვიყავი იმასთან ორიოდე
 საერთო ლონდონელი ნაცნობების გამოისო-

ბით. იმ მწერალმა ჩემი თხოვნა ნამეტანი გადაჭარბებითაც აასრულა.

პარიჟში ორი კვირა რომ გავატარე და იქაურ საქმეებს კარგა მტკიცეთ დავაკვირდი, ძლიერ ბევრი უსიამოვნო და სამწუხარო დასკვნა გამოვიყვანე და დალონებით შეენიშნე, რომ ეს დასკვნები, რომელიც ჩემთვის უეჭვო და ბეჯითი ჭეშმარიტება იყვნენ, იქაურ მწერლებს და მოთაფეებს არაფრათ მიაჩნდათ. რადგანაც გაზეთებში ამ დასკვნებზე მე ვერაფერი პასუხი და ხსენება ვერ ვიპოვე, მოვიხლომე ორი მხრით გამომეკვლია ჩემი საკუთარი აზრი და სხვების შეხედულებასთან შემეფარდებია, გამესაჩხა და შემეტყო ვცდებოდი ჩემს დასკვნებში, თუ არა. ამ აზრით მე ის უწინდელი წიგნი გავიხსენე და ერთის მხრით ლუი ბლანის ნახვა დავაპირე, და მეორეთი სხვა, უფრო ახალგაზდა მწერლებისა.

ხელ ახლავ უნდა გავიმეორო, მკითხველს წინათვე ვაფრთხილებ, რომ ლუი ბლანის ან სხვა გამოჩენილი პირის ნახვა სრულიად ძნე-

ლი საქმე არ არის, და იმასთან საუბარი არა-
ვის რამე გასაოცარ შემთხვევათ არ უნდა მი-
აჩნდეს. ყოველ მწერალს, ყოველ მგზავრს
შეუძლია მივიდეს რომელ გამოჩენილ მწე-
რალთანაც უნდა, თავისი კარტოჩკა გაუგზავ-
ნოს, და მოელაპარაკოს, უთხრას თქვენი აზ-
რის გაგება მსურს ამა და ამ საქმეზე ან სა-
განზეო, და ყოველი გამოჩენილი მწერალი
დიდის სიამოვნებით აასრულებს ამისთანა
თხოვნას და სურვილს. ამისთვის კაცს არც
პირადი ნაცნობობა სჭირია, არც ვისიმე რე-
კომენდაცია, არც ერთი, არც მეორე. მაშასა-
დამე მკითხველს ვთხოვ, რაც დაბლა დაწე-
რილია ის მართო უბრალო, თითქმის გაუც-
ნობელი პირების საუბრათ ჩათვალოს, და არ
დაივიწყოს, რომ ჩემი მხრით არაფერი არც
ღირსების, არც ცნობის, არც ნდობის არც
მნიშვნელობის, არც ჭკუის, არც ცოდნის სა-
ჭიროება არ ყოფილა ამ საუბარის გასამარ-
თველათ. რომელიც უნდა მისუღიყო ლუი-
ბლანთან ჩემი მკითხველგებთაგანი, ფრანცი-

ულ ენაზე ხეირიანათ მოლაპარაკე, იმას სწორეთ ისე მოექცეოდა, ან თითქმის ისე, როგორც მე მომექცა. შემოძლია, ამასთანავე დავარწმუნო მკითხველი, რომ ამ საუბრის შემდეგ მე არც ჩინი მომცემია, არც ღირსება რამე მომმატებია, არც რქები გამომსხმია. მე ისევ ის კაცი დავრჩი, როგორც უწინ ვიყავი, და როგორც, იმედი მაქვს, ყოველთვის ვიქნები.

დილის რვა საათი იყო, როცა ლუი ბლანის სადგომზე მივედი, მესამე ეტაჟაზე ავედი და მისი ელზასელი გოგოს ხელით ჩემი კარტოჩკა შეუგზავნე. გოგო მაშინვე დაბრუნდა, ნიადაგი სიტყვით — „მობრძანდითო.“ შევედი სასტუმროში, მივიხედ მოვიხედე, წიგნების შკაფები დავათვალიერე, ხუთიოდე ჩინებული გრავიურა და ორი თუ სამი გამოჩენილი მწერლების სურათი და ბიუსტი გავშინჯე. ლუი ბლანის ბიბლიოტეკა საფრანგეთის მწერლობის დედა-თხზულებებიდან და დიდ-რევოლიუციის დაწერილ თხზულებებიდან იყო შემდ-

გარი. ოთახი დაბალი მაგრამ გემოვნურათ
 მორთული იყო. პატრონის გემოვნებას აქ
 უბრალოების და ერთფეროვნების ბეჭედი ესო.
 მინდოდა კარგათ დამეთვალთვარებია ყველაფე-
 რი, რომ ამ ნივთების და სურათების შეთან-
 ხმებას ჩემთვის პატრონის გემოვნება და ხა-
 სიათი დაენახებია, მაგრამ კარი გაიღო და
 ოთახში შემოვიდა მეტის მეტათ დაბალი,
 პაწაწა მოხუცი, მთლათ ერთიანათ პირ-მო-
 პარსული, მეტის მეტათ ცოცხალი და მოძ-
 რავი თვალებით, დიდი და სასტიკათ გამომ-
 ხედველი ცხვირით და ჩინებული ფართო, მა-
 ლალი შუბლით. ლუი ბლანი შავათ ჩაცმუ-
 ლი იყო, თავიდან ფეხებამდი. არვიცი ამ შა-
 ვი ტანისამოსის ბრალი იყო, თუ წვერ-ულ-
 ვაშ მოპარსულობის, თუ ნამეტნათ მოძრავი
 თვალების, თუ ჩამოშვებული ცხვირის, თუ
 ტუჩის ერთნაირათ ჩაკმენტის, მაგრამ იმისმა
 პირისსახემ ჩემზე ისეთი კარგი შთაბეჭდილე-
 ბა არ მოახდინა, როგორსაც ველოდი. მე არ
 მიამა ის საზოგადო შთაბეჭდილება, რომელიც

მის გამოსვლაზე ვიგრძენ, და რომელიც იმას ჩამოგაედა, თითქო მის მაგიერ პატრი გამოსულიყო, ანა და ჩვენი ****. იმან იმ წამსვე შემატყო ეს, პირდაპირ ჩემთან მოვიდა და პირდაპირვე, ჩვენში რომ იტყვიან თვალი თვალში გამიყარაო, ისე შემომხედა. ამან, ცოტათი არ იყოს დამამწვიდა, და მე მაშინვე უთხარი—რასაც ყველა ამ შემთხვევაში ამბობს—რომ სასიამოვნოა თქვენი ნახვა... მინდა თქვენი აზრი შევიტყო... როგორ გგონიათ... რას ფიქრობთ... და სხვ. მაგრამ თანვე დაუმატე, რომ საჭიროთ ვრაცხ რამდენიმე შენიშვნები წარმოგიდგინოთ და თქვენგან მათი ახსნა მივიღო მეთქი.

— mon dieu, მითხრა ლუი ბლანმა, ჩემი აზრი ხშირათ გამომითქვამს ჩემს უკანასკნელ სტატიებში და სიტყვებში, მაგრამ დღეს შემიძლია დაუმატო, რომ ჩვენი საქმე ჩემი აზრით ძლიერ კარგათ მიდის. თქვენ, რასაკვირველია, გეცოდინებათ გუშინდელი კენჭის ყრის-ამბავი: სამივე დეპარტამენტში ჩვენი პარტიის წევ-

რები ამოირჩიეს, და საფრანგეთი თან და თან უფრო და უფრო ხმა მალლა აჩენს თავის გარესპუბლიკელებას. ეხლა ჩვენ დღითი-დღე უფრო ვძლიერდებით, და მე იმედი მაქვს, რომ დღეის იქით დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ—რესპუბლიკა დაარსებულია ჩვენში. ან კი სხვაფრივ როგორ იქნებოდა. თქვენ იცით, რომ მონარხიელები სამ უმთავრეს პარტიათ არიან განაწილებული. შამბორის გამეფებას ორლენისტები და ბონაპარტისტები ეწინააღმდეგებიან, ორლენის პრინცის ტახტზე გაყვანას—ლეგიტიმისტები და ბონაპარტისტები, და ნაპოლეონის დაბრუნებას ორივე საკოროლეო პარტიები. მაშასადამე, ჩვენს რესპუბლიკელ პარტიას ყოველი სამეფო კანდიდატის წინააღმდეგ ორი მონარხიელი პარტია ეყოლება დამხმარათ და მოკავშირეთ. მაშასადამე ტახტზე გასვლა, ვისიც უნდა იქნეს, შეუძლებელი საქმეა... მართალია, ამბობენ, რომ შამბორს შეილი არა ჰყავს და ორლენელებს მასთან შერიგება და მისი მემკვიდ-

რობის მოცდა შეეძლებათო. მაგრამ ორლენ-
 ანელების პრინციპი ყველაფერში ეწინააღმდე-
 გება შამბორისას, ამიტომ რომ ორლენელი
 პარტიის ესე იგი „ბურჟუაზიის“ სარგებლო-
 ბა პირდაპირ წინააღმდეგია ლეგიტიმური პარ-
 ტიის, ესე იგი არისტოკრატიის ინტერესებისა.
 პრინციპების დაახლოვება და შერიგება შეუძ-
 ლებელი საქმე არაა, მაგრამ რითი დაათანხ-
 მებს კაცი ბურჟუაზიას არისტოკრატიასთან?
 ეს ბუნების წინააღმდეგი დაათანხმება იქნება,
 ეს ერთ თვეს გაძლებს, თუნდ ერთს წელი-
 წადს, მეტს კი არასოდეს! მე ბევრათ უფრო
 ბონაპარტიელების მეშინია. ესენი უფრო გამ-
 ბედავი და უსინდისო ხალხია, იმათ ფულები
 ბლომათა აქვს და ხალხშიაც იმათ უფრო
 მეტი გავლენა აქვს, ვინემ დანარჩენ მონარ-
 ხიელებს. ესლა, წარმოიდგინეთ, ხალხი რომ
 ამნისტიას თხოულობს და ამ უბედურების
 დახვრეტას სწყევლის, ან ამოდენა საცოდა-
 ეების დატუსაღებაზე და დაკარგვაზე სჩივის,
 ბონაპარტიელები ხალხში ხმებს ჰყრიან, აი

ნაპოლეონი რომ ტახტზე იჯდეს, მაშინვე
 ამნისტიას გამოსცემდაო, ყველას აპატიებდაო,
 დახვთ, თქვენი საყვარელი რესპუბლიკა ხალხს
 და მუშებს რა გასაჭირს აყენებსო, ნაპოლე-
 ონს ამოდენა ხალხი როდის ამოუყლევთია ან
 დაუტუსალებიაო. აი ესაა ძნელი საქმე. ვაი
 თუ იმან გადბიროს ხალხის გული. ამ ბურ-
 ჟუაზიას რომ ვერ ვაგებინე, რომ თუ იმას
 იმპერიის ხელახლა დაარსება არ სურს, აშ-
 ნისტია უნდა გამოსცეს, სამხედრო უფლების
 ხელიდამ დეპარტამენტები და პარიჟი უნდა
 გაათავისუფლოს... მაგრამ, ეხლა ბონაპარტი-
 ელები ვერაფერს გაბედვენ, ისინი კარგა ხანს
 მოიცილიან, და მანამდე კი იმეღია, რომ ეს
 კრება დაიშლება და მომავალი კრება უფრო
 რესპუბლიკელი იქნება სულითა და გულით.
 ის ამნისტიას გამოსცემს და რესპუბლიკას სა-
 ბოლოთ დაარსებს. ამ ეხლანდელ კრებაზე კი
 იმეღი დაწყვეტილია.

ლუი ბლანი სუფთა ენით ლაპარაკობს,
 ჩინებულათ, ლოგიკურათ. მე არ მინდოდა მი-

სი ლაპარაკი შემეწყევიტა, და როცა ის შე-
 ჩერდა და შემომაჩერდა, თითქო უნდოდა გა-
 ეგო „გეყო თუ არაო,“ მე დაწყნარებით უთ-
 ხარი:

— ფორმალური მხრით ეს თქვენი შეხე-
 დულობა სრულებით შეურყეველია. მაგრამ
 რომ წარმოვიდგინოთ, ვითომ ეს ფორმალუ-
 რი, კანონიერი წესი შეფერხდა, — ეთქვათ რა-
 მე უეცარი შემთხვევით, მაგალითად ტიერის
 სიკვდილით, მაშინ? ან უფრო ბეჯითად გკი-
 თხავთ, რომ წარმოვიდგინოთ, რომ რომე-
 ლიმე მონარხიელი პარტია დარწმუნდა, რომ
 ორიოდე სამინისტრო, — სამხედროდა შინაგა-
 ნი საქმეების — მის ხელშია, და მოინდომა ამ
 ნამდვილი ძალით სარგებლობა და დანარჩენი
 პარტიების ალაგმა ან დაფანტვა, მაშინ რა
 მოხდება?

— ამას თქვენ იმიტომ ამბობთ, რომ სა-
 ფრანგეთს კარგათ არ იცსობთ. დღეს ეს ძა-
 ლადობა შეუძლებელი საქმეა, დღეს ამას
 ვერცარავინ გაბედავს, არც ხალხი აიტანს.

— საფრანგეთს, მე მართალია, არ ვიცნობ, მაგრამ ამ ოცი წლის წინეთ ამისთანა შემთხვევა მოხდა პარიჟში და გამბედავიც ბევრი ამოჩნდა მაშინ და წამყრუებელიც. თქვენ იტყვით მაშინდელი საქმე სხვა იყო, და დღევანდელი სხვააო. მაგრამ დღეს, ჩემი აზრით, თუ გადასხვაფერებულა რამე, უარესათ გადასხვაფერებულა თქვენი პარტიისთვის, და არა საუმჯობესოთ. მაშინ ხალხს იარაღი მაინც ჰქონდა, რომ მოენდომებია, წინააღმდეგობა მაინც შეეძლო, და დღეს, მთელი პარიჟი რომ დაიაროთ, მთელი საფრანგეთი რომ შეჰკრიბოთ, ჯარს გარდა ორასს თოფს ვერ იშოვით და ათას სროლა ტყვია-წამალს. მიტრალიერებს და შასპოს ეს იარაღი ვერ დაუდგება, მგონია. დღეს ნაციონალური გვარდია ყოველგან იარაღ-აყრილი და დაფანტულია, და ხალხი თქვენ ვერსალის კრებას ამავე თვლით უყურებს, იმნაირათვე აძაგებს, როგორც 1851-ში ნაციონალურ კრებას ეპყრობოდა. რისი იმედი გაქვთ, ვთქვათ, მაკ-მაჰონმა რომ

მოინდომოს თავისი ჯარის დახმარებით ნაპოლეონის ან შამშურის გრაფის დასმა საფრანგეთის ტახტზე?

— ეს შეუძლებელია. მაკ-მაჰონი პატიოსანი და კეთილი კაცია. ის სენტ-არნოს და პერსინის როდი ჰგავს.

— მაგრამ ის „გულკეთილი“ და ტვინ სუსტი კაცია, როგორც მის მოქმედებიდამ სჩანს. იმას ყველა აიყოლიებს, ყველა დააბრმავებს და მოიხმარს. ამისთანა კაცები უარესათ საშიშარი არიან, ვინემ ომალის ან ჟუანვილის პრინციები.

— მაშინ საფრანგეთს რესპუბლიკა არ სურდა, დღეს კი მისი სიმპატია რესპუბლიკელი პარტიისკენ არის.

— მართალია, მაგრამ ტყავის შეკერვა შესაძლებელია ამ სიმპატიიდან. მე ის მინდა გავიგო, რამოდენ მატერიალურ ძალას, რამსიდენამდვილ დახმარებას წარმოადგენს ეს სიმპატია. რამდენი დაგეხმარებათ, რამდენი მოიკლამს თავს დღეს რესპუბლიკის სახელისთვის.

თქვენ კარგათ იცით, რომ ძლიერ ცოტა, ერთი იმიტომ, რომ იარაღი არაფისა აქვს, მეორე იმიტომ, რომ დღეს, ხალხი დაღალულია, მერმე—და ყველაზე უფრო—იმიტომ, რომ მისი ილლიუზია, მისი რწმუნება რესპუბლიკის სახელში ფრთა მოკვეთილი და შესუსტებულია, განსაკუთრებით პარიჟში.

— ამაში თქვენ შემცდარი ხართ, გრწმუნებთ. პარიჟელმა ხალხმა კარგათ იცის, რომ ეხლანდელი მმართველობა რესპუბლიკის მტერია, რომ რესპუბლიკელ პარტიას რომ ებაროს მისი მმართვეა, სულ სხვანაირათ მოიქცეოდა, სულ სხვაფრივ მოეპყრობოდა ხალხს. ვინ არ იცის, რომ ჩვენ სულ სხვა სამმართველო სისტემა და მიზანი გვაქვს, ვინმე ტიერს. არც ერთი პარიჟელი ამაში არ შეცდება, და ამით აიხსნება ჩვენი კანდიდატების ნიადაგი გამარჯვება. თქვენ უცხოქვეყნელი ხართ, თქვენ საფრანგეთს წიგნებით და გაზეთებით იცნობთ, თქვენ ჩვენი ძველი ისტორია იცით, და იმიტომ შინდებით, გგონიათ,

რომ ხალხი ვერ ხედავს იმას, რაც ჩვენში ყველას თვალ-წინ აქვს.

— ჭეშმარიტია. მე სწორეთ წიგნების და განსაკუთრებით ისტორიის შეხედულობამ დამაფიქრა. წარმოიდგინეთ, რომ ჩემს თვალში ეხლანდელი თქვენი ისტორია სწორეთ ისე იხატება, როგორც 1848 ამბები. მასაქეთ, რაც ბორდოში ნაციონალური კრება შეგროვდა, თითოეული თქვენი ისტორიის ნაბიჯი მე 1848—1851 ამბებს მახსენებს. ნაციონალურ-მა კრებამ ეხლაც, როგორც მაშინ, მარიჟელი ხალხი საგანგებოთ გააქეზა, საბრძოლველათ გამოითხოვა და დაამარცხა, დააუძლოურა. უმჯობესი თქვენი პარტიის წევრები, ისინი, რომელნიც მის ნამდვილ ძალას, მკლავს შეადგენდნენ—დახვრატეს ან დაატუსაღეს. მოძრავი, აღმტაცი მუშა ხალხის უმჯობესი ნაწილი ამოჟლიტეს და დაკარგეს. იარაღი მობოჭეს და შეინახეს. ამით პარიჟელი ხალხი, რომელიც მონარხიელებს რესპუბლიკის მომხრეთ და ბურჟაოთ მიაჩნიათ, საბრძოლველათ გამოს-

ვლას ველარ გაბედავს, ის დღეს—პოლიტიკურათ— აღარ არსებობს. გამარჯვების შემდეგ, ატყდა ბრძოლა კრებასა და აღმსრულებელ უფლებას (ტიერს) შუა, როგორც უწინ კრებას და ნაპოლეონს შუა. როგორც უწინ დღესაც უპირატესობა კლერიკალურ მიმართულებას ეძლევა, ჯარის უფროსობა მონარხიელებს ჩააბარეს. პრეფექტებათ ყოველგან მონარხიელები დანიშნეს, ყველა გავლენიანი ადგილები მონარხიელებს დაურიგეს. ფოშტა, ტელეგრაფი, შინაგანი საქმეების სამინისტრო, ერთი სიტყვით ყველაფერი, რაც ქვეყანაში ნამდვილ ძალას და იარაღს შეადგენს— მონარხიელებს აქვთ თავიანთ ხელში. ხალხი დამშეული და დასჯილია, დეპუტატები და სამსახურის ან პატივის მეძიებელი პირები დამშეულათ— ლაქიებსავით— ელიან ბატონის მობრძანებას, რომ პენსიები და შემოსავლიანი ადგილები დაირიგონ. სწავლას, ახალგაზდობის აღზრდას, საზოგადო ყრილობებს, წერა-ბეჭდვას ლაგამი აქვს ადებული. თქვენ, დეპუტა-

ტებს, სიტყვის ამოღების უფლებას არ გაძლევენ. როგორ გგონიათ, რა შედეგი უნდა ჰქონდეს ამაებს? თუ კი ერთი და იმავე გარემოებებიდამ ყოველთვის ერთი და იგივე შედეგი გამოდის, ცხადი არ არის, განა, რომ თქვენი მდგომარეობა მეტის მეტათ საშიში და საძნელოა?

— ეს ყველაფერი მართალია, მაგრამ თქვენ მოაზრებას ერთი გარემოება აკლია, ისეთი, რომელიც ყველაზე უფრო შესანიშნავია, და რომელიც, თავისი ძალით, მთელ დასკვნას სცვლის. მაშინ ხალხს ორნაირა მოწარნია გამოცდილი ჰქონდა, მაგრამ მესამე კიდევ სწამდა; იმპერია მაშინ ხალხის თვალში დიდი რამ იყო. დღეს ეს რწმუნება აღარ არსებობს. დღეს ყველასთვის ცხადია, რომ მარტო რესპუბლიკაა სასურველი და შესაძლებელი.

— ღმერთმაც ქნას. მაგრამ მე ის კი შევნიშნე, რომ არც ნამეტანი თქვენ პარტიას უქნია ამ ხალხის გულის მოსაგებლათ. რა გაურიგა რესპუბლიკურმა პარტიამ ხალხს, სა-

ნამ მმართველობა ამ პარტიის ხელში იყო? —
 ხომ სრულიად არაფერი? თქვენ იტყვიან — გა-
 რემოება ნებას არ აძლევდაო, მაგრამ ამას
 კრებაში იტყვიან, და არა ჩემთან: მე ხომ
 თქვენი თხზულებები წამიკითხავს, და ვიცი,
 რომ თქვენივე აზრით რესპუბლიკელ პარ-
 ტიას ხეირიანი მოთავეები რომ ჰყოლოდო
 უმეტესის გარიგება შეეძლო. მაშ განვაგრძობ.
 როგორც 1848-ში, ებლაც რესპუბლიკელმა
 პარტიამ, გაიმარჯვა თუ არა, თავისი ძალა და-
 ივიწყა და სხვისას ტრფობა დაუწყო. გამბე-
 ტამ, იმის მაგიერ რომ ხალხის ენერჯია აღე-
 დგინა და მკრთალი მოწინააღმდეგეები კარგა
 ლაზათიანათ აელაგმა, იმათი გულის დაშოშ-
 მანება მოინდომა. ხუთა თვე იმან მარტო
 იმას მოანდომა, რომ ბურჟუაზიასთვის თავი-
 სი თავი ზომიერ და მშვიდობიან კაცათ დაე-
 ნახვინებია, თითქო ბურჟუაზია ან არისტოკ-
 რატია იმას მის ზომიერებას რათმე ჩაუთვლი-
 და და მაშინვე მის სისუსტეს არ მიაწერდა.
 მაგიერათ ხალხს გული დაეჩაგრა, მის სურ-

ვილს და აღტაცებას ცივი წყალი გადაესხა... ასე არ იყო, განა 1848-შიაც? ასე არ მოიქცა მაშინ ლედრიუ-როლლენი და კავენიაკი, არაგო და ლამარტინი?—მაგრამ მაშინ ხალხი გრძნობდა, რომ ლამარტინი ერთია, და ლუი ბლანი—მეორე, რომ არაგოს ერთი უნდა, და კონსიდერანს—მეორე. დღეს კი ის ამას ვეღარ ატყობს. დღეს ლუი ბლანი გამბეტას გვერდში უნდა უდგეს—თქვენი მდგომარეობის ტრაგიზმიც ამაში მდგომარეობს. იმაზე უარესი რაღა იქნება, რომ თქვენი პარტიის წინამძღოლი, ის, ვისი გავლენა თქვენ თვითონ უნდა აძლიეროთ, ხალხს ეუბნება „საზოგადოებრივი კითხვა“ არ არსებობსო. მოგწონს თქვენ ეს? კარგი შედეგი უნდა ჰქონდეს ამას ხალხის გრძნობაზე? როგორ გგონიათ?

— ეს დელიკატური კითხვააო, მიპასუხა ლუი ბლანმა.

ეს იმას ნიშნავდა, ქრისტიანულ ენაზე, რომ ამისთანა კითხვა არ უნდა მოგეცა ჩემთვისო,

პასუხის მოცემა ჩემის მხრით შეცდომა ან დაუხედელოება იქნებაო, ამიტომ რომ ან უნდა ტყუილი ვთქვა, ან ამხანაგი უნდა ვაძაგოო. მაგრამ მე მაინც გარდაწყვეტილი მქონდა ჩემი მიზნას მიღწევა, და ამ პასუხსაც ველოდი.

— ვიცითქო, უთხარი, და მაინც და მაინც არც თქვენი პასუხი მკირია, ამიტომ რომ თქვენი პასუხი მე კარგათ ვიცი მეთქი. ვიცი, მაგალითად, რომ თქვენი აზრით გამბეტას მიმართულება და თქვენი საკუთარი სულ სხვა და სხვაა, რომ გამბეტა თქვენთვის შემდეგში მოწინააღმდეგე იქნება, რომ იმის იდეალი ბურჟუაზული რესპუბლიკაა, რომელშიაც ხალხს თავისუფლება ეძლევა, როგორც უნდა ისე უშველოს თავს და თუ ვერა მოახერხა რა—შიმშილით მოკვდეს. ვიცი რომ თქვენი მიმართულება რესპუბლიკისგან სულ სხვას ელის, უნდა სახელმწიფო ძალა და საშუალება ხალხის ასამაღლებლათ და დასახმარებლათ გამოიყენოს, ხალხს უპატრონოს, გაანათლოს,

ფეხზე წამოაყენოს. მაგრამ ამას გკითხნათ, როგორ გგონიათ, ეს ხალხი გაიგებს თუ არა, რომ დიდი განსხვავებაა თქვენსა და გამბეტას შუა? იმაზე რომ იმედი დაკარგოს, თქვენი და თქვენი მიმართულების იმედი გულში ჩარჩება თუ არა? მისი დაცემა ხალხის თვალში თქვენი მიმართულების დაცემა იქნება თუ არა? აი, ამას გკითხავდით წელან, და ამის ახსნას ეთხოვლობ. მგონია, რომ ეს დელიკატური კითხვაა.

— გამბეტას ორნაირი პოლიტიკა და მიმართულება აქვს. კრებაში ის ცდილობს ზომიერებით გააკვირვოს ყველანი თავდაკავებულ სამმართველო, საპრეზიდენტო პირათ, დიპლომატათ გამოჩნდეს. ხალხის წინ კი ის ისევ ტრიბუნათ, მწვაათ და მკაცრათ მოლაპარაკე ორატორათ გამოდის. იქნება ეს მართლა საჭირო იყოს. იქნება ასე სჯობდეს, მაგრამ ჩემ ხასიათს კი სხვა ფერი მოქმედება სჩვევია. მე როცა შემიძლია ვწერ და ვლაპარაკობ, რა მიმაჩნია რესპუბლიკის და იმ-

ნულგებათ, მაგრამ იმას ეხლა როგორ ვიზამ, რომ ჩემი სიტყვა და გავლენა რესპუბლიკელი პარტიის წინამძღოლის ჩინაღმდეგ ვიხმარო ან სხვას ვახმარებინო. რაც უნდა იყოს უმედეგში, დღევანდელი ჩვენი საჭიროება ერთობას თხოულობს, ამიტომ რომ გამბეტას მიმართულება ჩვენი საკუთარი მიმართულების წინა ოთახი, დერეფანია. დღეს ჩვენი ხალხი დაღალულია. დღეს იმას კაცი ვერ აღძრავს. იმას ზომიერება, მშვიდობიანობა, წესიერება სწყურია. ამიტომაც დღეს როშჭორს, თავისუფალი რომ იყოს, უწინდელი გრძნობაზე ცეცხლ-წამკიდებელი გავლენა არ ექნებოდა და გამბეტას ზომიერებას კი გასაყალი და უპირატესობა ეძლევა...

— სუსტები ყოველთვის დიპლომატიას და ოცნებებს აწევიან...

— მაგრამ, რადგანც ჩვენ დამარცხებული ვართ, რადგანც კრებაში მონარხიელების მხრითა უმრავლესობა და სახელმწიფოს ძალა იმათ ჩაეარდნათ ხელში, ჩვენ თუ გადავარ-

ჩენთ რესპუბლიკას — გადავარჩინთ ჩვენი თან-
 ხმობით და დისციპლინით. რესპუბლიკელები,
 რა გინდ სხვა და სხვა ნაირი შეხედულობის
 და მიმართულობის ვიყოთ, ერთ მიზანს უნდა
 შეუდგეთ, ერთნაირი მოქმედების პლანით უნ-
 და ხელმძღვანელობდეთ ერთ გზას უნდა და-
 ვადგეთ, რომ ერთი თავი და ერთი ხელი
 გვექონდეს. როცა მრწარხიელებს დავამარ-
 ცხებთ, როცა რესპუბლიკა შეურყევლათ და-
 არსებული იძნება, მაშინ ვნახავთ, როგორი
 ხასიათი მიეცემა რესპუბლიკას და მის მმარ-
 თებლობას. მაგრამ, რამდენათაც უფრო და
 უფრო უკვირდები მე ისტორიას, მით უფრო
 ვრწმუნდები, რომ მარტო მთავრებით, და-
 თანხმებით, კანონიერი წესით უნდა ვიმოქმე-
 დოთ, და ძალადობას, აჯანყებას და ნამეტანს
 გამბედაობას თავი უნდა დავანებოთ. თქვენ
 კარგათ იცით, რომ 1848-შიაც ამ შეხედუ-
 ლობამ შემაჩერა, და ამნართაც მოვიქეცი
 ჩვენ საკმაოდ იარაღი და ასპარეზი გვაქვს ეხლა
 ხელში. რესპუბლიკა არსებობს, ნაკლულევა-

ნათ, დროებითად, მაგრამ მაინც არსებობს. საყოველთაო კენჭის უფლებანებას გვაძლევს წესიერათ და კანონიერათ ვაერცელოთ ჩვენი აზრები და დავამზადოთ მათი საბოლოო გამარჯვება...

— მართალია, მაგრამ როცა თქვენი წანა-აღმდეგები შეგამჩნევენ, რომ კანონიერი გზით და იარაღით იმარჯვებთ, ისინი ამ გზას და იარაღს ხელიდამ გამოგაცლიან. როგორც 1850-ში რადიკალების გამარჯვების დროს, როცა პარიჟში ეყენ სიუ და დე-ფლოტა ამოიჩიეს, მონარხიელებმა საყოველთაო კენჭის უფლება შეამცირეს და ალაგმეს, ეხლაც ისე მოიქცევიან... ერთი სიტყვით ყოველ კანონიერ იარაღს თქვენ ხელიდამ გამოგაცლიან, რომ უკანონო მოქმედებაზე გამოგიწვიან და ამოგქლიტონ. და ამ გამოწვევის დროს თქვენ ნიადაგ უიარაღონი, დაუმზადებელნი და დასუსტებულები გამოდიხართ..

— მაგას ეხლა ვეღარ გაბედვენ. ნაპოლეონ მესამის გამეფებამ დაამტკიცა, რომ მა-

გისთანა მოქმედება მარტო ბონაპარტს არ-
 გებს, და არა თვითონ მონარხიელებს. ბრმე-
 ბი ხომ არაფინაა, ხელმეორეთ ამავე შეც-
 დომაში რომ ჩაეარდეს.

— ენახოთ, ენახოთ მეთქი. მე კი იმას
 ეფიქრობ, რომ თქვენი მოქმედება იმისთანა
 საფუძვლებზეა დამყარებული, როგორც კენ-
 ჰის ყრის უფლება, მაკ-მაჰონის პატიოსნება,
 ტიერის თავმოყვარეობა, ბონაპარტიელების
 გაუბედველობა და სხვ. მაგრამ შემბორი
 ორლენელებს რომ შეურიგდეს, მაკ-მაჰონი
 ან ოძალის პრინცი, ან შანგარნიე, ან ბროლი
 ტიერის ადგილზე რომ დადგეს, ან ერთმა გამ-
 ბედავმა სამხედრო მინისტრმა რომ მოინდო-
 მოს და უკანონობა მოახდინოს, თქვენ ნამ-
 დვილი, პრაქტიკული წინააღმდეგობის საშვა-
 ლება არ გექნებათ, და ძალა-უნებურათ და-
 მორჩილება დაგჭირდებათ. ღმერთმა ქნას, რომ
 ეს დღე თქვენ თქვენს დღეში არ მოგადგეს...

ასე გაგრძელდა ჩვენი მუსაიფი. გადავედით
 სამზღვარ-გარეთელ (ესე იგი საფრანგეთისთვის

XIII

„რადიკალის“ რედაქციაში

რამდენიმე დღის შემდეგ, ახალნაშვალამეც, ერთი ნაცნობის სახლიდან რომ გამოვედი და ძილ-გატეხილი კაცისავით ქუჩა-ქუჩა დავსერიანობდი, აზრში მომივიდა „რადიკალის“ რედაქტორების სანახავათ ამ გაზეთის სტამბაში შესვლა. როგორც წელან ეთქვი, მინდოდა ჩემი აზრი შემესწორებია არა თუ მარტო მოხუცი მოთავის აზრთან, მაგრამ ახალგაზდა მებრძოლების შეხედულებასთანაც.

გიო (ამ გაზეთის უფროსი რედაქტორი) კარრეკტურას კითხულობდა, როცა მე რედაქციის პაწაწა ოთახში შევედი. სტოლს გარეშემო ხურიოდე ახალგაზდა უსხდა, ზოგი

ოცი, ზოგი ოცდა ხუთის, ზოგი ოცდა ათის წლის ყმაწვილი კაცები. ყველა „რადიკალის“ რედაქტორები იყვნენ (საფრანგეთში რედაქტორი ჩვენებურ ნიადაგ თანამშრომელს ჰქვია. ჩვენ რედაქტორს იქ „უფროსს რედაქტორს“ უძახიან). ყველა საქმობდა, ყველას თავი კორრექტურაში ჩარგული ჰქონდა.

— მალე გაათავებთ, ვკითხე გიოს; თუ დაგავიანდებათ, წასვლა მირჩევნია მეთქი.

— მე მეოთხელი საათის საქმე დამრჩა, ბევრი იყოს ნახევარი საათისა. მოცდას გაგვიადვილებთ: აი ახალი ამბები, წაიკითხეთ.

როცა კორრექტურა გათავდა, გიოს ლაპარაკი ჩამოუგდევ მის სტატიაზე, რომელშიაც ტიერზე და გამბეტაზე იყო მსჯელობა, და ვკითხე, როგორ მოგწონს გამბეტას გაზეთის შეხედულება ამავე საგანზე მეთქი.

— გამბეტა, მითხრა გიომ, ხასიათით გენუიელი, იტალიელია. იმას ის მიმართულება აქვს, რომ პოლიტიკურ პარტიას მაკიაველური მოქმედება უნდა აჩნდესო. რადგანც ჩვენ

დამარცხებული ვართ და მეტი სალანჯათი
 აღარა გვაქვს, ჩვენც ვაცლით და ვიტანთ ამ
 მიმართულების სმარებას. ვნახოთ რა გამოვა.
 ჩვენ კი პიროვნათ იმ აზრისა ვართ, რომ რეს-
 პუბლიკურ პარტიას ყველაზე უფრო მეტათ,
 ვინემ რომელიმე სხვა პარტიას, ნათლათ გა-
 მოხატული მიზანი ეჭირვება, სწორი გზა და
 პირდაპირი მოქმედება. მაგრამ, ვიმეორებ, მე-
 ტი დღეს ჩვენ არა შეგვიძლია რა. გამბეტა
 ძალაა; იმას ხალხში სახელი აქვს, ის ყველას
 რესპუბლიკის მოთავეთ მიაჩნია. ჩვენც—მო-
 ნარხიელების პირის-პირ რომ ვდგევართ, მე-
 ტი რალა ღონეა, უნდა გავჩუმდეთ. მაგრამ
 გამბეტას ერთი სიკეთე უქნია ჩვენი პარტიის-
 თვის. იმან და მისმა მეგობრებმა (რანკმა,
 ალან ტარჟემ, სპულგრმა და სხვ.) დაარსეს ჩვენს
 პარტიაში პარტიული დისციპლინა
 და ერთი მიზნის ძიება, ერთ რაზმათ დგომა.
 იმათ შეაერთეს ჩვენი დაფანტული ძალა და
 მოართეს ის ჭახრაკი, რომელიც ეხლა ჩვენ,
 რადიკალებს, თითქმის ნიადაგ გვამარჯვები-

ნებს კენჭის ყრის დროს *). ჩვენი თაობის
 ძალა დღეს მეტის მეტათ სუსტია. ხეირიანი
 მოთავე დღეს ჩვენ არავინ გვყავს, მა-
 გრამ, როგორც თქვენ იცით, ძლიერ გულ-
 მოდგინეთ შრომობს და მოქმედობს ახალ-
 გაზდობა როგორც პარიჟში, ისე, განსაკუთ-
 რებით, პროვინციებში. დღეს ჩვენი მზადებაა,
 და ათი წელიწადი არ გაივლის ისე, რომ ჩვენს
 მიმართულებას ძალა და გვარიანი მნიშვნე-
 ლობა არ მიეცეს. მაქნამდი კი ჩვენ ვერა-
 დერს მოვახერხებთ და ძალა-უნებურათ უწინ-
 დელი თაობების მოთავეებს უნდა გავყვეთ,
 თუმც კარგათ ვხედავთ, რომ ხეირიან გზაზე
 ვერ ვდგევართ, რომ შემცდარი შეხედულე-
 ბის არიან ეხლანდელი მოთავეები. ჩვენ ისიც
 გვჭირს, რომ რაკი რესპუბლიკელი დეპუტა-
 ტათ ხდება, მაშინვე ხმას იკენეტს და მეტის
 მეტათ თავდაკავებული კი არა, ხმა ჩამწყდა-
 რი ხდება. რომ ვეუბნებით—აი რა დაბრკო-

*) ეს შემდეგში გვექნება დაწვრილებით აწერილი.

ლებას გვიმზადებენ, რა მახეს გვიგებენ მონარხიელებიო, საჭიროა ეს ოინი ხალხს დაანახოთ და გამოუშკაროთ თქო, ისინი გვიპასუხებენ: არაფერია, დარდი ნუ გაქვთ, ყველაფერი კარგათ გათავდებაო, — თითქო იმათ ეძინოთ... ჩასცივებიან ეს დალოცვილები ტიერს და ზეცამდი ამალლებენ. ის კი გაყინულა 1822 წ. აზრებზე, და რაც კი საფრანგეთისთვის დღეს მომავლიან საქმეს და აუცილებლათ საჭირო ცვლილებებს შეეხება, ყველაფერში საქმეს ახდენს და ძველ შეხედულობას ემონება. ჯარის გამოწვევის კანონი წაახდინა: თითქმის ყველაფერში უწინდელი გაწყობილება დასტოვა; დამოქნის და ბაჟის თაობაზე ადამის წლის შეხედულობისამებრ გამარმა საქმე; მწარმოებელი შრომა შეამცირა, ფაბრიკები დაამხო, სასწავლებლები უწინდელ კილოზე დასტოვა, ერთი სიტყვით ყველაფერში ძველა წესი შეარჩინა. ეხლა საფრანგეთში შესაძლებელი იყო ისეთი ცვლილებების მოხდენა, როგორც საც სხომის, სხვა გარემოებებში, საფრანგეთი

არც კი მიიკარებდა. სანამ ყველას გონებას ცხადათ და მწვევათ აჩნია ჩვენი უწინდელი ჯარის და წესის დამარცხება და უფარვისობა, სანამ არ ამოხოცილა ძველებური ადმინისტრაციის და გაწყობილების ზიზღი, საზოგადოება უარის უთქმელათ, თითქმის ალტაცებით მიიღებდა ყოველნაირ ცვლილებას, ყოველგვარ ახალ-შემოდებულ სისტემას, ოღონდ კი იმას მიზნათ საფრანგეთის გაღვიძება და ამაღლება ჰქონოდა. ტიერი ამას — აბა — როგორ და რა ნაირათ გაიგებდა? ის გამოზდილა 1822 წლის აზრებით, მისი ტვინი გაყინულა მაშინდელი მიმართულებით, ის არ იცნობს და ვერც გაიგებს თანამედროვე, ეხლანდელ აზრის მოძრაობას. ახალი მეცნიერების შრომა, ახლათ ნაპოვნი საშუალებები და გზები იმას დაბრმავებათ მიაჩნია. რაც არ უთქვამს კუვიეს და ბარონ ლუის, რაც არ უქია ჟან-ბატისტ სეს და ბენჟამენ კონსტანს, რაც არ გამოუკვლევია ნაპოლეონს და ჟომინის, ის ტიერისთვის როდი არსებობს. მოხუცებულ, ბებერ კაცში

ეს ადვილათ გასაგებია. მაგრამ რითი აეხსნათ, რომ ახალგაზდა რესპუბლიკელებშიაც ბევრს სჩვევია ესე ნაკლულეევანება? რითი აეხსნათ, რომ გამბეტაც ხშირათ ამავე „გაყინვას“ ემორჩილება? საზოგადოთ უნდა ეთქვათ, რომ საფრანგეში ყველა რომელიმე წელიწადზე, რომელიმე წერტილზე შეჩერებულა და გაქვავებულა. ზოგი—როგორც ტიერი ან დიუჭორი—გაქვავებულან 1822-ზე, ზოგი, მაგალითად რემიუზა და Débats-ის რედაქცია—1830-ზე, ზოგი როგორც ლუი-ბლანი—1848-ზე, ზოგი—1869-ზე, ზოგი—1870-ზე, და ზოგი კი—კომმუნაზე. და ყველა ეს გაქვავებულები საფრანგეთს ჩაჰფრენიან და სურთ ის თავიანთ გამაქვავებელ წერტილისკენ მიაბრუნონ, თითქო იმ წერტილში იყოს საფრანგეთის შველა და ხსნა. იმიხთანა გონება კი იშვიათია ჩვენში, რომელიც არ გაქვავებულ ან არ გაყინულ იყოს ერთ რომელიმე წერტილზე, რომელიც მომავალს შეჩერებოდეს, მეცნიერებას იცნობდეს, თანამედროვე ცხოვრებას იკვლევდეს და

დაულალავათ, დაუბრმავეებლათ ხმარობდეს ყოველ საშვალებას და ძალას, იმ მიზნით, რომ საფრანგეთი წარსულისკენ კი არა, მომავლისკენ წასწიოს, მომავლის ეშხით აავსოს და მომავლის სიკეთით დაატკბოს.

— მაშ თქვენი იმედი ნამეტნათ საფუძვლიანი არ ყოფილა, თქვენც ჩემსავით დიდი ეჭვი გქონიათ ეხლანდელი მდგომარეობის და მოქმედებისა მეთქი.

— ძლიერ დიდი, ძლიერ, — ისეთი, რომ უიმედობა რომ დავარქვა, ნამეტნათ როდი შეეცდები. მაგრამ იმედით სავსე კაცის შრომა ერთობ აღვილია. იმედი მკვდარსაც კი აღვიძებს და აძლიერებს. საქმე იმაშია, რომ უიმედოთაც შრომობდეს კაცი, უიმედოთაც იბრძოდეს, იმ მიზნის სასარგებლოთ, რომელიც იმას პატიოსან და სასურველ საგნათ მიაჩნია... და თუმც ჩვენი საქმე, ჩვენი მიზანი ჩვენთვის იქნება მიუღწეველი იყოს, მისი საბოლოო გამარჯვება, მისი სანიადაგო დაარსება ხომ უეჭვო და მტკიცეა მომავალში.

ამისგანო ჩვენ ვიბრძვით, ჩვენ ყოველს ღონისძიებას ვხმარობთ, რომ ჩვენი მიმართულება, რომელიც დღეს სუსტი და უიმედოა, შემდეგში, მომავალი თაობისთვის, მომავალი მოთავეების ხელში, ყოველის-მძლეველი და შეუმუსვრელი შეიქნეს.—აი ჩვენი პროგრამა და ჩვენი იმედი.

ხელის-მოწერა „კრებულზე“

1873 წლის

გაუგზავნელად. გაგზავნით.

ერთი წლით —	5 მან.	6	„
ნახევარი წლით —	2. 50.	3	„
თითო წიგნი —	„ 50	„	60.

„დროება“ და „კრებული“ ერთათ ეღირება: ერთი წლით 9 მანეთი და ნახევარი წლით 5 მანეთი.

ხელის-მოწერა მიიღება

თ ფ ი ლ ი ს შ ი: „კრებულის“ ან „დროების“ რედაქციის კანტორაში, სოლოლაკზე სოლომონ შირიშანიძის სახლებში. აგრეთვე ივანოვის ბიბლიოთეკაში.

ქუთაისს: გ. კალანდარიშვილთან, სასულიერო სასწავლებელში, და ს. მესხისას სილაზე.

„კრებულის“ რედაქცია.

(გამოიცა 30 აგვისტოს 1873)